

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Tarihî Kaynakları Açısından
TÜRK SPOR KÜLTÜRÜ

(MASTER TEZİ)

DANIŞMAN
Öğretim Üyesi
Doç. Dr. Eyüp G. İSBİR

HAZIRLAYAN
İbrahim YILDIRAN

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

ANKARA-1986

Ö N S Ö Z

Son yıllarda yoğunluk kazanan Türk kültürü araştırmaları, özellikle Orta Asyanın muhtelif kültür çevrelerinde yapılan kazılardan elde edilen buluntular, Türklerin M.Ö.3000 yıllarından itibaren çağdaşlarından üstün san'at değeri olan "Bozkır San'atı" nı yarattıklarını ortaya çıkarmıştır. Bozkır San'atı, Eski Türk kültür hayatı hakkında Çin kaynaklarına ihtiyaç duyulmayacak şekilde gerçek bilgiler vermektedir. Bu san'ata ait maddî kültür kalıntıları, üzerlerine tezyîn edilen motiflerle günümüz insanlığına Türk spor kültürünün tarihî gelişimini de göstermesi bakımından büyük önem haizdir. Ancak, genel kültür hayatının içinde önemli bir yeri olan beden eğitimi faaliyetleri gerek Türk, gerekse yabancı araştırmacıların çalışmalarında bağımsız olarak ele alınmamıştır.

Mütevazî çalışmamızla, Orta Asya Atlı Bozkır Kültürü'nden kaynaklanan Bozkır San'atı'nda ve onun en önemli şubesi sayılan Hayvan Üslûbu'nda Türk spor kültürünün tezahürünü ve bunlara bağlı olarak ortaya çıkan Türk sporlarını ortaya koymaya çalıştık. Henüz bakir olan bu konuda şüphesiz en ciddî kaynaklar olan, Prof.Dr. Bahaeddin Ögel, Doç.Dr. M. Abdulhalûk Çay, Macar Türkolog Laszlo Rasonyi ve Dr. Emel Esin'in eserlerinden büyük ölçüde faydalandık.

Çalışmamız esnasında gösterdikleri büyük anlayış, destek ve yapıcı ikâzlarından dolayı tez danışmanımız Sayın Doç.Dr. Eyüp G. İsbir'e teşekkürü borç biliriz. Ayrıca, Kazakların spor hayatı hakkında değerli notlarını vermek lûtfunda bulunan Mer-yem Hâkim'e, İngilizce tercümelerde yardımlarını esirgemeyen dostumuz Hakan Kırımlı'ya, kaynak taramaları ve daktilo safhalarında kıymetli yardımlarını gördüğümüz Müsavat Dervişoğlu ve Turgut Yıldırım'a şükranlarımızı sunarız.

İ. Yıldırım

İ Ç İ N D E K İ L E R

ÖNSÖZ	I
İÇİNDEKİLER	II
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ESKİ TÜRKLERDE SPOR KÜLTÜRÜ

I. Orta Asya Kaynaklarına Göre Türkler'de At ve Atlı Spor Kültürü	3
II. Eski Türk Bozkır Sanatında Spor Araç-Gereç ve Faaliyetlerinin Tezahürü	11
III. Spor Anlayışı Bakımından Eski Türk ve Batı Kültürleri	16
IV. Eski Türk Spor Kültürünün Diğer Kültürler Üzerindeki Tesirleri	29
V. Proto-Türk Kavimlerinde Sportif Teşkilâtlanma Ve Milletlerarası Faaliyetlerin İlk İzleri...	35

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK KÜLTÜRÜNDEN KAYNAKLANAN SPORLAR

I. Biniciliğe Dayalı Sporlar	44
A. Binicilik	44
B. Cirit	52
C. Gökbörü	59
D. Çöğen	65
II. Okçuluk	70
III. Güreş	79
IV. Tepük	84
V. Kayak	87
VI. Avcılık	91
SONUÇ	96
BİBLİYOGRAFYA	101

G İ R İ Ő

Beden eğitimi, insanın fizikî güç ve kabiliyetlerinin, fikir ve ruh eğitimine paralel olarak geliştirilmesini hedef alan hareket şekilleridir. İnsanın hayat belirtisi olarak nitelendirilen hareket vasıtasıyla bedeni geliştirme fikri ve bu doğrultudaki faaliyetler, insanın tarih sahnesine çıkmasıyla başlamıştır denilebilir. Bedeni fizyolojik olarak en yüksek verimliliğe ulaştıran faaliyetler zamanla toplumların sosyal yapıları, dinî inançları ve kültür değerlerinden kaynaklanan, bu değerleri aksettiren sportif oyunlara, daha sonra da bir takım kurallara bağlanıp sistemleştirilerek yarışmalı spor dallarına dönüşmüştür.

Tarihî kayıtlar ve Orta Asya'da son 20-25 yıl içinde yapılan kazılar, eski Türk bozkır san'atının bütün özelliklerini ortaya koyar duruma gelmiştir. Her türlü maddî kültür kalıntıları üzerinde görülen beden eğitimi faaliyetleri figürleri, Türk spor kültürü ve eski Türk sporları hakkında değerli bilgiler vermektedir. Böylece, yakın zamana kadar sadece şüpheli Çin ve Batı kaynaklarında bağlı olarak değerlendirmek zorunda olduğumuz Milâddan önceki eski Türk tarihi öz kaynaklarına kavuşarak kendi kendini ispatlamaya başlamıştır.

Bu çalışma iki bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde ilk olarak Türk spor kültürünün temelini teşkil eden en büyük amillerden biri olan at ve buna bağlı olarak gelişen atlı bozkır kültürünün özelliklerinden bahsedilmiştir. Orta Asya'da, muhtelif çağlara ait Türk kültür çevrelerinde yapılan kazılarla ortaya çıkan sonuçların Türk spor kültürü ile ilgili olan kısımları, M.Ö. 3000 yıllarından itibaren geriye gelinerek incelenmiş, atın kesinlikle Türk toplumları tarafından ehlileştirilmiş olduğu ve atlı sporların temelinde Türk kültürünün yattığı gerçeği açıklanmaya çalışılmıştır. Arkasından, bozkırda yaşayan Türk-

lerin bu hayat şartlarına uygun olarak hayvanlarla yakın ilgisinden doğan ve Türk toplumlarını yüzyıllarca etkileyen Bozkır San'atı ile Bozkır San'atında tezahür eden eski Türk spor kültürünün temel unsurları ele alınmıştır. Daha sonra Türk spor anlayışı tarihî olaylardan misâller verilerek ortaya konulmuş ve aynı dönem Batı toplumlarının spor anlayışıyla mukayesesi yapılmıştır. Birinci bölümün son kısımlarında, kökü M.Ö.3000 yıllarına kadar uzanan Türk spor kültürünün sair milletler üzerindeki etkileri, sportif teşkilâtlanmanın ve milletlerarası faaliyetlerin ilk izleri incelenmiştir.

İkinci bölümde ise, kaynağı Türk kültürü olan sporların inkîşafı ve tekâmülü, bunların sosyal âdet ve geleneklerdeki yeri ve önemi üzerinde durulmuştur. Zira, kaynağı Türk kültürü olan bazı sportif oyunlar, Türklerin Batı'ya yaptıkları göç ve akınlarla veya 19. asırda bir takım Batılı orduların Doğu'da, daha önceleri asırlarca Türk İmparatorluklarına sahne olmuş ülkelerde egemenlik kurmalarıyla tanınmış ve benimsenmiştir. Ancak, özünden hiç bir şey kaybetmemek kaydıyla kurallara bağlanan bu oyunlarımızdan bazıları, kendi kültürümüze sahip çıkmayışımız ve tanıtamayışımız sebebiyle, başka ülkeler tarafından kendi kültürleriymiş gibi gösterilmiş ve tanıtılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ESKİ TÜRKLER'DE SPOR KÜLTÜRÜ

I. Orta Asya Kaynaklarına Göre Türkler'de At Ve Atlı Spor Kültürü

Milletlerin ortaya çıkışında, varlıklarının devamında en önemli rolü hiç şüphesiz kültür olarak tanımlanan unsurlar oynamaktadır. Aynı zamanda kültür, insan toplulukları arasındaki farklılığı belirleyen, bir milleti şekillendiren faktörlerin başında gelmektedir(I). Gerek yazılı kaynakların, gerekse kazılardan elde edilen buluntuların aydınlatamadıkları çağlardan kaynaklanan, fakat nesilden nesile aktarılan yaşayış ve düşünüş tarzımız, edebiyat, san'at, din ile ilgili değerlerimiz, âdet, gelenek ve eğlencelerimiz gibi kültür miraslarımız içinde spor faaliyetlerimiz de önemli bir yer tutmaktadır. Bu faaliyetler, vücut bulduğu Orta Asya bozkırlarındaki Türk kültür hayatının yeterince araştırılması ile daha çok anlam kazanmaktadır.

Son yıllara kadar, bu konuda, batılı araştırmacıların ve tarihçilerin Asya halklarını kasıtlı veya kasıtsız olarak birbirine karıştıran incelemeleri, uygarlıkların pek çok belirti ve kalıntılarını Türkler'den başkasına mâl etme temâyülleri, Türk kültür ve medeniyetinin insanlık tarihi içindeki yerine gölge düşürmekten geri kalmamıştır. Eski Türkler'in hayatına nüfûz etmeğe imkân veren esaslı kaynaklardan biri olan Çin belgeleri de, kendileri için elverişsiz geçen muharebelerden ibâret ilişkilerin etkisiyle, her zaman olumlu hükümlere dayanmamakta ve gerçekleri yansıtmamaktadır(2).

---

(1) M. Abdulhalûk Çay, Anadolu'da Türk Damgası, Ankara, 1983, s. I

(2) Cemal Alpman, Eğitimin Bütünlüğü İçinde Beden Eğitimi Ve Çağlar Boyunca Gelişimi, İstanbul, 1972, s. 29

Son 20-25 yıl içinde hız kazanan Orta Asya kazılarında elde edilen buluntular, nihayet, Türklerin yaşadıkları bölgelerin kültür hayatını bize tasvir edebilir bir duruma gelmiştir(3). Batı bilim adamlarınca "Göçebe Kültürü" veya "Atlı Nomadlar Kültürü" olarak ifade edilen eski Türk kültürünü, Türk tarih ve kültür araştırmacıları "Bozkır Kültürü" diye adlandırmakta ve bu orijinal Türk kültürünün diğer göçebe toplumlarda görülen kültürden farklı olduğuna işaret etmektedirler(4).

Beraberinde Türk spor kültürünü de geliştiren atlı bozkır kültürünün hayat sahası Macar Türkolog Rasony tarafından şöyle tarif edilmektedir(5):

"Vaktiyle Doğu-Karpatlar'ın tepelerinden Gün Doğusu'na doğru bakan biri, önünde uçsuz bucaksız henüz el değmemiş geniş fundalıkları, bozkırı, yani atlı göçebelerin tarihinin başlangıç sahnelerini görürdü. Bu muazzam ölçüdeki sahnenin kulisleri, Avrupa sınırında, Kuzey orman kuşağından aşağı, bozkıra kadar uzanan Ural dağları, Ural nehri, muazzam bir şekilde akan Volga nehri ve Kafkasya'dır. Kulisin geniş geçidi boyunca, bozkır kuşağı İç-Asya'nın muhteşem dağlarından, özellikle Altay Dağları'ndan kuzeye ve ormanlık, koruluk bozkır kuşağından güneye, Çin'in içlerine, Sarı Nehir'e kadar devam eder."

Çiftçilikten daha ziyade hayvancılığa müsait olan bu geniş ova ve bozkırlarda hakimiyet kurmak, o devirlerde ancak atlı olmaya bağlıydı. Atı evcilleştiren ve atlı hayvan kültürünü ortaya çıkaranların Türklerin ataları olduğu, bugün artık tartışmasız bir gerçek olarak kabul edilmektedir. Atın ehlileştirilmesi beşer tarihinde bir defaya mahsus, kavimlerin ve kültürlerin inkîşafında nev'i kendine has neticeler doğurmuş bir başarı olarak telâkki edilmiştir(6).

(3) Bahaeddin Ögel, İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Ankara, 1984, s. XIII.

(4) Çay, a.g.e., s.2

(5) Laszlo Rasony, Tuna Köprüleri, Ankara, 1984, s. IX

(6) Kâmuran Gürün, Türkler Ve Türk Devletleri Tarihi, 1981, s. 34

Baykal gölünden Urallara kadar uzanan bölgede Türkler tarafından en eski çağlardan beri yetiştirilen at, bütün kültüre yön veren en önemli tesirdir. Ayrıca, atın ehlileştirilmesi olmadan eski çağ ve erken orta çağın büyük ölçüdeki kavimler göçleri tasavvur dahi edilmezler(7).

Antropolog ve arkeologların çalışmaları ile artık, M.Ö. 3000 yıllarından itibaren başlayarak gelişen Türk kültür halkalarının seyri açıklıkla görülmektedir. Adı geçen kültür halkaları, milâddan önce olmak üzere, 3. Bin'den 1700'e Afanesyev kültürü, 1700'den 1200'e Andronovo kültürü, 1200 - 700 arası Karasuk kültürü, 700 - 300 yılları arası Tögar, 300'den sonrası da Pazırık kültürü olarak adlandırılmakta ve Büyük Hun Devleti'ne kadar gelip bağlanmaktadır(8).

Atın tarihide Türk kültür tarihi ile birlikte, tarihin artık bilinebilir olmaya başladığı eski devirlerine doğru gitmektedir. İlk defa olarak M.Ö. 2500 yıllarına ve Afanesyev Kültürüne ait bir kurganda at kemiklerine raslanmıştır(9). Ölümden sonra yeni bir hayatın başladığı inancından dolayı atları, ok, yay ve diğer sevdikleri varlıkları ile birlikte gömülmeğe olan Türklerin, asırlarca hayatlarının vazgeçilmez bir parçası yaptıkları ve destanlarında "binit" leri olarak geçen atı M.Ö. 2500'den çok daha önceki yıllarda ehlileştirdikleri anlaşılmaktadır.

Bozkır, Türk'ün olduğu gibi atın da vatanıdır. Atın ehlileşmemiş bulunduğu devirlere ait "tarpan" ismi verilen tipi, 1870 yılına kadar Tataristan ovalarında başıboş yaşamaya devam etmiştir(10). Orta Asya bozkırlarında sayısız sürüler halinde başıboş dolaşan yarı vahşi tarpan'ların Türkler tarafından na-

(7) Laszlo Rasonyi, Tarihte Türklük, Ankara, 1971, s. 51

(8) Mustafa Kafalı, "Türkler'in Anayurdu", Tarihte Türk Devletleri Sempozyumu'na Sunulan Bildiri, Ankara, 20-22 Mayıs 1985, s. 1.

(9) Çay, a. g. e., s. 4

(10) N. Fazıl Kısakürek, At'a Senfoni, İstanbul, 1984, s. 64.

sıl yakalandıklarını anlatan kitabelere de raslanmaktadır. Bu konuda en yaygın metod kement olmuştur. Böylece,ipten kement yaparak bunu ilk kullananların da Türkler olduğu anlaşılmaktadır. İki ucu uzunca bir değneğe bağlı kementler sürüdeki tarpanlardan birinin başına geçirilmekte ve o anda sırik bükülerek ip daraltılmakta,boynu sıkışan at da direnmeyi bırakmaktadır. Bu sırada atın önüne geçen birisi kulaklarını bükmek suretiyle onu tamamen kontrol altına almaktadır. Kontrol altına alınan ata binen iyi bir binici,onu sağa sola dörtnala sürerek iyice yorup sakinleştirmekte ve sonra da yetiştirme bölgesine götürülüp terbiyesine başlanılmaktadır. Bu olay bize,günümüz Amerikası'nda kovboylar arasında çok tutulan "Rodeo" nun ilk defa, binlerce yıl önce Orta Asya'daki Türk Boyları tarafından yapılmış olduğunu ifade etmektedir(11),

Göktürk kitâbelerinin de sık sık bahsettiği, Baykal gölünün batısında oturan ve Orta Asya kültürlerinin bütün özelliklerini kendilerinde toplayan Kurıkanlar'dan kalma kaya resimlerinden de anlaşıldığına göre, diğer Türkler'de olduğu gibi Kurıkanlar'da da kement önemli bir rol oynuyordu. At üzerinde, geyik ve atlara kement atıldığı gibi, insanların yakalanmasında da kement kullanılıyordu(12),

At ilk defa Milâddan 19 asır evvel Türkler ile Arya'lar arasındaki muharebelerde yüzünü ve işini gösterdi. Orta-Asya'dan Hindistan, İran, Irak ve Akdeniz istikametine inen Türkler bellerinden itibaren ata kaynamış gibiydiler(13). Yeni çağlarda topun Avrupa'ya sağladığı üstünlüğe hemen hemen eş değerdeki şaşmaz okçulardan meydana gelmiş akılalmaz derecede hareketli süvariler korkunç bir üstünlüğün sahibi oldular. Son derece

---

(11) Cem Atabeyoğlu, "Orta Asya Türkleri'nin Ulusal Sporları", Yıllarboyu Tarih Dergisi, no. 3, Mart 1984, s. 69.

(12) Ögel, a. g. e., s. 205.

(13) Kısakürek, a. g. e., s. 64.

ağır fizikî şartların üstesinden geldiği için yenilmez olan bu gövdeleri bozkır imâl etmiştir(14).

Böylece, Milâddan ikibin yıl kadar önceki büyük Türk akınları at'ı, batı milletlerine ilk defa göstermiş değil, onun insan emrindeki rolünü öğretmiştir. At, Turan merkezinden her tarafa yayılmış ve iklim iklim türlü şekillere girmişse de ilk ve büyük hizmet rolünü Türklerin ellerinde göstermiştir(15).

M.Ö.3000 yıllarından itibaren Türkler tarafından bir çekme hayvanı olarak arabalara koşulan, askerî gayelerle savaş arabalarında kullanılan at, binek hayvanı olarak hareketli bir sınıfın doğmasına, sonuç olarak ta, Asya'nın ve öteki kıt'aların tarihî, siyasî oluşum ve değişiminde önemli rol oynamıştır(16).

Atlı göçebelerin hayatının en önemli kararı, binlerce yıl boyunca tekrarlanan ilkbahar ve sonbahar göçü, yani otlatmaya elverişli arazilerin devamlı olarak değiştirilmesi olmuştur. Sürülerin, otlak arazilerinin ve kabîlelerinin başka kabîlelerden korunması, sürekli savaş ve strateji hazırlığı gerektirmekteydi. Bu da, ruhlarındaki savaş kaabiliyetini, teşkilâtlandırma ve nihayet devlet kurma istidatını nesiller boyunca geliştirmiştir(17). Türkler'in cihangirlik ve fatihlik vasıflarını süvariliklerinde gören Çinliler de yüzyıllar boyu Türklerin en yüksek vasıfları haiz atlarını sürüler halinde ele geçirmek ^{için}, bu atların yetiştirilip terbiye edildiği Fergana gibi bölgeleri almaya çalışmıştır(18).

Atın binek hayvanı olarak diğer kavimler tarafından da kullanılmaya başlanılmasından sonra, kültür olarak sürekli ge-

(14) Renè Grousset, Bozkır İmparatorluğu, İstanbul, 1980, s.8.

(15) Kısakürek, a.g.e., s.65.

(16) Alpman, a.g.e., s.30.

(17) Râsony, Tuna Köprüleri, a.g.e., s.X.

(18) Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, c.I, İstanbul, 1978, s.21.

lişme gösteren Türk toplumları tarafından, üstünlüklerinin daha uzun süre devamını sağlayan üzengi icad edilmiştir. Pantolon da dahil olmak üzere atın bütün binicilik malzemelerinin Türkler'in icadı olduğu bilinmektedir. M.Ö.328 yılında Çin kralı Tsao, esaslı savunma yapabilmek için ordusuna Hun giyimini kabul ediyor ve süvari pantolonu, çizme ve kalpağı Türklerden iktibas ediyordu(19). Fakat üzenginin bulunmuş olması, hatırı sayılır bir gelişme gösteren Çin süvari ve okçularını her muharebede yine hüsrana uğratmaktaydı. Çünkü Orta Asya'lı millî silahı olan yayını üzengiye basarak daha kolay germek, okunu daha hızlı ve daha isabetli bir şekilde atmak imkânına kavuşmuştu(20). Çin'e ancak Milâddan dört asır sonra giren üzengi, bozkır atlılarında Milâddan dört asır önce mevcuttu. Yunanlılar ve Romalılar'da ise yoktu(21). Asûrlular'ın atlı harb arabaları ile tesis ettikleri imparatorlukları da Türklerin üzengi imparatorlukları yüzünden kıymetini kaybetti(22).

Beden eğitimi ve sporun tarihî gelişimi de, kültürlerin gelişme, etkileşme ve değişmeleri ile paralel bir seyir takip etmiş ve bunda en önemli rolü at oynamıştır. Konu ile ilgili bir kaynakta şöyle denilmektedir(23):

"...M.Ö.4.bin yılının sonlarına doğru, atlara sahip göçebe kitlelerin eski doğunun kapıları önlerinde gittikçe daha fazla bir vuzuhla görüldüğünden...eski Türklüğün (Proto Türkler) eski şark yüksek kültürünün temellendirilmesine, daha doğru-su ileri doğru inkişafına...yardımı hiç bir veçhile bazen zan ve ifade edildiği gibi fantazi mahsülü bir fikir değildir."

Göç sebebiyle sosyal ve coğrafi çevrelerinden ayrılmak

(19) Orhan Türkdoğan, Türk Tarihinin Sosyolojisi, Ankara, (t.y), s.250

(20) Faruk Sümer, Türklerde Atçılık Ve Binicilik, İstanbul, 1983, s.90

(21) Kısakürek, a.g.e., s.81

(22) Kısakürek, a.g.e., s.82

(23) Wilhelm Koppers, İlk Türklük Ve İlk İndo-Germenlik, (t.y), s.439

zorunda kalan ve yeni yerleştikleri bölgelerde değişik kültürlerle temasa geçen Türkler genel kültürlerini geliştirmişler, bunun yanında millet ideâllerinin tabii ifadesi olan geleneksel kültür unsurlarını yaşatmışlardır. Birbirlerinden oldukça uzak toprak parçaları üzerinde yurt kurmuş Türk toplumları arasındaki aynıyet de hepsinin bozkır kültüründen kaynaklanmış olmalarından ileri gelmektedir.

Sosyal hayat şekilleriyle ve yaşayan müesseseleriyle bir Türk kültürü, Hint ve Çin kültürleri arasında büyük farklar vardır. Bu farklar tabii ki bir sosyal faaliyet olarak spora da yansımıştır. Her kültür, özelliklerine göre, farklı spor dallarında gelişme göstermiş, hatta ihtisaslaşabilmiştir(24).

İktisadî hayatın avcılığa dayalı olması, Türk spor hayatı ve felsefesinin belirlenmesinde, gelişmesinde ve diğer kültürlerle naklinde önemli bir unsur olmuştur. Atın da ehlileştirilmesi ile bozkır insanları gerek rakipleriyle mücadelede ve gerekse avlanırken hareket halindeki bir araçtan, yine hareket halindeki hedeflere ok veya mızrak atmak zorunda kaldıklarından, boş zamanlarını bu nitelikleri geliştiren alıştırmalarla geçirmeye başlamışlardır. Böylece, amaca uygun eğlenceli oyunlarla sporu, belkide tam farkında olmadan, hayatlarının bir parçası haline getirmişler ve dinamik bir toplum yaratmışlardır. Çünkü spor vücut üzerine doğrudan doğruya etki yaparken, ruhî yapıyı da dolaylı olarak etkilemektedir. Bu iki varlık üzerinde spor eğitiminin tezahürü birbirleriyle karşılaştırıldığında ortaya şu sonuç çıkmaktadır; vücudun genel sağlığı ile fikrin berraklığı, dayanıklılığı ile erkekçe duyuş ve düşünüş, hareketliliği ile fikrin kıvraklığı, güçlü ve becerikli oluşu ile de cesaret ve çabuk kavrama arasında yakın bir ilişki vardır.

---

(24) Mustafa Erkal, Sosyolojik Açıdan Spor, İstanbul, 1982, s.160.

Vücut ve ruh arasındaki uyumlu bütünlüğün geleneksel inançlarına paralel olarak doğum, ölüm, evlenme ve sosyal yardım gibi tasa veya sevinç vesileleri ile düzenledikleri sportif yarışmaları kapsayan törenlerde geliştirilmesi ile Türklere de alplik ve cihangirlik vasfı da bir gelenek olarak teşekkül etmiş, hâkim kavim olma imtiyazı kesin şekilde yerleşmiştir. Bir saat sarkacı gibi Çin denizi ile Avrupa arasında asırlar süren sonsuz gidiş gelişlerin ve hükümlerliliğin sebeplerini de bu anlayışta aramak gerekir.

II. Türkler`de Hayvan Üslûbunda Spor Araç - Gereç Ve Faaliyetlerinin Tezahürü

Nasıl ki tarih boyunca tabiattaki canlı-cansız çeşitli varlıklar bir çok milletin kültürlerinde bir unsur olarak ortaya çıkmışsa, Türkler`de de böyle bir unsur hemen dikkati çekmektedir. Bu unsur Avrasya dediğimiz geniş bozkırlarda her türlü maddi kültür kalıntılarında görülen hayvanlar ve hayvan mücadelesini aksettiren üslûptur(25). Çin sınırından Avrupa ortalarına kadar uzanan bir alanda ortaya çıkan, hâkim bir san`at derecesine yükseltelen ve Türk toplumlarını yüzyıllarca etkileyen "Bozkır San`atı", bozkırda yaşayan Türklerin bu hayat şartlarına uygun olarak hayvanlarla yakın ilgisinden doğmuştur. Birbirlerinden binlerce kilometre uzaklıkta yaşayan Türk kavimleri arasındaki üslûp benzerliği ve hatta aynîyet ise siyasî birliğin ve büyük bir imparatorluğun getirdiği nimet olarak telâkki edilmektedir(26).

Türk inanç manzumesi içinde her çağda, o devrin san`at-kârlarını etkileyen hayvan üslûbu, kemer tokaları, hançer kabzası, süs eşyaları, at koşum takımları gibi taşınabilir eşyalar üzerinde işlenmiş olan at, koyun, keçi, deve, pars, kaplan, kurt, yırtıcı kuşlar ve geyik gibi hayvanların mücadele sahneleri yanında, hikâye, efsane ve destan gibi edebiyat türlerinde, her türlü dinî inançlarda, örf ve âdetlerde geniş bir yer tutmaktadır(27).

Üstün bir tezyinat gücü ile şaheser bir san`at eseri niteliği taşıyan bu eserler üzerindeki av, güreş, okçuluk, yarışmalarını, at güreşleri gibi tasvirler, Türk spor kültürünün inkişafı

---

(25) M. Abdulhalûk Çay, Anadolu`da Türk Damgası, Ankara, 1983, s.10.

(26) Öztuna, a.g.e., s.60.

(27) Çay, a.g.e., s.10.

ve toplum hayatındaki yeri hakkında gerçek bilgiler vermesi bakımından son derece kıymetlidir. Ayrıca geçmiş kültür hayatının önemli vesikaları olan destanları tamamlar mahiyette olduğu düşünüldüğünde önemi daha da artmaktadır.

Her milletin tarihi, millî destan ve efsanelerle başlar.

Büyük devlet kuran hakanların ve onlara yardım eden millî kahramanların menşelerine dair söylenen efsaneler, epopeler, masallar, halk felsefesinden ibaret olan atalar sözü, bugün bizim için manasız gibi görünen hurafeler, yalnız bir milletin değil, bütün beşeriyetin tefekkür tarihini ve onun muhtelif safhalarını öğrenmek için çok kıymetli materyaller teşkil ederler. Kazılarda elde edilen çanak, çömlek, silah v.s. parçaları muhtelif devirlerdeki maddî kültürün inkişaf safhalarını öğrenmek için yazılı kaynaklar bulunmadığı hallerde yegâne kaynak teşkil ettikleri gibi, epope, hikâye, destan ve sair manevî kültür mahsülleri de o geçmiş muhtelif devirlerin karanlık noktalarını bize aydınlatırlar. Bunlar cemiyetin ruhunda binlerce yıl yaşayan vesikalarlardır(28).

O halde, eski Türklerin beden eğitimi ve sporla ilgili faaliyetlerinin oldukça geniş bir şekilde anlatıldığı Manas, Oğuz Kağan, Dede Korkut ve Ergenekon destanlarından elde edilen neticelerin, bozkır san'atının hayvan üslubundan alınan bilgilerle takviyesi ve sentezleri daha sağlıklı hükümlere ulaşmayı sağlayacaktır.

"Hayvan Üslûbu" adı verilen ve bu sahada müşterek bir hususiyet gösteren san'atın olgunlaşma çağları M.Ö.3.bin'den itibaren başlamaktadır(29). Hayvan mücadelelerinin tasvir edildiği bronz eserler ise bu san'atın esas konusunu teşkil etmek-

(28) Abdülkadir İnan, "Hurafe Ve Epope Motiflerinin Tarih Bakımından Önemi", Türk Kültürü Dergisi, C.V.no.53, Mart 1967, s.364.

(29) Bahaeddin Ögel, İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Ankara, 1984, s.4.

tedir. Sibiryâ`da Ordos bölgesinde bulunan bronzlarda "At Güreşi" tasvirleri büyük bir yer tutmaktadır. Bu güreşlerin mahiyetleri Çin kaynaklarından öğrenilebilmiştir. Kırgızlar her sene yetiştirdikleri atları güreştirirlermiş ve bu güreşte birinci gelen atlara ve yetiştiricilerine mükâfatlar verilirmiş(30).

Altaylar`da Kudirge ve Yenisey`de Kırgız kurganların--çıkan eyerlerin,eyer kaşı denilen ağaç kısımları,av sahnelerini tasvir eden resimlerle süslenmiştir(31). Eyer kaşı üzerinde kaplan,geyik ve ayı avı tasvir edilmektedir(32). Boya ile yapılan bu sahnelerde,iki süvari bir tepenin yamacında dört nala gitmekte ve arkalarına dönmüş olarak "ok atmakta",süvarilerin arkalarında da kaplanlar hayaya sıçramış olarak koşmaktadırlar(33).

19.yüzyıla kadar,yüksek bir direğin üzerine konulan yuvarlak bir cisime dört nala giden atın üzerinde geriye dönerek ok atma,sık sık padişahların da katıldığı zevkli ve eğlenceli yarışmalardan biri olarak devam edegelmiştir. Milâddan önceki devirlerle ait eyer kaşlarından oyunun,eski bir avcılık kültüründen kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Orta Asya san`atı bir yandan Çin, Hind ve İran san`atlarıyla temasta bulunduğu gibi,Kırım'dan Altaylar'a kadar uzanan ve batıda "İskit San'atı" diye bilinen san'atla da birleşmektedir(34).M.Ö.5. asıra ait olan ve Leningrat Evmitaj müzesinde muhafaza edilen gümüşten yapılmış bir İskit vazosunun üst kısmındaki resimler"at yetiştirme"talimlerini göstermektedir(35).

Heredot'a göre de İskitler'in başlıca faaliyetleri,sayısız atlarının muhafazası ve talim-terbiyesinden ibarettir.

---

(30) Ögel, a.g.e.,s.56.

(31) Ögel, a.g.e.,s.65.

(32) Ögel, a.g.e.,s.140.

(33) Ögel, a.g.e.,s.217.

(34) Çay,Anadolu'da Türk Damgası, a.g.e.,s.11

(35) İ.T.T.Cemiyeti,Tarih I,İstanbul,1932,s.25.

"Çertomlik" isimli meşhur tarihî vazonun desenlerinden öğrendiğimize göre, atlar Kalmuk cinsinden veya Kırgız atı soyundan. Atlar, bozkırdaki başıboş ve vahşi atlardan devşiriliyor, sonra bunlar bir kamp içinde muhafaza edilip, alışık atlar arasındâ talim ve terbiyeye tâbi tutuluyorlardı. Bu tarihî vazodan inceden inceye hecelendiğine göre Türkler'in at yetiştirme ve terbiye etme üslûpları bir hârikadır. At bozkırlıların ellerinde tılsımlanmıştır. Atın bütün biniçilik malzemeleri bunlar tarafından keşfedildikten başka, bu aletlerin de o devre göre en ustalıklı olanları yapılmıştır. Büyük aksiyonlarını asıl Ortaçağ'da göstermiş olan Türkler, ve bozkırda at, ilkçağ manzarası ile, insan iradesinin, iki bacak arasından fıskırmış ayrı ayrı dört ayağı diye ifade olunabilir(36).

Yine Leningrad müzesinde bulunan ve M.Ö.5. asıra ait olan gümüşten bir İskit taşı üzerinde de ilginç bir av resmi görülmekte ve atlı - okçu bir süvarinin vahşi bir hayvanı ok ile avlaması tasvir edilmektedir(37).

Milâddan önceki asırların en büyük hekimi sayılan Hipokrat, Havalar, Sular ve Mevkiler isimli eserinde İskitlerin örf ve âdetlerinden bahsederken bunların yalnız erkeklerinin değil, kadınlarının da cesur ve cengâver olduklarını, ata bindiklerini, kızların evleninceye kadar daimi surette at ve silah sporlarını yaptıklarını anlatmaktadır(38). Bu tesbit, bütün Türk destanlarında görülen kadın ve kızların sportif faaliyetlere katılmaları motifiyle paralellik arz etmektedir.

Üzerinde Göktürk alfabesi ile bir yazı bulunan kaya üzerinde de enteresan bir av sahnesi görülmektedir. Yazıtta "bengü kaya" yani ebedî taş tabiri de bulunmaktadır(39). Bu eserin en karakteristik yanı büyük bir av sahnesini ve Yeni-

(36) Kısakürek, a.g.e., s.83.

(37) T.T.T., a.g.e., s.26.

(38) T.T.T., a.g.e., s.70.

(39) Ögel, a.g.e., s.217.

sey - Kırgız bölgesinin hayvanlar âlemini tasvir etmesi ve aynı zamanda da eski Türklerin beden eğitimi faaliyetlerini ebedî olarak nitelendirdikleri taşlarına geçirecek kadar önemli bulduklarını ifade etmesidir.

Kurıkan kültürü resimlerinde atlar ve köpeklerle çekilen "kızak" kafileleri de görülür. Ayrıca nehirlerde kullanılan uzun "kayık" resimleri de kayalara işlenmiştir(40). Aynı kültür çevresine ait buluntulardan anlaşıldığına göre de Kırgızlar'ın doğusundaki bazı Göktürk kabileleri kışın "kayak" kullanmakta idiler. Bu sebeple Çinliler bu kabilelere "tahta atlı Göktürkler" adı vermektedirler(41).

At üzerinde ok atma da Türklerde çok yaygın bir faaliyet olarak görülmektedir. Bu konudaki en eski belgelerin biri de Tibet bölgesinde bulunmuştur. M.Ö.1000 yıllarına ait olduğu sanılan bu belge kayalara işlenmiş bir fresktir. Bu freskte yarışma amacıyla ok atmada Türkler,ellişer metre aralıkla yere dikilmiş olan hedef levhalarına dört nala koşan atlarının üzerinden doğrulup,oklarının ilkinin cepheden,ikincisini yandan üçüncüsünü de hedefi geçtikten sonra geriye dönerek ok atmak suretiyle isabet ettirmeye çalışıyorlardı(42).

İlk olimpiyatların organize edildiği M.Ö.776 yılından daha eski bir tarihî geçmişe sahip olan bu sportif faaliyetler Orta Asya Türk kültürü içinde vücut kültürünün önemini göstermektedir. Türklerin,eski Yunanlıların tarih sahnesine çıkmalarından çok önce spor faaliyetlerinde bulunmaları,hangi gayeye yönelik olursa olsun yarışmalar düzenlemeleri ve bunların eski maddî kültür kalıntılarında açıklıkla tezahürü, Yunan spor mucizesi olarak adlandırılan olgunun temelinde Türk kültür ve medeniyetinin bulunduğu tezini kuvvetlendirmektedir.

(40) Ögel, a.g.e.,s.204.

(41) Ögel, a.g.e.,s.209.

(42) Alpman, a.g.e.,s.33.

III. Spor Anlayışı Açısından Eski Türk Ve Batı Kültürleri

Avrupa'nın henüz medeniyetten uzak olduğu devirlerde Orta Asya'da yüksek bir kültür ve medeniyete sahip olan, göçler ve ya akınlarla dağıldıkları yeryüzünün çok geniş toprak parçaları üzerinde örf, âdet ve gelenekleri ile diğer milletleri etkileyen Türklerin spora bakış açılarını, anlayışlarını, Türk spor kültürünün diğer kültürler üzerinde tezahürünü ve medeni sayılan aynı dönem batı ülkeleriyle, Türklerin sporu nasıl yorumladıklarını açıklığa kavuşturmak gerekmektedir.

Bilinmektedir ki, Türkler söz konusu olduğunda tarihçilerin şu veya bu sebeple objektivite ve tarafsızlıklarını koruyabilmeleri çoğu zaman mesele haline gelmekte, Türkler'in barbar feodal bir toplum oldukları yolunda yanlış fikirler ileri sürülmektedir.

Spora ve sporcuya verilen önem, devletin spora bakışı ve koruyucu bir nitelik taşıması, tevazu ve müsamananın şiar edinilmesi gibi konularda Türkler, diğer ülkelerle mukayese kabul etmez bir üstünlüğe sahiptirler. Mevcut tarihî belgeler de bunu teyid etmektedir.

Eski Türkler'in hayatlarındaki en büyük meşgalelerinin spor olduğu ve bu faaliyetlerini kesinlikle insan haysiyetine yaraşır kurallar dahilinde icra ettikleri görülmektedir. Avrupa'nın sporu kan ve vahşet cümleleri içinde telâkki ettiği çağlarda dahi sporda fazîletin örneklerini göstermişlerdir. Beceri ve kaabiliyetin nasıl desteklendiği, taltif edildiği hususunda çarpıcı örnekler mevcuttur.

Cengiz Han'ın atını tek bir ok ile vuran genç bir Yesüt savaşçısı idam edilmeyi beklerken bağışlanmış, bu üstün okçuluk

---

maharetinden dolayı "cebe" yani "ok" adı verilerek Han'ın en mükemmel komutanlarından biri olmuştur(43).

İngiliz seyyah Thomas Walsh ise şahidi olduğu bir hadiseyi şöyle anlatmaktadır(44):

"Osmanlı sadrazamlarından Yusuf Ziyaeddin Paşa bir cirit oyununda gözlerinden birine cirit yiyecek görme hassasını büyük ölçüde kaybetmiş ve tarihe "kör" diye geçmiştir. Gözünü kör eden ciritçi rakibini hiç bir kasdı bulunmadığı için cezalandırmamıştır ki, spor anlayışının yüksekliğini gösterir. Aynı zamanda çok aydın bir vezir olan paşa, 65 yaşına geldiğinde bile halâ 100.000 seyircinin önünde at üzerinde fevkalâde cirit atan bir sporcu idi. Sadrazamların ve Padişahların cirit gibi sporları yapmaları da hiç yadırganmıyordu."

Bu Türk spor anlayışının bir yabancı tarafından çizilmiş tablosudur. Sahne İstanbul at meydanıdır.

İstanbul Sultan Ahmet meydanı ise fetih öncesi Bizans'ın atlı sporlar alanı, hipodromuydu. Halkın özellikle büyük ilgi gösterdiği at ve atlı araba yarışlarında türlü renkte giysili yarışmacılar için bahis tutuşuluyordu. Bu suretle birbirine rakip partiler meydana gelmiş, çoğu zaman bu tutkular grupların çatışmalarına, hatta binici ve sürücülerin öldürülmelerine sebep olmuştur. Spor alanlarındaki çatışmalar Bizans'ta sürekli artmış, onbinlerce insanın ölümüne yol açan ihtilâllere sebep olmuş ve nihayet M.S.426 da İmparator II.Theodosius, verdiği bir emirle bütün tesisleri kapattırıp, yıktırmıştır(45).

Roma'da da yarışma şenliklerinden sonra meydanlar insan kanıyla sulanır, parçalanmış cesetlerle dolar, bu vahşi temaşâ ancak böyle kanlı ve heyecanlı sahnelerle değerlenirdi(46).

(43) René Grousset, Bozkır İmparatorluğu, İstanbul, 1980, s.203.

(44) Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, C.XI, İstanbul, 1978, s.353.

(45) Cemal Alpman, Eğitimin Bütünlüğü İçinde Beden Eğitimi Ve Çağlar Boyunca Gelişimi, İstanbul, 1972, s.131.

(46) Alpman, a.g.e., s.127.

Bu, batının genel spor anlayışından başka bir şey değildi ve 17.yüzyıl ortalarına kadar "gladiyator" veya "şövalye" adı altında insanlar, spor adına meydanlarda kan döktüler. Türk tarihinin hiç bir döneminde, spor alanlarında bu tür gösterilere şahit olunmamıştır.

1591 senesinde Alman-Avusturya İmparatoru II.Rudolf'un Viyana'dan İstanbul'a gönderdiği elçilik heyetinden Baron Wratislaw, at meydanında her cuma günü yapılan cirit oyunlarını hayranlıkla seyretmiş ve ülkesine döndükten sonra kaleme aldığı hatıralarında şunları yazmıştır(47):

"...cirit oynayan gençler erkekçe bir gururla bütün çevikliklerini ortaya koyarlar ve birbirleriyle bu yolda yarışır. Cirit yarışmaları iki üç saat kadar sürdükten sonra yarışmada en çok ustalık ve çeviklik göstermiş olanlara kızlar tarafından "Mahrama" denilen altın işlemeli bir çevre ya da oklarıyla birlikte güzel bir yay armağan ediliyordu...Türkler'in bu erkekçe ve askerçe eğlenceleriyle bizim eğlencelerimizi şöyle bir ölçmeye kalkışacak olursak aleyhimize büyük bir fark ortaya çıkar. Çünkü biz birbirimizle içki ve oburluk yarışmasına girmekten başka bir şey yapmayız.Tanrı bizleri kurtuluş yoluna yöneltsin."

7.asırda kurulan Şövalyelikten sonra bir nevi şövalyelik müsabakası olan "Turnuva" yarışları başlamıştı. Bir çeşit ciride benzeyen bu atlı müsabakalarda attan düşmek, yaralanmak ve ölmek tabii neticelerdendi(48).

Spor tarihi ile ilgili batılı kaynaklar, gerek Turnuvaları, gerekse aynı şartlar içinde iki kişinin karşılıklı vuruşması demek olan "Jut"ları, sportif faaliyetler olarak telâkki etmişlerdir. Aslında, eski Roma yarışmalarının tarihi, Şövalyelerin aralarındaki anlaşmazlıkları halletme, hesaplaşma ve kabada-

(47) Wenceslaw Wratislaw, Anılar-16.yy.Osmanlı İmparatorluğu'ndan Çizgiler, İstanbul, 1981, s.68.

(48) Kısakürek, At'a Senfoni, a.g.e., s.97.

lıklarını göstermelerinin kanlı tarihinden ibarettir. Nitekim, 1177'de Saksonya'da yapılan bir turnuvada 16,1251 de Kolonya'da yapılanda ise 60 şövalye ölüştür. Hatta 1559 da Fransa kralı II.Henri'de böyle bir vuruşmaya kurban gitmiştir.

Turnuvalardaki ağır yaralanmalar ve ölümler,kilise çevrelerinde fena tesirler bıraktığı için buna karşı,çok defa şiddetli yasakları ihtiva eden beyannameler yayınlanmıştır. 1130 tarihinde Papa II.Inosan,turnuvalarda ölen şövalyelerin hıristiyan âdetlerine göre dinî törenle gömülmesini bile menetmişse de,bu faaliyetler 17.yüzyıla kadar bütün ihtişamı(İ)ile devam etmiştir(49). 17.yüzyılda turnuvalar gözden düştü ve yerini "Karusel" denilen oyunlar aldı. Bu,Türklerin atlı spor oyunlarından meydana gelen,at sırtında kılıç ve mızrak kullanılmasını safha safha gösteren,toplu ve az tehlikeli bir oyundu(50).

Bugünün spor anlayışına binlerce yıl önce sahip olan Türkler'in,bu hususta Avrupaya örnek oldukları görülmektedir. Avrupa,bu anlayışa ancak 17.yüzyılda Türklerden esinlenerek kavuşmuştur.

Kanlı çarpışmalardan mülhem oluşunun yanında turnuvaların bir başka ilginç tarafı da,karşılaşmalarda şövalyesi düşürülen atların,onu düşürenin taraftarlarınca derhal sahadan çekilerek 'ganimet' addedilmesidir(51). Eski Türkler'de ki "Alplik Teşkilâtı"ndan esinlenerek ve bu teşkilâtın umdeleri alınarak oluşturulan şövalyelik teşkilâtı,alplik erdemlerini mevcut kültürleriyle hazmedemediklerinden derhal yozlaşmış ve spor müsabakalarına,bir savaş tabiri olan "ganimet" i sokmuştur.

Ortaya çıkışı şövalyelikle aynı asıra (7.Asır) tekâbül eden Kırgızlar'ın "Manas" destanında aynı tür karşılaşmalardan sözedilmektedir. Batı ile Türk Toplumlari arasındaki

(49) Alpman, a.g.e., s.141,

(50) Kısakürek, a.g.e., s.98.

(51) Alpman, a.g.e., s.129.

spor anlayışı farkını ve Türk fazîletini ortaya koyması açısından önemlidir. Manas Destanı'nın, Kırgız Han'ı Köketay'ın ölüm töreninde yapılan yarışmalarla ilgili bölümünde şöyle denilmektedir(52) :

"Münâdiler büyük bir yarışın başladığını ilân ediyorlardı. Bu yarış Çin-Kalmuk alpi Konurbay ile Kırgızların en büyüğü Manas arasında cereyan edecek olan mızrakla karşılaşma yarışı idi...Mübareze sona ermekte idi. Manas'ın hücumu ile Konurbay bütünü şaşırılmış idi. Atından yere yuvarlandı. Onun "Algara" isimli atını Manas eline aldı. O sırada Almambet gelip "Algara"yı ganimet olarak almak istedi. Fakat Manas ona;"Birinin giyimi başkasına giyim olmaz, birinin atı başkasına at olmaz. Konurbay bir kahramandı. Mağlup olsa da yine bir kahramandır. Onun atını ganimet saymam. Bir mağlup kahramanın atını almamakla ne gibi murada ermiş olacağız. Algara'sını kendi elimle ona teslim edeyim" dedi."

Avrupalılar'ın kültür köklerinin uzandığı çok eski çağlara kadar gidilerek, "Güreş" diye isimlendirilen oyunlar, aslında çok vahşi bir takım mücadele oyunlarından başka bir şey değildir. Onların Pankreas güreşi de bunun, nisbeten hafifletilmiş olmasına rağmen, bunun kaba bir örneğidir. Halbuki Türk güreşi daima zarif, nezih bir kuvvet, bilgi, zekâ ve maharet yarışması olarak yapılagelmiştir.

Eski Yunan güreşinde ise boğaz sıkılır, çelme atılır, parmaklar bükülür, yani ciddî haldeki bir boğuşmanın bütün usulleri uygulanırdı(53). Eski Türkler ise idmanı ve sporu bir oyun olarak almışlardır. Bir oyunda yenilmeyi kavga meselesi yapmayı en büyük ayıp telâkki ederlerdi. Hele yasak hareketlerin yapılması affedilmez bir suçtu. Meselâ, güreşçilerin karakuş, boğma, kert atma gibi oyunlara müracatı kesinlikle yasaktı(54). Yenilen

(52) Abdülkadir İnan, Manas Destanı, İstanbul, 1972, s.104.

(53) Alpman, a.g.e., s.79.

(54) Ali Ayağ, Türkler'de Spor Geleneği Ve Kırkpınar Güreşleri, İstanbul, 1983, s.55.

sporcu hiç bir zamah hor görülmezdi. Yenen küçük yaşta ise yenilen büyüğün elini öper,öteki de onu kucaklardı. Seyirci sözle bir tarafı tötüttüğünü belli etmezdi. Saygı her iki tarafa birden gösterilir,alkış her iki taraf için tutulurdu. Aksini yapan sporcu da,seyirci de cezalandırılırdı(55).

Türkler'in en sert sporlarından biri olan cirit'te dahi kasıtlı sertlik yapılamaz. Cirit atışında hedef insandır. Rakibine cirit atacak olan oyuncu önceden,hedeflediği sporcuyu ismiyle çağırarak onu uyarmak ve "SAKIN İ" diye bağırarak mecburiyetindedir.

Avrupa'nın yarışma şenliklerinde ölenlerin hıristiyanlık âdetlerine göre gömülmeleri kilise tarafından yasaklanırken, her türlü ihtimama rağmen arasına ölümlere sebebiyet veren cirit oyununda ölenleri Türk milleti "şehid" kabul etmiş,oğullarını bu yolda kaybeden babalar bununla gurur duymuşlardır.

Türkler çok eski dönemlerden itibaren oyunlarını kuralara bağlamışlar ve bu oyunları geliştirebilmek için de her yerleşim alanının yanına bir de spor alanı kurmuşlardır. Osmanlı toprakları üzerinde,ilki 13.yüzyılda,Bursa'da Orhan Bey tarafından kurdurulan olmak üzere,toplam 34 adet stadyum bulunmaktaydı.

Türkler'in sportif oyunları hiçbir zaman güldürü biçiminde,ciddiyetten uzak düzenlemeler şeklinde olmamıştır. Spor faaliyetlerinin genellikle dinî menşe'li gelenekler olmaları fertlerin gözünde kutsallaşmasına sebep olmuştur.Gösterilere geç gelen,hile yapan,yarışmaya katılmaktan çekinen ve rakibi ile önceden anlaşanlar hiçbir şekilde hoş görülmezlerdi.

Her Türk'ün hedefi "Alp" olabilmektir.Alplik,her türlü beden eğitimi faaliyetlerini en güzel şekilde yapabilmektir.

---

(55) Cahit Öztelli, "Osmanlılar'da Spor", Geleneksel Türk Sporları Semineri,Ankara,1976, s.50.

Bunlar çağa göre, ata binmek, isabetli ok atmak, aylanmak, iyi güreşmek, top ve çöğen oynamak ve savaşlarda yükselebilmek gibi özelliklerdir, Bunların yanında bilge ve centilmek olmak ta alpliği tamamlayan unsurlar olmaktadır.

Kutadgu - Bilig'de, kâmil insanın özellikleri tarif edilirken, devrin ilim şubelerini teşkil eden mevzularla birlikte, Türk muhitine has avcılık, kuşçuluk, ok atmak, çöğen ve satranç oynamak gibi maharetlere de sahip olmak gerektiği üzerinde durulmaktadır(56).

Hun ve Göktürk devirlerinde Türk kağanlarının "Bilge" olmaları başlıca özellikleriydi. Ancak bu hiçbir zaman yeterli sayılmıyordu. Aynı zamanda alp olmak gerekliydi. Aynı gelenek Selçuklular'da da yürürlükteydi. Selçuklu devleti tarihini yazan İbn Bibi, başbakan Şemsettin Mahmut'un günlük hayatı hakkında ayrıntılı bilgiler verirken, "...ikinci namazından sonra meydanda, güneş batıncaya kadar ok atar, at koştururdu" demektedir(57).

Dünya mimârisinin yüzakı bir şaheser olarak nitelenen Süleymaniye camii'ne, bundan dört asır önce görevlendirilecek imamlarda aranan özellikler sıralanırken, "...ata binecek, idman yapacak, sportmen olacak, sıhhatli ve yakışıklı olacak" denilmektedir(58). Bu misâl, beden eğitimi ve sporun sosyal hayattaki yerini göstermesi bakımından oldukça ilginçtir.

Sporun zihnî faaliyetlerin gelişmesine de yolaştığını bilen Türk devlet idarecileri, devlet kademelerinde görev alabilecek en küçük memurdan, şehzadelere kadar, spor yapma mecburiyeti getirmişlerdi.

---

(56) R. Rahmeti Arat, "Kutadgu Bilig Ve Türklük Bilgisi", Türk Kültürü Dergisi, G. IX, Aralık 1970, no. 98, s. 84.

(57) Aydın Taneri, Türk Devlet Geleneği, Ankara, 1981, s. 89.

(58) Taneri, a.g.e., s. 194.

Osmanlı şehzadelerinden vücut yapısı spora elverişli olanlar bilhassa ata binmek, ok atmak, cirit oynamak ve kılıç kullanmak gibi sporlarla eğitilerek büyütülürdü. İmparatorluğun Amasya, Edirne, Manisa gibi önemli illerinin valiliklerine tayin edilen bu küçük şehzadelere, o illerin tanınmış bilgileri, kumandanları, hattatları ve sporcuları öğretmen olarak görevlendirilir ve şehzadelerin her yönden iyi yetişmeleri sağlanırdı(59).

1453 senesinde, Fatih Sultan Mehmet tarafından, devlet kadrolarına eleman yetiştirmek gayesi ile kurulan Enderun-u Hümayun'da(Saray Okulu) öğrenciler, devrin bilimleri ile birlikte kemankeşlik (Okçuluk), cündîlik (Binicilik), cirit, mızrak talimi, tüfek kullanıp atmak, çevik olmak, iyi ata binmek, velhasıl bütün vakitlerini boş geçirmeyecek bir çalışmaya tâbi tutulurlardı(60). Hem, saray memurlarının, yönetici kadroların, hatta başbakanların yetiştiği Enderun okulunda, hem de kabiliyetli öğrencilerin seçilerek alındığı Topkapı sarayında, sporculuğun aranılan, kazanılması gereken bir nitelik olması, eski çağlardan beri Türkler'de var olan, yönetici kadroların da spor yapmaları anlayışının bir devamı olarak görülmektedir.

Ayrı ayrı kıt'alar üzerinde devlet kurmuş Türk hükümdarlarının spor anlayışlarının aynı olması, aynı kültür hamuru ile yoğrulmuş olmalarından, menşee olarak Orta Asya Türk kültür çevresinden gelmelerinden gelmektedir.

Karahanlılar, Gazneliler, Selçuklular, Suriye Atabekleri, Mısır Kölemenleri, Delhi Türk Sultanlığı, Hindistan Türk İmparatorluğu ve Osmanlılar gibi Türk devletlerinin saraylarında ve okullarında, ulusun en iyi sporcuları daimi olarak bulunur, spor eğitimi ve müsabakaları yaparlardı(61).

(59) Atıf Kahraman, "Sultan II.Mahmud'unu Sporculuğu", Türk Kültürü Dergisi, C.X.,no.118, Ağustos 1972, s.1068.

(60) İ.Hakkı Baykal, Enderun Mektebi Tarihi, C.I, İstanbul, 1953, s.78.

(61) Atıf Kahraman, "Türkler'de Top Oyunu", Türk Kültürü, C.X.,no.112, 1972, s.262.

Osmanlı padişahlarından Sultan II.Mahmud'un spora verdiği önem,Türkler'de spor anlayışının yüksekliğinin güzel bir ifadesidir. Padişah olduktan on sene sonra,meşhur okçulardan Hafız Efendi'den altı ay ders aldıktan sonra menzil sahibi olmuş (Rekor Kırmış) ve pek çok okçunun erişemediği uzaklığa ok atmıştır. Padişahlığı süresince bütün yarışmalara katılarak daima rekorunu yenilemiş ve en son 24 Ekim 1836 da 1228 geze (835.04 m.) ulaşıp adına taş kitâbe dikilme hakkını elde etmiştir.

Okçuluktan başka güreş,binicilik ve tomak oyunu gibi sporlarla da ilgilenmiş,padişahlığı döneminde Enderun okulunu bir "Spor Ve Mussikî Akademisi" haline getirmiştir(62).

Her çeşit spor,millet tarafından sevildiği,yapıldığı ve devlet büyüklerinden destek gördüğü müddetçe yaşar ve gelişir. Türkler'de,Halktan-hakan'a bütün tabakaların iştirakiyle soylu,imtiyazlı sınıf kavramlarına yer verilmeksizin sporun her türü uygulanmaktaydı. Padişah olduğu halde,mütevazi bir sporcu olarak tam 20 sene ok meydanına giderek büyük bir azim ve feragat ile çalışıp 1228 geze ok atan Sultan II.Mahmud bunun en güzel örneklerinden biri olmaktadır.

Halep-Suriye Atabeklerinden Nurettin Zengi'de top ve çöğen oyunlarının usta bir sporcusuydu. Arab tarihçisi Şahabettin Makdisî,"Ahbar-ül Ravzeteyn" adlı eserinde;"Gök meydan- da geceleri bile meşale ile top oynardı" demekte ve kendisinin spora olan düşkünlüğünü eleştiren bir tarikat şeyhine:"Kendimizin ve bineklerimizimizin hamlamaması için top ve çöğen oynuyoruz ve bunu en koyu ibadet sayıyoruz" cevabını verdiğini yazmaktadır(63).

(62) Kahraman,"Sultan II.Mahmud'un Sporculuğu", a.g.m., s.1069.

(63) Ayağ, a.g.e., s.53.

Mısır-Memlûk Sultanları'ndan Rükneddin Baybars'ın oğlu Börge ile, bir başka kıt'ada, Hindistan'da devlet kuran Delhi Türk Sultanı Kutbettin Aybek'in aynı yıl içinde (1210), birbirlerinden binlerce kilometre uzakta aynı sporu (Çögen-Polo) yaparlarken attan düşerek ölmeleri çok manidardır.

Ayrıca, 1856 yılında Hindistan'da sömürge yönetimi kuran İngilizler'in, yaklaşık 600 yıl önce Türk Sultanı'nın halkı ile birlikte oynarken düşerek hayatını kaybettiği "çögen" oyununu, dönüşlerinde İngiltere'ye götürerek "Polo" adıyla kendilerine mâletmeleri de aynı derecede manidardır.

Orta Asya Türk avcılık geleneğinden kaynaklanan çögen yani polo oyunu, Türk spor kültüründe kadının da yeri olduğunu en güzel şekilde göstermektedir. Kadınların spor alanlarına girmelerinin ölümle cezalandırıldığı eski Yunan kültürüne karşılık Türk kadınlarının, sosyal durumları ne olursa olsun spor yaptıkları, özellikle çögen gibi ancak uzun süreli antrenmanlarla elde edilebilecek üstün fizikî güç ve beceri isteyen bir spora meylettikleri tarihi vesikalarda görülmektedir.

Hümayunnâme'de, Hindistan Türk İmparatorluğu Sultanı Hüseyin Baykara'nın torunu Mihrengiz Begüm'ün Zehgir(64) yontmak, ok atmak, çögen(polo) oynamak ve sazların ekserisini çalmak gibi hünere sahip olduğu ifade edilmektedir(65).

Özellikle Hindistan Türk İmparatorluğunun sosyal ve kültürel hayatı hakkında hatıratında teferruatlı bilgiler veren Babur, annesi Kutluk Nigâr Hanım'ın da spor yaptığına, ok yay ve mızrak kullanıp, çögen oynadığına işaret etmektedir(66). Kendinden önceki padişahlardan Sultan Ahmet Mirza'nın ahlâk ve

---

(64) Zeh diye ok yayının kirişine denir. Zehgir ise deriden veya madenden yapılmış yüzük gibi bir şeydir ki, ok atarken başparmak ile işaret parmağını incitmekten korur.

(65) Gülbeden, Hümayunnâme, Ankara, 1944, s.147.

(66) R.Rahmeti Arat, Baburnâme, C.I., İstanbul, 1970, s.17.

tavırlarını çizerken de(67);"...Oku fevkalâde iyi atardı. Oku ve tîr-gezi hedefe ekseriyetle isabet ederdi. Kabağı meydanın öbür ucundan vururdu. Kuşçu bir padişahtı,kuşla çok avlar iyi avlardı." demektedir. Yine,oku iyi attığı,çöğeni iyi oynadığı ve birdirbirde iyi sıçradığı için de Hasan Yakup Bey isimli kumandanını övmektedir(68).

Babur,Türk spor hayatı içinde müstesna bir yere sahiptir.16.yüzyılda Babur'un hükümrân olduğu topraklarda dolaşan Avrupalı seyyahlarla birlikte tarihçiler de onun spor anlayışına karşı duydukları hayranlığı açıkça ifade etmişlerdir.

Seferlerinde kütüphanesini yanında taşıyıp,biyografisini de yazmaya fırsat bulan Babûr'un nefis bir kültüre sahip olduğu,harikulâde ok-yay ve kılıç kullandığı,çağında yapılan bütün sporların mükemmel birer hakemi olduğu,nehirleri özellikle yüzerek geçtiği,doğanı kaybolacağına bir oğlunun kaybolmasını tercih eden beylerin yaşadığı bir devirde,vücudu tembelliğe alıştırdığı gerekçesi ile doğanla avlanmayarak okla avlandığını,musikî aletlerini çalıp kendisinin de beste yaptığını,hakkında yazılanlardan öğrenmekteyiz(69).

"Babûr,inanılmaz bir enerjiyle dolu faaliyetlerini,mükemmel sportif bir bahadırılığı en yüksek ve en saf bir entellektüel kültürle birleştirmesini bilmiştir(70)."

Eski Türkler'in spor telâkkilerinin,bugünkü milletlerarası telâkkilerle büyük benzerlikler taşıdığı görülmektedir. Eski Türk oyun ve sporlarının en açık ve mütebariz amacı,bedeni geliştirmek,yeni nesli yetiştirmek,yani bunların yaradılıştaki kaabiliyet ve kudretini arttırmak gibi büyük ve millî bir endişeyi hedef tutmak olmuştur(71).

(67) Arat, a.g.e., s.28.

(68) Arat, a.g.e., s.21.

(69) Rasonyı,Türk Devletinin Batıdaki Varisleri Ve İlk Müslüman Türkler,a.g.e.,s.90.

(70) Fernard Grenard, Babur, İstanbul,1971,s.4.

(71) M.Şakir Ülkütaşır,"Türklerde Toplu Oyun Ve Sporlar",Gökbörü, C.I.,no.6.,2/1943, s.6.

Sporda başarı gösterenlerin takdir, taltif ve teşviklerindeki incelik ise Toplumun genel kültür ve karakterinin tabii bir ifadesidir. Sadece kabza alan, yani lisanslı olan sporcuların girebildikleri ok meydanı'ndaki yarışmalarda rekor kıranların adlarına rekor kırdıkları noktada dikilen, her biri mimarî bir şaheser olan taş kitâbeler, spora verilen önem ve teşvikin sembolü olarak günümüzde de dimdik ayakta durmaktadır.

Menzil sahipleri (rekortmenler) âbidelerle ebedîleştirilirken, sosyal statüleri de devlet kademelerinde üst seviyelerde görevlendirilmekle yükseltilmektedir.

Osmanlı döneminin en büyük sporcularından olan Tozkoparan Ahmet Bey'in, sporculuk hayatı boyunca pek çok mükâfatlar aldığı, sonunda da derya kaptanlığına getirilip, Gelibolu varidatının kendisine verildiği ve hatta sadece kendisine değil, okunu, yayını yapan sanatkâra da tahsisat bağlandığı Topkapı sarayı kayıtlarında mevcuttur(72).

Paşakapısı cündîlerinden olup, ayrıca mükemmel bir okçu olarak ta adına kitabeli taş dikilen Kara Hasah isimli sporcu, bu vasfından dolayı I. Abdülhamit tarafından Enderun'a çırak olarak alınmıştır(73).

Okçuluk ve cirit müsabakalarından sonra Padişah mükâfat verirken, sporculardan paraya ihtiyacı olmayanlar geriye çekilir, bütün ihsan-ı Şâhâneyi ihtiyacı olan arkadaşlarının almasını sağlarlardı. Sporculuk ruhu ve Türk ahlâkı bu derecede yüksekti(74).

Rekortmen sporcular adına dikilecek taş hazırlanırken, ziyafet verilir, bütün masrafları eski rekorun sahibi karşıladı(75)

(72) Ayağ, a.g.e., s.48.

(73) İ. Fazıl Ayanoğlu, Ok Meydanı Ve Okçuluk Tarihi, İstanbul, 1974, s.146.

(74) Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, C.XI, a.g.e., s.356.

(75) Cem Atabeyoğlu, "Okçuluk", Olimpiyat Dergisi, no.24/4, 1975, s.2.

Sporun kumar halini alıp soysuzlaşmaması için yarışmalara ödül koymak hakkı da yalnız padişah, vezir ve okçular tekkesi şeyhine ait bulununurdu. Bunlar da sık sık ödül koymazlardı(76).

Netice olarak, Türklerde spor anlayışının tevazu, müsamaha ve fazîlet üzerine kurulduğu ve asırlarca bir gelenek olarak yaşatıldığı söylenebilir. Aynı dönemlerin batı toplumları ile Türk Toplumları arasında kültür açısından da tartışılmaz bir farkın olduğu göze çarpmaktadır. Objektivite esas alınarak batı milletleri tarihine bir göz atıldığında şövalyelerin, gladyatörlerin arenalarda birbirlerini parçalayınca kadar süren mücadelelerinin, insanların arslanlarla dövüştürülerek öldürtülmelerinin ve en hafifi bir boğanın kanlar içinde bırakılmasının spor ya da zevkli bir eğlence olarak kabul edildiği görülür(77).

Türk toplumlarının folklor, millî spor gibi kültür değerlerinde barbarlık veya insan tabiatına ters düşen hiç bir gösteriye tanık olmak mümkün değildir. Türklerin en sert sporları olarak görülen cirit, çöğen, gökbörü ve güreşte galip gelmek rakibini öldürmekle değil, onu fizikî ve zihnî güç ve kabiliyetlerle belirli kurallar dahilinde geride bırakmakla olmaktadır.

---

(76) Atabeyoğlu, a.g.m., s.10.

(77) Selahattin Babüroğlu, "Erzurum Ve Millî Sporlarımızda Cirit", Ata Sporu Cirit, Mayıs 1974, s.11.

IV. Eski Türk Spor Kültürünün Çevre Kültürlere Tesiri

Türkler kültür olarak eski "Atlı Halklar Kültür Çevresine" bağlıdırlar. Türk kavimleri doğuya, batıya ve güneye yayıldıkları zaman gayeleri yalnızca göç olmamış, aynı zamanda diğer kültür çevreleri ile de temasa geçerek yer yer kendilerine özel karakterde medeniyetler yaratmışlardır(78).

Eski Türk kültür ve medeniyetinin diğer kültür ve medeniyetler üzerindeki izleri arasında spor araç-gereç ve anlayışının da büyük ölçüde yerleşmiş olduğu görülür. Kazılardan elde edilenler, tarihî vesikalar ve bugün halen görülebilir durumda olanlar bu hükmü teyid eder mahiyettedir.

Eski toplumların aynı zamanda spor araç-gereçlerinden olan yay, başka kültürlerde ağaç aksam dışında tasavvur dahi edilemezken, Orta Asya'da Hunlar tarafından bir kat kıkırdak, bir kat tahta ve bir kat yassı kemik ile yapıştırılmış olarak ve oku eskisinden 8-10 misli uzağa atabilecek şekilde geliştirilmiştir(79). Viyana yakınındaki Carnuntum'da yapılan kazılar Hun silahlarının tipik örneklerini gün ışığına çıkarmıştır. Messelâ, Roma şairi Claudianus'un büyük bir aşinalıkla söz ettiği Doğu-Asya tipindeki yay o zaman kopya bile edilmiş ve çok yayılmıştı. Güney İngilteredeki Caerleon'da, eski bir Roma ordugâhının Hun yayı yapan atölyesinin kalıntılarına raslanmıştır(80).

Ok, yay, at ve koşumları, giyim-kuşam gibi maddelerin aynı zamanda o çağların spor araç ve gereçleri olduğu düşünüldüğünde konunun ehemmiyeti ortaya çıkmaktadır.

- (78) Sebahattin Bulut, Türk Halk Oyunlarında Totemizmin Ve Şamanizmin İzleri, Erzurum, 1983, s.2.
 (79) Reha Oğuz Türkkan, "Tarihin Müthiş Silahları", Yıllarboyu Tarih Dergisi, no.5, Mayıs 1982, s.34.
 (80) László Rásonyi, Tuna Köprüleri, Ankara, 1984, s.2.

Özengi de M.Ö.3.yüzyılda Türkler tarafından icad edilmiştir. Aynı dönemde ne Yunanlılarını,ne de Romalıların özengi bilmedikleri,Avrupa'da 6. yüzyılda Avarlar tarafından yaygınlaştırıldığı,Çin'e M.S. 200-400 yılları arasında İç Asya'dan getirildiği,binici ve bunda uzun bir tecrübeye sahip İranlıların dahi islamiyetten önce özengi kullanmadıkları anlaşılmaktadır. Son Sâsâni hükümdarları ile ilgili kabartmalarda özengi görülmediği gibi,İranlıların kendi öz dillerinde de özengi ifade eden bir kelime yoktur. Cahiliye devri Arablarının özengi kullanmadıkları,müslüman Arabların ise 8. yüzyılda Türklerden aldıkları bilinmektedir(81).

Bugün,atlı spor oyunlarının hiçbirisinin özengisiz uygulanması mümkün değildir. Bu bakış açısıyla Türk kültür ve medeniyetinin ürünü olan özenginin spora da dolaylı olarak katkısı olduğu görülmektedir.At yarışları (mesafeli),binicilik ve atlı hokey (polo) gibi atlı sporların özengisiz oynanamaz oluşu,ayrıca,özengi ile birlikte atın bütün koşum takımlarının Türkler tarafından bulunması,atlı spor kültürünün temelinde Türk kültürünün yattığı gerçeğini ifade etmektedir.

Hun atlı-Okçusunda olduğu gibi,İskit atlı-okçusunun da, Akdenizli'nin veya ilkel Çinli'nin entarisi yerine pantolon ve hatta özenginin kullanılması,onların Hun kültür sahası içinde yaşamaları ve bundan etkilenmeleri ile oluşmuştur(82).

Çinliler M.Ö. IV. asrın sonlarına doğru Türkleri takliden ilk defa atlı birlikler meydana getirmişlerdir. Kendi kıyafetleri ile ata binmek zor olduğu için de Türklerden pantolonu iktibas etmişlerdir. Bu suretle pantolon Avrupa dahil,zamanımıza kadar dünyanın her köşesine yayılmıştır. At eyerleme siste-

(81) Faruk Sümer, Türklerde Atçılık Ve Binicilik,İstanbul,1983, s.90.

(82) Rene Grousset, Bozkır İmparatorluğu, İstanbul,1980, s.26.

mi de önce çinliler, sonra da bütün Avrupa tarafından benimsenmiştir(83).

Milâddan 104 sene evvel de yine Çin krallarından biri Afganistana bir heyet göndererek şöhreti her tarafa yayılan Türkistan atlarından aygırlar ve kısraklar teminine çalışmıştı. Bu atlar hakkında "Kan Terleyen Koşucular" tabiri kullanılıyor ve cedlerinin tabiat üstü varlıklar olduğuna inanılıyordu(84). Hatta Çinliler, polo (çöğen) oyunu için, barış zamanlarında Türkler'den bu oyuna yatkın, iyi cins atlar almışlardır(85).

Eski Çinde sportif anlamdaki alıştırmalar, yüksek bir eğitim standardını gerektiren faaliyetler olarak, bu seviyenin belirli olduğu Chou "Çu" sülâlesi devrinde (M.Ö.1122 - 249) görülmektedir. Bu sülâle mensuplarının yetişme tarzı içinde "ok atma" ve "ata binme" en önemli yeri almaktadır(86). Kuzey Çin'de yaklaşık bin yıl sürecek bir hakimiyet kuran ve tarihte bilinen ilk Türk devleti olan "Çu" lar devrinde Çin'in spor faaliyetlerinde ilerlemesi tesadüflere bağlı olarak gelişmiştir. Çünkü Çu'lar, oldukça ileri bir kültür ve medeniyete daha o çağda sahiptiler. Hatta, İç Asya'da görülen merkezîyetçi ve üniversalist devlet mefhumu, Proto-Türk boylardan müteşekkil sayılıp, kuzey Çin'e hakim olan Çu'lar devrine atf edilmektedir(87),

Biniciliğin ilk izleri de Çinde, Türk Çu sülâlesinin hakimiyeti dönemine raslamaktadır. Türk asıllı İmparator Hiao'dan (M.Ö. 900) söz eden kronikler kendisinin mükemmel bir at ustası (binici) olduğunu yazmaktadırlar(88).

(83) Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi I, a.g.e., s.49.

(84) N.Fazıl Kısakürək, At'a Senfoni, İstanbul, 1984, s.77.

(85) Alpman, a.g.e., s.45.

(86) Alpman, a.g.e., s.43.

(87) Emel Esin, "Türklerin İçasyadan Getirdiği Üniversalist Devlet Mefhumu Ve Bunun Hükümdar Şehri Mimarisindeki Tezahürleri", Türkiye'nin Sosyal Ve Ekonomik Tarihi, Ank.1980, s.9.

(88) Alpman, a.g.e., s.44.

Çin'de önemli bir yer tutan güreşin kuralları ve uygulanış biçimleri de Türklerin ve Moğolların güreşleri ile tam bir benzerlik içindedir. Vurma, tekme atma, can acıtma gibi aşırı hareketlerin yasak olduğu bu güreşte her türlü kol ve bacak oyunları uygulanır, yere fırlatılan güreşi kaybederdi. Çu sülâlesi devrinde liderler, prensler ve halk, Türklerin geleneğine uyarak güreşlere heyecanla katılmışlardır. Halat çekme, ağırlık kaldırma gibi faaliyetler de güreşte olduğu gibi, özellikle Çu sülâlesi, dolayısıyla da Türklerin etkisi ile Çinde yayılmıştır(89).

Günümüzde "Safkan Arab" ve "İngiliz" olarak adlandırılan yarış atlarının ataları da Türk atlarıdır. Mezopotamya'ya ilk gelen Türkmenler, Orta Asya'dan, Kuzey Çin'den göçen yakutlardır. 676 yılında halife, iyi savaşçı ve güvenilir insanlar olan Türklerden bir birlik kurmak istedi. Oğuz Türklerinden iyi ok atan, iyi ata binen iki bin kişi seçilerek Mezopotamya'ya getirildi. Arap atı denilen at türü, Türklerin Orta Asya'dan getirdikleri, Mezopotamya'da yetiştirdikleri atlardır(90).

J. Burckhardt, "İtalya'da Rönesans Kültürü" isimli eserinde şunları söylemektedir(91):

"...Rönesans Avrupası'nın en makbul atları da Çukurova'da yetiştiriliyordu. Avrupa hükümdarları bu atlardan edinmek için, Osmanlı Padişahlarına sûret-i mahsusada külâh sallarlardı. ...Rönesans hükümdarları ve büyüklerinin maiyetinde Türkiye'den getirilmiş Türk avcıları vardı. Bunların görevi, ava çıkıldığı zaman hükümdara refakat edip fikir vermektense ibaretti. Zira Türkler en üstün avcılarıydı."

Avcılığın, tarihin her döneminde Türkler tarafından il-

---

(89) Alpman, a.g.e., s.45.

(90) Aydın Taneri, Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı, Konya, 1977, s.11-12.

(91) Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi XI, a.g.e., s.352.

günç metodlarla geliştirildiği ve diğer ülkeler avcılık kültürüne rehber olduğu bilinmektedir. Bunun en tipik örneği kartal avcılığıdır.

Kartal ile avlanmak, İslâm ve Önyasya kültürleri ile Çin medeniyeti için yabancı bir spor şekli idi. Bu sebeple Türk Kağanlarının gönderdikleri Türk elçileri, Çin imparatorlarına hep yanlarında getirdikleri iyi cins av kuşlarını hediye ediyorlardı. Çinliler de bu hediyelere büyük önem veriyorlar ve bu kuşların özelliklerini hemen kendi resmî kayıtlarına geçiriyorlardı. Bu sebeple eski Çin tarihlerinde bu kartalları bütün özellikleri ile bulmak mümkün olmaktadır.

Türkler, İslâm dünyasına girmeye başlayınca, Önyasya'da da bu çeşit av sporlarının yavaş yavaş yayılmaya başladığını görüyoruz. Meselâ, Arapça sözlüklerinde gördüğümüz "Şakr" ve "Şunkar" gibi kartal ve doğan adları, Türkler'in tesiri ile Önyasya'ya da giriyor ve süratle yayılıyordu. Bilindiği üzere bu sözler, Türkçe "Songgur" ile "Çağrı" dan gelmektedir(92).

Orta Asya avcılığının mirası olarak günümüze kadar gelen Çöğen'de, gelişmiş, kurallı bir oyun olarak Ortaçağ'da İran, Çin, Bizans ve Hindistanda çok sevilen bir Türk Sporunu olarak uygulandıktan sonra, İngilizler tarafından küçük değişikliklere uğratarak olimpik bir spor haline getirilmiştir.

Türk sporlarının, spor kavramı içine giren her türlü özelliği muhteva ediyor olmaları, diğer kültür sahalarına kolaylıkla girmelerine yol açmıştır. Meselâ, kanlı Turnuva oyunlarının gözden düşmesi ile batı'nın yaptığı ilk iş "Karusel" adı altında Türklerin cirit oyununu almak olmuştur.

---

(92) Bahaeddin Ögel, "Türklerde Kartal Ve Kartal Arması", Türk Kültürü Dergisi, no.118, C.X, Ağustos 1972, s.1129.

Eski Yunan yazar ve komutanlarından Ksenefon, M.Ö.360 yılında yazdığı "Binicilik Sanatı" isimli eserinde, oynanışı Türklerin cirit oyununa benzeyen bir mızraklı süvari oyununu halkına tanıtmakta ve öğütlemektedir(93).

Eski Romalıların yüzyıllar boyu oynadıkları TROIA oyununun aslı da Türklerin cirit oyunundan başka bir şey değildir(94).

---

(93) Cemal Alpman, Eğitimin Bütünlüğü İçinde Beden Eğitimi Ve Çağlar Boyunca Gelişimi, İstanbul, 1972, s.32.

(94) Alpman, a.g.e., s.32.

V. Proto-Türk Kavimlerinde Sportif Teşkilâtlanma Ve Milletlerarası Karşılaşmaların İlk İzleri

Vücut kültürü ile ilgili faaliyetlerin ilk izlerinin Orta ve Önasya'da yüksek bir kültür ve medeniyetin yaratıcıları olan milletlerde görülmekte olduğu genel bir kanaatten öte, tarihî belgelerle ispatlanmış bir gerçek olarak değerlendirilmektedir. Beden eğitimi ve spor kültürünün Orta Asya Menşe'ine dayalı doğuş ve gelişme seyri, sportif teşkilâtlanmanın ve milletlerarası karşılaşmaların ilk izlerinin de aynı kültür çevresinde aranması zaruretini doğurmuştur.

Türk tarihinin bilinen ilk sayfalarından itibaren "Alp" ve "Alplik" kavramları ortaya çıkmış ve binlerce yıl Türk toplumu içindeki önemini muhafaza ederek Selçuklu, hatta erken Osmanlı devrine kadar gelmiştir.

Alpler toplumun ideâl insan tipini çizmekteydiler ve kuvvet, hüner, zekâ gibi özellikleri şahıslarında sembolleştirmişlerdi. Cesurluk, gayretlilik, çok iyi ata binmek, kuvvetli olmak (ruhî ve fizikî), hem öne, hem de arkaya at üzerinde ok atabilmek, güzel kılıç kullanmak, güreşmek, dostu ve arkadaşı çok olmak ve özel bir elbise giymek gibi erdemleri de taşımak zorunda olan alplerin tarih sahnesine çıkışları, Eurasya bozkırlarında Milâddan önce bin yılından itibaren görülmeye başlanan ferdiyetteci temayüllü boylara tekâbül etmektedir.

Önceleri sadece mübâreze eden alpler, atın ehlileştirilmesinden sonra atlı savaşçı oldular. Alpler arasında eskiden beri bir yardımlaşma teşkilâtı da mevcuttu. Proto-türkler'in yaşadığı sanılan bölgelerdeki alpler ve alplik teşkilâtı hakkında rivayetlerden biri Çin sınırlarından gelmektedir. Kuzey

Çin'in henüz İç Asyalılar'ın ili olduğu Milâddan önceki bin yılda,çince olmayan Pİ-YUNG kelimesi,kale şeklindeki bir binaya işaret ediyordu ve Pİ-YUNG, ok atmakta,avda ve güreşte kendini gösteren alplerin toplantı yeri idi. Timsali kılıç olan alplik teşkilâtının M.Ö. 645 yılında mevcut olduğu ve Proto-Türk sayılan,Milâddan önceki bin yılda bu günkü Kuzey Çin'e hakim olan,Chou (Çu) sülâlesi döneminde kurulduğu ifade edilmektedir(95).

Ok atmakta temayüz eden alpin nişânı yay,bele bağlanan kemer ve kemere asılan altın kadeh idi. Bunun dışında hem öne,hem de arkaya ok atan kimse,başlığına çift şahin kanadı takardı. Atlarının kuyruğu da ipek ile örülmüş olan alplerin rütbe nişâneleri,kemerlerine taktıkları tokalar,yani madenî levhalardı.

Böylece,Göktürk devrinden önce kahramanlık ile tebâ-rüz etmiş,başta ok atmak olmak üzere her türlü sportif faaliyetlerde ve savaşmakta mahir,timsali kılış olan savaş tanrısına mensup,belinde kemer,kılıç ve kadeh taşıyan,atlı bir alp şahsiyeti ve böyle alplerin kurduğu teşkilât oluşmuş,gelenek halini almıştır.

Alplik teşkilâtı üyeleri yirmi veya daha fazla kişilik gruplar halinde geziyorlar,mallarını müşterek kullanıyor ve birlikte eğlenip,birlikte avlanıyorlardı(96). Ölen alpler bellerinde kılıç,ellerinde gerilmiş yaylarıyla birlikte açık mezarlara gömülüyorlardı ve başlarına taş heykeller dikiliyordu.

Milâddan sonraki asırlara kadar,muhtelif bölgelerde

---

(95) Esin, a.g.m., s.9.

(96) Esin, a.g.m., ss.10-11

yurt kurmuş Türk devletlerine ait buluntulardan bu geleneğin çok uzun süre devam ettiği, alplik teşkilâtının yaşatıldığı anlaşılmaktadır. Kazakistan'ın başkenti Almaata yakınlarındaki Esik harabelerinde bir alp mezarı bulunmuştur. Milâddan evvel beş veya altıncı asıra ait olan ve "Altın Elbiseli Adam" diye adlandırılan alpin sol elinde altınla kaplı hançeri, onun üstünde de koşmakta olan bir at resmi görülmektedir. Sağ elinde ise yine altınla kaplanmış kılıcı bulunmaktadır(97).

20 Şubat 1971 de Macaristan'da yapılan bir kazıda, mezarıdan çıkanlar ise daha da ilginçtir. M.S. VI. yüzyıl sonlarında yaşayan bir Avar ahpine ait olan bu mezarda bir altın kadeh, altın kakmalı kılıç ve kama, alplik nişanı olarak bahs ettiğimiz altın tokalar, altın kemer ve yirmibeş adet altın ok ucu bulunmuştur(98).

Üyeleri, bu günkü tabirle "Sporcu" olan ve M.Ö. VI. yüzyılda kurulan alplik teşkilâtı üyesi bir alpin, alplik nişanları ile M.S. VI. yüzyılda Avrupa'da, Atillâ'dan sonra büyük bir devlet kuran Avarlar'a ait alpin alplik nişanlarında kesin bir benzerlik göze çarpmaktadır. Bu olay, sonradan diğer Türk boylarının da aynı teşkilâtı kurduklarını ifade etmektedir.

Alplerin spora verdikleri önem de yine kazılarda ortaya çıkmaktadır. Özellikle Sibiryâ'da yapılan kazılar, verdikleri bilgiler bakımından değerlidir. Ordos'ta bulunan bir tunç levha üzerinde, Pİ-YUNG alplik teşkilâtına üye iki alpin güreş ettiği tasviri bulunmaktadır. Aynı şekilde, 6. yüzyıldan kalma kaya resimlerinde de çeşitli atlı oyunlar yapan, ok atan Kırgız alplerinin tasvirleri mevcuttur(99).

Tanrı Dağları'nda bulunan ve sol elleri ile kılıçlarını

---

(97) Hasan Oraltay, "Altın Elbiseli Adam", Türk Kültürü, C. IX, no.100, Şubat 1971, s.304.

(98) Hâmit Z. Koşay, "Macaristan'da Bir Avar Prensini Mezarı Bulundu", Türk Kültürü, C. IX, no.105, Temmuz 1971, s.772.

(99) Esin, a.g.m., s.22.

sağ elleri ile de kadehlerini tutan erkek heykellerinin yanında Göktürk devrinden kalma ve ellerinde kadeh tutan kadın heykellerine de raslanmıştır(100). Türk destanlarında oldukça sık raslanan, kadın ve kızların da ata binip ok atmaları, güreşmeleri gibi motiflerin ve bu anlayışın, bilinen ilk Türk devletlerinde de var olduğu, alplik teşkilâtına mensup kadın heykellerinden de anlaşılmaktadır.

M.Ö. 645 yılında, o günün sporcuları alpler tarafından kurulan, sporda ve savaşta kendini göstermiş kadın ve erkeklerin toplandığı, mallarını müşterek kullanacak kadar dayanışmacı bir zihniyetin hakim olduğu Pİ-YUNG teşkilâtı, kale şeklindeki özel binası ile, bir spor kulübü anlayışının Türklerde 3000 yıl önce gelişmiş olduğunu göstermektedir. Göze çarpan en önemli husus, teşkilâta üye kabulündeki kıstasın yalnız savaşlarda başarılı olmak değil, aynı zamanda sporda, yani, okçulukta, güreşmekte, binicilik ve avcılıkta toplum içinde yükselmiş olmak gerektiğidir. Bu durum, şuurlu ve sistemli beden eğitimi faaliyetlerinin ve teşkilâatlanmanın, Türkler tarafından, bilinenden çok daha önceki devirlerde ortaya çıkarıldığı fikrini hakim kılmaktadır.

Çinde spor faaliyetlerinin M.Ö. Bin yıllarından itibaren sistemleşerek geliştiği bilinmektedir. Bu gelişmenin ise adı geçen tarihlerde Kuzey Çin'de devlet kuran Proto-Türk boylardan müteşekkil "CHOU" (Çu) sülâlesi dönemine rasladığı ve hatta ilk defa bu sülâle devrinde hükümdar ve halkın, "Türk geleneklerine uyararak" toplu olarak güreş müsabakalarına katıldıkları Çin kaynaklarınca da tasdik edilmektedir(101). Oldukça yüksek bir kültüre, yaşadıkları çağın çok üstünde düşünce yapısına sahip Çular'ın, Eurasya bozkırlarında vücut bulan "ferdiyetçi temâyüllü boylar" halindeki hayat tarzı yanında ilk defa

(100) Bahaeddin Ögel, İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Ankara, 1984, s.169.

(101) Alpman, a.g.e., s.44.

"Üniversalist Devlet" mefhumunu ortaya attıkları ve uyguladıkları da kabul edilmektedir(102).

M.Ö. 1122-M.Ö. 249 tarihleri arasında hüküm süren Çu sülâlesi devrinde ok atma ve binicilik Çin halk hayatında çok önemli bir yer tutmuş,bu haliyle komşuları Türklerle zaman zaman yaptıkları millî karşılaşmaların da konusunu teşkil etmiştir(103). Asırlarca devam eden yarışmalara,Göktürkler çağında Çinlilere yenilerek esir düşen Türk beyleri dahi katılmışlar, "ok atma" ve "at yarışları"nda rekorlar kırmışlardır(104). Milâddan önce bin yıllarında yapılan bu milletlerarası yarışmalardan sonra,M.Ö.776 da antik olimpiyat oyunlarını düzenleyen Yunanlıların,bu konuda Orta Asya Türklerinden esinlendikleri de söylenmektedir(105).

Milletlerarası yarışmalar geleneğinin gittikçe tekâmüle uğrayarak,ikili karşılaşmalardan,hemen hemen bütün Asya halklarının katılmaları ile gerçek bir milletlerarası yarışma şenliklerine dönüştüğünü Türk destanlarında bütün teferruatı ile görebilmekteyiz. Ergenekon,Oğuz Kağan,Dede Korkut ve Manas gibi Türk destanları,Türklerde beden eğitimi ve spor hakkında kaynak olarak önemli bir yer tutmaktadır. Destanlar,köklü bir gelenek olan,doğum,evlenme,ölüm ve bayram törenlerinde yapılan sportif faaliyetleri en küçük ayrıntılarıyla ele almaktadırlar.

Kırgızlar'ın Manas destanı bunun en güzel örneğini teşkil eder. Kırgızlar Türk ırkının tarihçe bilinen en eski boylarından biridir. Bu kavimin Çinlilerce Milâddan önceki 201 yılından beri bilindiğini sinologlar kabul etmektedirler.Manas destanının önemli bir bölümünde,Kırgız Han'ı Köketay'ın ölümü üzerine düzenlenen matem (yog) töreninde yapılan milletlerarası

(102) Esin, a.g.e.,s.11.

(103) Alpman, a.g.e., s.43.

(104) Aydın Taneri, Türk Devlet Geleneği,Ankara,1981, s.47.

(105) Suat Karaküçük, "Milletlerarası Politikadaki Önemi Açısından Olimpiyat Oyunları", (Basılmamış Master Tezi,Gazi Üniversitesi,Sosyal Bilimler Enstitüsü,1986),s.6.

binicilik, okçuluk, mızrak, kılıç ve güreş müsabakalarından bahsedilmektedir. Eski Türkler tarafından organize edilen en geniş kapsamlı yarışmaların bilinen ilki olma özelliğini taşıyan bu faaliyetler ayrıca geleneksel Türk sporlarına da ışık tutmaktadır.

Destanda, Kırgız Han'ı Köketay'ın yog töreninde yapılacak yarışmalara Noygutlar, Hoten Beyi, Yarkent, Ürgenç, Urum, Hokand, Margiland, Endican, Semerkant ve Buhara hanları, Kazaklar, Mançular, Kalmuklar, Kıtaylar, Moğollar ve Çinliler gibi ırk ve din ayırımı yapmaksızın bütün civar iller hükümdar, han ve beylerinin, koşu atları ve güreşecek yiğitleri başta olmak üzere halklarıyla beraber davet edildiği anlatılmaktadır(106).

Böylece yarışmaların milletlerarası sportif karşılaşmalar hüviyetine büründüğü görülmektedir. Oldukça geniş bir coğrafi alan üzerinde yaşayan halkları, din, dil, renk ayırımı yapmadan yog törenine ve törende yapılacak sportif mücadeleye davet etmek, yaşanan dönem içerisinde büyük fedakârlıkları gerektirmektedir.

Türklerde yog törenlerinin olduğu mintikalar da çok önemlidir. Yazıtlar, yog törenleri için bir çok kavimlerin geldiğini kaydetmektedirler(107). Yarışmalara seyirci veya sporcu olarak katılacakların kalabalık olacağı bilindiğinden, Kırgızların, Alay Dağı'ndan Sarı Arka'nın Karkıra bozkırlarına gittiklerini ve Karkıra'nın üç yaylasına kurdukları binlerce çadırda misafirlerini ağırladıklarını yine destanda görmekteyiz. Karkıra yaylalarının bu günkü tabirle bir "Olimpik Köy" görünüşünü aldıklarını tahayyül etmek zor değildir.

---

(106) Abdülkadir İnan, Manas Destanı, İstanbul, 1972, ss.72-80.

(107) Ögel, a.g.e., s.131.

Manas destanında, bir kültür mirası olarak günümüze kadar gelen geleneksel Türk sporlarının uygulanış şekilleri ve onlara verilen önem izah edilmekte ve lirik bir anlatımla şöyle denmektedir(108);

"...Güneş battıktan ve ağarıp tan attıktan sonra Köketay'ın gök bayrağı yüksekte dalgalandı. Halk içinde olağan üstü bir hareket görüldü. Köketay'ın ölümü bu büyük kalabalık için güzel bir düğün mahiyeti aldı. Törenin çığırtkanı at yarışları vaktinin geldiğini ilân etti. Meydanda binlerce koşu atı görülmüştü. Yarışı kontrol etmek üzere 60 süvari hazırlanmıştı. Bunların ellerinde süngü bulunuyordu..."

Tamamen silahsız olan yarışmacıları yarış boyunca kontrol edecek hakemlerin süngülü oluşları, yarışmanın kurallar dahilinde ve sportmence geçmesini engelleyecek davranışlara karşı caydırıcı özellik taşımaktadır.

Ülkemizde halen var olan bir geleneğin tarihin habgi devirlerine dayandığını da yine destanda görmekteyiz. Bir cazgır yarış öncesi seyircilerin önünde tek tek dolaştırılan atların vasıflarını, "Kuyruğuna kut inmiş kutlu kula at kimindir? Tırnakları yere dokunmaz gibi koşan dağ gibi duru at kimindir?" gibi övgü dolu ifadelerle açıklamaktadır(109). Aynı âdet atların 8 gün sürecek yarışları bitene kadar geçecek olan sürede organize edilen güreş, mızrak ve cambı atma (ok ile) yarışmalarında da uygulanmaktadır. Özellikle güreş meydanına çıkan pehlivanların o güne kadar gösterdikleri başarıları, kahramanlıkları ve özellikleri cazgır tarafından coşkuyla seyircilere anlatılmaktadır.

^TTahminen Milâddan sonra 8 veya 9. asırla ilgili olayları anlatan Manas destanındaki "cazgır" geleneğini, 6 asırdan

(108) İnan, a.g.e., s.88.

(109) İnan, a.g.e., s.88.

fazla bir süreden beri yaşattığımız yağlı güreşlerimizde halen bütün canlılığı ile gözler önündedir. Bu gerçek karşısında, "...Yağlı güreş ilk kez Yunanlılarda görülür. Daha sonra Bizans'a geçmiştir. Selçuklu Türkleri ve daha sonra Osmanlılar bu güreşi Bizanslılar'dan almışlardır(110)." tezini yeniden gözden geçirmek gerekecektir. Çünkü yağlı güreş sadece 'yağlı' ile değil, cazgırı, müziği, kısıbeti ile bütündür ve bu kavramlar Türklerin Anadolu'ya gelmeden önceki kültürlerinde mevcuttur. Manas Destanı'nda, Manas'ın hanımı Kanıkey Hatun'un Kırgız güreşçileri için hazırladığı kısıbetlerden bahsedilirken(111) : "...İçi ipek, dışı bez gibi kuşam idi. Bunların arasına ince tellerden dokunmuş zırh yerleştirilmişti. Öyle ki sazak yakarsan ateşi geçmez, yay çekersen ok geçmezdi " denilmektedir.

Böylece, bu güreş türünün de, Altay Dağları eteklerinde vücut bulan ve destanlaşan bir geleneksel kültür manzumesi olarak karşımıza çıktığı görülmektedir.

Türklerde milletlerarası yarışmalar düzenleme ve bunları sosyal hayatın vazgeçilmez parçası yapma fikrinin bir gelenek olduğu, gerek "ÇU" devri(M.Ö. 10. asır) kaynaklarından, gerekse Kırgız destanlarından anlaşılmaktadır.

Antik olimpiyat oyunlarında sadece Yunanlı sporcuların yarıştığı, köle, esir ve Yunanlı olmayan nice sporcuların yarışma dışı bırakıldığı bilinmektedir(112).

İlk Olimpiyatların M.Ö.776 yılında başladığı düşünülürse, Türklerin M.Ö.1000 yıllarında Çinlilerle okçuluk ve binicilik yarışmaları yapmaları ilk milletlerarası ikili yarış-

---

(110) Doğan Yıldız, Türk Spor Tarihi, İstanbul, 1979, s.209.

(111) İnan, a.g.e., s.98.

(112) Cüneyt Koryürek, Olimpiyatlar, İstanbul, 1976, s.4.

malar olarak ortaya çıkmaktadır. Kaldı ki antik olimpiyatlar M.Ö. 776 dan M.Ö.146 yılına kadar 630 yıl boyunca sadece Yunanlıların katıldığı yarışmalar olarak devam etmiş,Romalılar'ın Yunanistan'ı ele geçirmeleriyle barbar atletler olarak adlandırılan Giritli ve Sicilyalı yabancılar da yarışmalara zorla katılmaya başlamışlardır(113). Hatta Roma İmparatoru Neron, atlı araba yarışmalarına katılmış,bir dönemde devrilen arabası kaldırılana kadar bütün yarışmacıları durdurmuş ve kimse kim kendisini geçmesine müsaade ettirmeyerek birinci gelmiş ve olimpiyat şampiyonu olmuştur(114).

M.S.394 yılına kadar kesinlikle milletlerarası yarışma görünümü arzuetmeyen bir tarzda,gladiyator mücadeleleri şeklinde devam eden ilk olimpiyatlar devri kapanmış ve ancak 1896'da yani 1502 yıl sonra Batılı,ilk milletlerarası yarışmalarını düzenleyebilmiştir. Oysa ki,öaha M.S. 8. asırda Kırgızların "YOG" törenlerinde yapılan yarışmalar,ilk çok milletli yarışmalar olarak değerlendirilmek hakkına sahiptirler.

---

(113) Kurthan Fişek, 100 Soruda Türkiye Spor Tarihi, İstanbul, 1985, s.13

(114) Koryürek, a.g.e., s.4.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK KÜLTÜRÜNDEN KAYNAKLANAN SPORLAR

I. Biniciliğe Dayalı Sporlar :

A. BİNİCİLİK : Eski Türk toplumlarında hangi sebeple yapılmış olursa olsun uygulanan spor türlerinde ana unsur "At"tır. Atın semavî bir menşe'den geldiğine olan inançları Türklerin bu hayvana verdikleri değer ile yakından ilgilidir. Tarih boyunca atı kutlu saymış, bir "At Kültü" meydana getirmiş, ayinlerde kurban edip, merasim ve şölenlerde yemişlerdir (115).

Tarihte ilk defa atı bir çekme aracı durumundan kurtaran, günümüze kadar gelen koşum takımlarını icat ederek ata binmeyi ve ona hâkim olmayı öğrenen Türkler, halen en beğenilen spor dallarından olan biniciliği de tarih sahnesine çıkarmışlardır.

Geniş Asya bozkırlarında dünyaya gözlerini açan Türk çocukları, annelerinin himayelerinden kurtulup ayakları üzerinde durmaya başladıkları andan itibaren bütün ömürlerini at sırtında geçirirlerdi. Çok küçük yaşlarda başlayan, çocukların ata binme eğitimleri, fazla yorucu olmayan, eğlenceli oyun ve antrenmanlarla geliştirilir, dengeli bir oturuş ve atın ritmik harekelerine uyan, ata ağırlıklarını yüklemeyen mesafe katetmesini sağlayan hareket kabiliyeti ve yeteneği kazandırılırdı. Bu çalışmalara sadece erkekler değil, kızlar ve kadınlar da katılırlardı(116).

Kazaklar'da kız ve erkek çocuklar daha beş yaşlarında iken ata binmesini öğrenmeye başlarlar. Bir yandan da silah

(115) Mehmet Eröz, Millî Kültürümüz Ve Meselelerimiz, İstanbul, 1983, s.35.

(116) Cemal Alpman, Eğitimin Bütünlüğü İçinde Beden Eğitimi Ve Çağlar Boyunca Gelişimi, İstanbul, 1972, s.30.

talimleri yaparlar. 7 yaşına gelen bir kazak çocuğu civarda avlanmaya başlar. Ata binmeye çok erken yaşlarda başladıklarından gençler atı çok iyi tanır, bir bakışta iyi veya kötü olduğunu anlarlar(117).

Kazak ve Kırgız Türklerinde olduğu gibi Kaşgaylar'da da (İran'da yaşamaktadırlar) at kültürü çok kuvvetlidir. Konar-göçer bir topluluk olmalarından dolayı at yetiştiriciliği ve binicilik, Orta Asya'da ki eski atalarından aldıkları kültür mirası olarak hayati bir vasıf gibi devam etmektedir. Bozkırda, anası ölmüş bir tay bulan yedi yaşlarındaki iki Kaşgay genci, daha sonra tayın Kaşgay hanına ait olduğunu öğrenerek tayı ona götürmüşlerdir. Kaşgay Hanının bu iki gence, "...Bir Kaşgay atının nasıl yetiştirildiğini biliyorsunuz. İlk yıl onu çok seveceksiniz. O da sizi hoşnut etmek isteyecektir. Bir yaşına geldiği zaman binmeye alıştırılacak, iki yaşında ise müzik ve silah sesinden ürkmemesini öğreteceksiniz" diyerek tayı hediye ettiğine şahit olan İran'ın Amerikan Diplomatının eşi, bu büyük Türk boyunu İngiliz çocuklarına tanıtmak için "Tayımı Sana Veriyorum" isimli bir de eser yazmıştır(118).

Bozkır atı kolay yorulmayan bir at olmakla beraber, bunda binicisinin ustalığının da büyük payı vardır. Radloff'un kazakların biniciliği hakkındaki şu sözlerinin bütün Türk kavimleri için değer taşıdığı ve Kazakların bu geleneği yaşattıkları şüphesizdir(119) ;

"...Kazaklar küçük yaştan itibaren ata binerler. Çocuklar bile Aşama'ya (çocuk eyeri) bağlanır. bundan dolayı büyüdükleri zaman mükemmel bir binici olmalarına şaşmamak gerekir. Bir Kazak'ın binmediği at hiç yorulmaz. Buna kaç defadır hayretle şa-

(117) Hasan Oraltay, Kazak Türkleri, İzmir, 1961, s.20.

(118) Cengiz Orhonlu, "Tayımı Sana Veriyorum", Türk Kültürü, C.V, no.59, Eylül 1967, ss.863-868.

(119) W.Radloff, Sibirya'dan, Çev.Ahmet Temir, İstanbul, 1956, s.457.

hid oldum. Meselâ, at üzerinde Kulca'ya giderken bana refakat eden Kazak'ın (Rus Kazak'ı) atı yorulunca, hayvanını yanında bulunan Kazak (Türk) kılavuzlardan birinin atı ile değiştirmişti. İki saat sonra Rus Kazak'ının yeni atı da yoruldu ve yerinden kıpırdayamaz hale geldi. Bunun üzerine Kazak'ın binmesiyle istirahat etmiş olan eski atını alarak yorulan hayvanı sahibine iade etti. Bu at daha bir saat vazife görebildi."

Türklerin ata binmekteki maharetleri hakkında Grousset şöyle demektedir(120):

"...Türkler bir defa eyere oturduktan sonra, küçük ve çirkin ama yorulmak bilmeyen ve yıldırım gibi giden atlarına sanki yapışık kalırlardı. Bütün hayatları atları üzerinde kâh bacaklarını ayırarak, kâh kadınlar gibi yan oturarak geçirirlerdi. At üzerinde kurultay toplarlardı, alışveriş yaparlardı, yerler, içerler, hatta atın boynuna doğru eğilerek uyurlardı."

Türklerin yaşantılarında en önemli yeri tutan at, binicisi öldüğünde onunla birlikte gömülürdü. Bu âdet Hun, Göktürk, Oğuz, Kazak, Kırgız, Avar, Kıpçak gibi Türk kavimlerinde mevcuttu. Şurası bir gerçektir ki, Türkler Hun, Göktürk, Moğol, Selçuklu ve Osmanlı gibi en büyük devlet ve imparatorluklarını at sırtında yaşayarak ve savaşarak üstün binicilikleri sayesinde kurmuşlardır.

Binicilikteki maharet, kaabiliyet ve beceriye, at üstünde oynanan ve her biri sportif değer taşıyan oyunlar ve yarışmalarla ulaşırlardı. Atlı sporlar, umumiyetle düğün, doğum, evlenme, ölüm, panayır ve mesire şenlikleri ve sosyal yardım toplama vesileleriyle, yahut da padişahların, vezirlerin, beylerin ve ağaların ödül koyarak önceden ilân ettikleri belli günlerde yapılırdı.

---

(120) René Grousset, Bozkır İmparatorluğu, İstanbul, 1980, s.89

Binicilik ile ilgili faaliyetler, binicilikte ustalık ve hünere gösterme yarışları, uzun mesafeli at yarışları ve at üzerinde oynanan çeşitli oyunlar olarak başlıca üç bölümde yapılmaktaydı. Binicilikte ustalık ve hünere gösterme yarışları, tarihimizin her devrinde ve yurdumuzun her köşesinde yapılarak, halkın en çok ilgi gösterdiği yarışlardı. Atın çok önemli bir savaş ve akıncılık vasıtası olduğu devirlerde at ile insan arasındaki ahenkli kaynaşmayı en güzel şekilde sergileyen bu yarışlara padişahlar da ilgi göstermiş ve kazananlara büyük ödüller vererek bu yarışları desteklemiş, binicilikte ustalık ve maharet sahibi olmayı teşvik etmişlerdir.

Padişahların tertip ettiği bu yarışlardan bazılarını Avrupalı seyyah ve yazarlar da görmüş, yazdıkları eserlerinde şahit oldukları hünere binicileri anlatmışlardır. Tarihe geçen bu yarışma şenliklerinden en önemlileri III. Murad'ın at meydanında düzenlediği 1582 şenliği, diğeri I. Ahmed'in 1606 yılında düzenlediği şenlik ve diğeri de 1675 şenliğidir. 1582 şenliğinde bulunan bir Alman seyyahın anlattığına göre bir sipahi, dört nala koşan bir kır ata sağ ayağı üzerinde yaylanarak atlayıp binmiş ve bunu üç dört kere tekrarlamıştır. Sonra eyer üzerinde ayağa kalkmış ve tek ayağı üstünde durarak atı dört nala sürmeye devam etmiştir. Sonra yine at dört nala koşarken amuda kalkıp omuzu üstünde durmuş ve ellerini iki yana açarak gösterisine devam etmiştir. Bir Fransız gözlemci de aynı şenlikte bir atlının, atını dört nala koştururken atın sırtından eyerini çıkardığını, boynuna koyduğunu, sonra eyeri tekrar atın sırtına bağlayıp üstüne oturduğunu yazmaktadır(121).

1675 şenliğinde bulunan bir Fransız seyyah ise "Hatıralar" isimli eserinde şunları yazmaktadır(122):

---

(121) Ali Ayağ, Türklerde Spor Geleneği Ve Kırkpınar Güreşleri, İstanbul, 1983, ss. 11-12.

(122) Dela Croix; Mémoires II, Paris, 1684, s. 149.

"...Doludizgin at koştururken eğilip yerdeki parayı alabiliyorlar. Eyer üstünde ayakta durabiliyorlar. Bir ayakları bir atın, öbür ayakları diğer bir atın üstünde olduğu halde dört nala at sürebiliyorlar ve at hızla koşarken atın boynunun altından dolanıp öbür yandan tekrar atın üstüne çıkabiliyorlar."

Manialı veya maniasız, silah atarak veya silahsız at koşuları da oldukça ilgi çekmekteydi. 1675 Edirne şenliğinde 3 at yarışı yapılmıştı. Bunlardan biri üç saatlik, biri dört saatlik ve diğeri de altı saatlik mesafeden yapılmıştır. Üç ve dört saatlik yarışmalarda birinci gelen atlara yirmişer bin akça, altı saatlik mesafede birinci gelene de kırk bin akça ödül verilmiştir(123).

Kırgızların Manas destanında da, Köketay'ın ölüm törenlerinde sekiz gün süren ve 60 hakemin gözetiminde binlerce atının katıldığı yarışmalardan söz edilmektedir. Bu yarışmalarda atın kazanması ulusun, boyun şerefi meselesiydi. Ödül kazanmak ikinci planda geliyordu(124).

Eski Türkler bayramlarda sık sık at yarışları düzenliyorlardı. Bir cins dayanıklı bozkır atlaşı ile 10-14 hatta 100 kilometrelik mesafeler üzerinde arazi koşuları yapıyorlardı. Çin kaynaklarının belirttiğine göre Türkler, sonbaharda dinî temele dayanan ve özel bir alanda belli sayıda turlar atmak suretiyle Tanrı'ya şükran borçlarını ödedikleri bir atlı yarışma yaparlardı(125).

Azerbaycan'da da şenlik ve bayramların en güzel görüntüsünü at yarışları teşkil ediyordu. Genellikle yılın en önemli yarışı Ergenekon/Nevrûz bayramında yapılırdı. Bir kış bo-

---

(123) Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi XI, a.g.e., s.354.

(124) Abdülkadir İnan, Manas Destanı, İstanbul, 1972, ss:88-104.

(125) Alpman, a.g.e., s.32.

yunca beslenen atlar, o gün dışarı çıkarılır ve binilirdi. At yarışları Azerbaycan'da bayramın ilk günü yapılırken, Kazaklar'da bayramın dördüncü yapılmaktadır. Kazaklar'ın "BAYGA" adını verdikleri bu yarışlar, genellikle güneşin doğuşundan hemen sonra başlamaktadır. Bir gelenek olarak ta yarış bitiminde mükâfatlar seyirciler, akrabalar tarafından yağmalanmakta, mükâfatını vermek istemeyen at sahipleri cimrilikle itham edilmektedirler. Çünkü binici için en büyük mükafatın yarışın onun tarafından kazanılması olduğuna inanmaktadırlar(126).

Türkistan Türkleri tarafından halen uygulanmakta olan "Bayga" veya "Bayge" adlı yarışmalar, biniciliğin geliştirilmesi yanında, geliştirilen biniciliğin hünerlerini halk önünde teşhir amacını da taşıyordu. Yarışmanın yapılaş şekli hakkında bilgi verilen bir kaynaktan şöyle denilmektedir(127) :

"...Toplanan en az 500 at, 40 - 50 km.lik mesafeye hakemler nezaretine götürülür. Bayge için atlar şölenden çok önce özel olarak hazırlanmaya başlar. Atların sırtında eyer yoktur. "Tokum" denilen bir parmak kalınlığındaki keçeler bir kolanla atın beline sarılmıştır. Yarışmalar oldukça hafif kilolu gençlerle yapılır. Hakemler aralıklı mesafelerdeki tepelerden atları gözetlerler. Özel bir yarışma alanı yoktur. Hakemlerin tayin ettiği engel, dereli-tepeli ve kumlu bir yer, daha doğrusu tabiatın kendisi yarışma sahasıdır. Tahdit olunan alanı ilk olarak aşarak gelen at ve binici yarışma birincisidir. Bayge atlara verilen ödüdür. Töreye göre en az üç ata Bayge, yüz ata da teselli armağanları verilir, Meselâ birinciye bir deve, ikinciye bir at ve üçüncüye bir beyaz mendil verilir. Yarışma atlarının sürüldüğü 40-50 km.lik mesafeden şölenin verildiği avulun giriş kısmında işaretlenen ve "Kömbe" denilen noktada biter."

(126) M. Abdulhalûk Çay, Türk Ergenekon Bayramı Nevruz, Ankara, 1985, s.120-121.

(127) Hızırбек Gayretullah, Altaylarda Kanlı Günler, İstanbul, 1977, s.34.

Bayram törenlerinde Kazaklar'da görülen bir başka binicilik oyunu da "yamba kapma" âdetidir. Gümüş bir yamba (para) yere konulur ve dört nala koşan atları üzerinde biniciler eyerin üzerinden eğilmek suretiyle yerden bu gümüş yambayı almaya çalışırlar. Bu arada dengesini kaybederek düşenler halkın gülüşmelerine yol açar. Gümüşü yerden alabilen oyuncu ise halkın takdirini kazanır. Oyunun mükâfatı da yerden alınacak gümüşdür. Yine kazaklar'da bayramlarda uygulanan ve Radloff tarafından adı verilmeyerek açıklanan bir binicilik oyununda, at üzerinde süratle giden süvari, yerde duran koyunu arka bacağından yakalayarak havaya kaldırır ve ileriye doğru sallardı. Kazaklar içinde öyle güçlü insanlar görülürdü ki, çoğu zaman hayvanın arka ayağı ile derisi süvarinin elinde kalır, cansız vücut ise ileriye düşerdi(128).

Temelinde kız kaçıırma geleneğinin izlerini taşıyan bir atlı oyun da da, evlenecek olan delikanlı ve arkadaşları kız tarafının sürülerinden en güzel atları kaçıırırlar. Üstünden düşmedikleri taktirde de atlara sahip olurlar. Ancak, kız tarafının adamları çeşitli usüllerle atları ürkütterek binicileri düşürmeye çalışırlar.

Ayrıca, "Kız Kuvgan" (kız kovalama) adı verilen ve Doğu Türkistan Türkleri tarafından bugün halâ oynanan bir oyun daha vardır. Oyun, evlenecek çağa gelmiş kız ile damat adayları arasında yapılan bir tür yarıştıır. Gelinlik kız ata biner vekoşturur. Daha önceden kıza talip olan delikanlılar çatlatırcasına at koştururlar ve kıızı yakalamaya çalışırlar. Kıızı ilk önce terkisine alan onunla evlenir. Yalnız, kız, kendisine en yakın olan delikanlı sevdiği, evlenmek istediği kişi değilse tepki gösterir.

---

(128). Çay, a.g.e., s.123.

rir,onun yüzüne gözüne kamçı ile vurur.Yaklaşan evlenmek istediği delikanlı ise derhal onun terkisine atlar ve hemen orada nikâhları kıyılır.

Orta Asya Türklerinde halen yaşatılan binicilik geleneklerinden biri de "AT ÇAPTIRGAN" denilen ve belirli mesafelerde yapılan at koşularıdır. Ayrıca,atlı oyunların bir başka şekli de,evlenme törenleri vesilesiyle damat ile gelinin bir mesafe üzerinde yaptıkları "BEYGE" adı verilen yarışlardır.Bu yarışlarda çok güzel ata binen gelinlerin damattan önce hedefe vardığı sık raslanan bir durumdur(129).

Ata binmenin,ata hâkim olmanın,atı yönetme becerisinin diğer spor faaliyetlerinden farklı bir yanı vardır. Atlı sporlarda kullanılan araç canlı bir varlıktır. Bu durumda diğer bir canlıya hükmetme,onunla uyum sağlama ve onu yönetme gibi bambaşka nitelikler devreye girmektedir(130). Atla insan arasındaki en güzel uyum Türklerde ifadesini bulmuştur.Ancak, Anadolu'da binicilik ve buna dayalı oyunlar hayatîyetlerini neredeyse kaybetmişlerdir. Atlı oyunlar,doğduğu,geliştiği Orta Asya bozkırlarında,Kazak,Kırgız,Türkmen ve Özbek Türkleri yurdunda bütün canlılığı ile günümüzde de yaşamaktadır.

---

(129) Alpman, a.g.e., s.31.

(130) Muhtar Ertan,"At Ve Atlı Spor",Ülkü Dergisi,C.4,no.44.
Temmuz 1943, s.6.

B. CİRİT : Cirit,bütün atlı sporlar gibi,Orta Asya Türk kültüründen kaynaklanan bir oyundur. İnsan,at ve cansız bir değnek arasında düşünülebilecek en ılımlı,en güzel ve en uyumlu hareketlere sahne olan ciridi Türk folklorundan ayırmak mümkün değildir(131).

Tarih,coğrafi durum,iklim ve toplumun dokusu ile biyolojik ve fizikî ilişkisi olan ciritin Anadolu'da sosyal kabûl görüdüğü en belirgin bölge Erzurum'dur. Selçuklu Sultanı Alparslan tarafından 11.yüzyılda Anadolu'ya taşınan cirit oyunu,Erzurum'da tutunmuş,unutulmaktan kurtarılmış ve günümüze kadar oynanarak bu gelenek yaşatılmıştır.

Oynayana çeviklik ve sağlamlık kazandıran,mücadele cesareti ve azmini,intikâl sür'atini,refleksi,dengeyi ve ata hakim olmayı sağlayan,iyi ve mahir binicilerin yetişmesine vesile olan cirit oyunu,bu özellikleriyle eski Türklerin savaşa hazırlanmalarında vazgeçemedikleri antrenman türlerinden birini teşkil etmekteydi.

Bazı yerlerde CILINT ve KADAL ismi de verilen cirit oyununda oyuncuların ellerinde OK,ÇÖVEN ya da TAHME denilen,kabuğu ve yaprakları sıyrılmış hurma,meşe veya kavak dalından yapılmış ucu küt bir sopa vardır. Sopanın uzunluğu bir metre civarında olup,bir hayli kalın ve ağırdır. İlk önceleri hızla koşturulan at üzerinde hasmının fırlattığı ciritlerin isabetinden kurtulmak,onları havada yakalamak ve yine rakibe fırlatmak şeklinde oynanan oyun daha sonraları belirli kurallara bağlanarak zaman içerisinde geliştirilmiştir.

Cirit oyununa katılacak olanlar iki takım halinde karşılıklı dizilirler. Atlı cirit müsabakaları 4,8,10 kişilik takımlar halinde oynanır. 4 kişilik takıma bölük,8 kişilik takı-

---

(131) Selahattin Babüroğlu, "Erzurum Ve Millî Sporlarımızda Cirit",Ata Sporu Cirit, Ankara,1974, s.10.

ma grup,10 kişilik takıma da alay denir. Ciritin eski Türklerin muharebelere hazırlık için yaptıkları mızraklı antrenmanlardan kaynaklandığı,takımlara verilen askerî tabirlerden de anlaşıl-
maktadır.

Binicilik Federasyonu,2.6.1972 tarihinde yayınladığı "Atlı Cirit Müsabaka Talimatı" ile cirit oyununu kesin kural-
lara bağlamıştır. Bu talimatnamedecirit atlarının,ciritçinin,ciritin ve cirit kıyafetlerinin tanımları yapılmış,yarışma ala-
nının ebatları,hakemler ve puan durumları,cezalandırma ve ödül-
lendirilmeler ana hatlarıyla açıklığa kavuşturulmuştur.

Talimatnamede cirit atları için ;"En elverişli olanlar yerli,Hınıs tipi atlardır.Kısa mesafede azami sürat gösteren ve fazla zigzag,küçük çarklar yapabilecek manevra güçlü,oynak at-
lardır"denilmektedir. Ciritçiler ise,ata hakim,ciridi hedefe isabet ettiren,seri hamle ile zamanında hasmının ciridini tu-
tabilecek kaabiliyette çevik,yumuşak ve ata fazla yükü olmayan gençlerle,tecrübeli binicilerdir, diye tanımlanmaktadır. Atlı cirit müsabakalarının eni 30-50 metre,boyu 150-200 metre olan dikdörtgen şeklindeki bir alan üzerinde yapılacağı da yine ta-
limat da hükme bağlanmıştır.

Kurallı cirit oyununda takımlar ve hakemler saha ortasın-
da yarım ay şeklinde yerlerini alır.Halkı selamlamaya geçilir. Selâmda her atlı ciridini ortasından sağ elde tutmuş,kolu yere paralel,cirit yere dikey olacak şekilde at başının sağ tarafın-
dan ileri uzatılır. Hakem kurayı çektikten sonra dörtnal ile takımlar yerlerini alırlar. Hakemin başlama işaretiyle,ilk at-
lı çıkarma hakkını alan tarafın ilk atlısı sağ veya sol kenar uzun yol üzerinden hızla hasmının tehlikeli bölgesine girer. Bu bölgede yarım veya tam çark yaparak ciridini atıp kaçarken karşı taraftan bir oyuncu peşinden kovalar.Karşı takımın sınır

çizgisine basmadan ciridini rakibine fırlatır. Ciritin atlıya değmesi ile puan kazanılır. Atılan ciriti takımına dönmekte olan ciritçi eğer havada yakalarsa en yüksek puanı (3 puan) kazanır. Şayet ciritçi atını sürüp raki binin atının kuyruğu hizasına atının başını yetiştirip bağışlarsa,yani ona aman tanıyarak,eliyle ciridini atmış gibi yapar da atmazsa yine takımına en yüksek puanı kazandırır. Cirit sahasında daima iki atlı bulunur. Ciridini atan atlı kendi safhına girene kadar,ikinci atlı sahaya giremez. 10 metreden daha kısa bir mesafeden cirit atmak ta yasaktır. Oyun 30-45 dakikalık iki devre halinde oynanır.

Cirit oyununda tek hedef atın sırtındaki binicidir.Ciritin ata isabet etmesi önceleri savuranın oyun dışı kalmasını gerektirmekteyken,kurallı yarışmalarda,2 fena puanla cezalandırılmaktadır. Bu yüzden atlılar kendilerinin hedef alan ciritçilerden korunmak için at üzerinde çeşitli hareketler yaparlar,eğilirler,dört nala giden atın iki yanından sarkarlar,e- yer boşaltırlar.

Kurallı cirit oyunlarında,şahada atını birden fazla ata çarptıranlar ve karşıdan gelen müsabıka cirit atanlar baş hakem tarafından müsabakadan çıkarılırlar ve ceza kuruluna verilirler. Zevkli olduğu kadar tehlikeli de olan cirit oyunu alınan bütün tedbirlere rağmen bazen ölümlere dahi yol açabilmektedir. Bu sebepten dolayı cirit oyunu 1826 da Sultan II.Mahmud tarafından yasaklanmasına rağmen halkın cirit oynama tutkusunu engellenememiştir. Çünkü Türkler cirittâ öleni şehit saymaktadırlar. Ölen ciritçinin ailesi asla davacı olmaz,bilâkis bu bir iftihar vesilesi olurdu.

Cirit oyununun elli yıl kadar önce Orta Anadolu'da da oynandığına işaret eden E.Behnan Şapolyo,Ankara ve çevresinde

düğünlerde gelin baba evinden alındıktan sonra oynanan "düğün Ciridi" pazar veya panayır kurulan köyün gençleri ile komşu köyler arasında yapılan "deri ciridi" ve ilkbaharda, Orta Anadolu'nun hemen hemen her köyünde oynanan "İlkbahar ciridi" nin en ilgi çeken yarışmalar olduğunu söylemektedir(131).

Ayrıca, iki kayıkta ellerinde ucu küt sopalarla ayakta duran iki kişinin kayıkları yanyana geldiğinde sopalarla birbirlerini suya düşürmeyi amaçlayan ve "SU CİRİDİ" adı verilen bir başka cirit türü daha vardır(132).

Atın, M.Ö.2500 yıllarında Orta Asyada Türkler tarafından ehlileştirildiği, aynı dönem kültürüne ait alp mezarlarından çıkan at kemiklerinden anlaşılmaktadır(133). Daha sonra ise, dinî bir kült olarak "cirit" oyununun ortaya çıktığı sanılmaktadır. Oyun, Milâddan önceki yıllarda gerek göçler yoluyla, gerekse Avrupalı seyyahlar tarafından batıya tanıtılmıştır. M.Ö.360 yılında, Yunanlı yazar Ksenefon, yazdığı "Binicilik Sanatı" isimli eserinde Türklerin cirit oyununu halkına öğütlemiştir. Bu oyunda her atlı elinde bir mızrak, birkaç ta alıştırmaya cirit taşımakta. Önce ciritleri hasımlarına fırlattıktan sonra mızrakları ile onlara saldırmaktadırlar(134),

Osmanlı İmparatorluğunda da önemli bir yeri olan cirit oyunu padişahlar, sadrazamlar ve diğer devlet adamları tarafından da zevkle oynanmaktaydı.

İkinci Osmanlı hükümdarı Orhan Gazi Bursa'yı alır almaz ilk işi Balıklı köyü ile atçılar meydanı arasındaki sahayı koşu ve cirit meydanı olarak vakfetmek olmuştur. Bu meydana her cuma günü ve bayramlarda at yarışı, cirit ve çögen gibi atlı oyun-

(131) Enver Behnan Şapolyo, "Ankara'da Cirit Oyunu", Ülkü (İlk Seri), C.12., no.68, Ekim 1938, s.165-168.

(132) Mustafa Mutlu, "At, Yiğit, Cirit", Geleneksel Türk Sporları Semineri, Ankara, 1976, s.32.

(133) Bahaeddin Ögel, İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Ankara, 1984. s.17.

(134) Alpman, a.g.e., s.32.

lar tertip olunurdu(135). Daha sonra Çelebi Sultan Mehmet tarafından biri Merzifon'da diğeri Amasya'da olmak üzere iki ciritçi biniciler sınıfı kuruldu.Bunlar "BAMYACI" ve LAHANACI" adı verilen cirit takımlarıydı(136). Bu iki takımın binlerce taraftarı vardı ve padişahlar ile devlet büyükleri de bu takımlardan birini tutarlar,heyecanla müsabakaları takip ederlerdi.

Cirit,hünerleri,hikâyeleri,mani ve türküleriyle folklorumuza yerleşmiş çok önemli bir spor ve eğlence gösterimiz olmuştur. Oyun,ülkemizde bulunan yabancılar tarafından da çok beğenilmekteydi ve barış zamanında,özellikle İstanbul At Meydanı'nda yabancı elçiler için cirit müsabakaları düzenlenmekteydi..16.yy.da Alman-Avusturya İmparatorluğu elçilik görevlisi olarak İstanbul'a gelen Baron Wratislaw,ülkesine döndüğünde yazdığı "Anılar" isimli eserinde,şahit olduğu cirit oyunlarından teferruatıyla bahsetmekte ve Türklerin bu erkekçe mücadeleleriyle kendilerinkini mukayese etmenin mümkün olmadığını söylemektedir.16.yy.Türk Kültür hayatı ve bunda sporun yeri hakkında kıymetli bilgiler veren eserde bir'cuma eğlencesi' için şunlar yazılmaktadır(137) :

"...Bu geniş alanda yani At Meydanında,İmparatorumuzla Osmanlı hakanı arasında barış durumu düzgün gittiği sürece,havalar da iyi oldukça,her Cuma günü gayet şık giysiler ve topuklarına kadar uzanan çakşırlar giyinmiş,zarif kılıçlar kuşanmış ve pahalı binek takımları olan çok güzel atlara binmiş,sarayla ilişkin sekiz-dokuz yüz Türk genci toplanırdı...Gençlerden her biri,iri bir adamın başparmağı kalınlığında,bir-bir buçuk kulaç uzunluğunda birer cirit taşırlar. Ayrıca atlarının eyerlerine iştirilmiş,uçları kıvrık birer değnek vardır. Sporcuların alanda toplanmalarının ardı alınca iki takıma ayrılırlar...At üzerinde karşı karşıya

(135) Kemal Damar,"Cirit", Ata Sporü Cirit, Ankara,1974, s.7.

(136) Mutlu,a.g.m.,s.31.

(137) Wratislaw Wenceslaw, Anılar,Çev.Süreyya Dilmen,İst.1981, s.67.

dururlar ve birbirlerine ellerindeki ciritleri atarlar. Bu atlı sporcular, birbirlerine attıkları ciritleri eyer başına ilişik uçları çengelli değneklerle ve atları dolu dizgin koşarken yerden toplarlar. Bunlardan bazıları daha büyük hünerler göstererek bu ciritleri son sürat koşan atlarından atlayarak yerden alırlar ve bir anda hiç yardım görmeden, özengileri kullanmaksızın gene kendilerini atlarının üzerinde bulurlar. Bunlardan üçü ya da dördü ciritlerini herhangi birine attıktan sonra, atları uçar gibi koştukları halde, birbirlerinin ellerini tutarak at sürer ve bu sırada, biri ya da ikisi birdenbire dönerek, kendilerini kovalayanların sırtına ciritlerini ustaca yapıştırırlar... Gençler erkekçe bir gururla bütün çevikliklerini ortaya koyarlar ve birbirleriyle bu yolda yarışırılar."

Eski Türk eğlence, tören ve bayramlarında ciritin en önemli gösteri olduğunu görmekteyiz. 1582 tarihinde III. Murad'ın oğlu III. Mehmet için yaptırdığı sünnet düğününü anlatan Surnâme-i Humayun isimli eserde, düğünün 1, 2, 9, 10, 11, 13, 17, 23, 24, 26, 36, 38, 44, 45 ve 50. günlerinde cirit oynandığından bahsedilmektedir(138).

Kazaklar da Nevruz bayramının son gününü sportif oyunlarla geçirmekte ve "bayga" denilen uzun mesafeli at yarışlarından sonra cirit oynamaya başlamaktadırlar.

Azerbaycan'da bu oyuna "cıdırı çıkma" denilmektedir. Ergenekon/Nevruz bayramının birinci günü yapılan en önemli spor karşılaşmalarından biridir(139).

Söğüt'te her yılın 11 Eylül günü yapılan Ertuğrul Gazi töreni eski devirlerden beri devam edegelen millî ve an'anevî bir törendir. Ertuğrul Bey'in hayat ve hatırasını anmak maksadıyla Söğütteki türbesinde yapılan bu törenlerde verilen ziyafetten sonra Karakeçili Türkmenlerinin gençleri civardaki alanda, kökü asırlara dayanan bir geleneğin devamı olarak, cirit

(138) Mutlu, a.g.m., s.31.

(139) Abdülhalûk Çay, Türk Ergenekon Bayramı Nevruz, Ankara, 1985, s.121.

oynamaktadırlar. Yine vaktiyle Karakeçili Beyleri,dünyaya bir erkek e-latları gelince 50-60 kadar atlı ile Söğüte gelerek türbeyi ziyaret ederler,kurbanlar keserler,üç gün üç gece türbe bahçesinde kalırlar ve meydanlara çıkıp cirit oyunu oynarlardı(140).

Cirit oyunları,İkinci Dünya harbinin sonuna kadar,aşağı yukarı yurdumuzun dört bir köşesinde oynanan bir ata sporu idi. 1945.- 1950'lere kadar ekonomik hayat,atı,her Türkün evinin bir nüfusu gibi kabulleniyordu. Sonraları hayat şartlarının değişmeye başlamasıyla cirit oyunu ve at sporları hatıra ve hafızalarımızda mûtena yerlerini almaya başladı. Bu güzel ata sporumuz 1970'lerde sadece Erzurum'da oynanıyordu. Konya Turizm Derneği 1972 yılında geleneğe,göreneğe yönelen kültür, sanat ve folklor çalışmalarını ata sporlarımıza da çevirdi. 9 ve 10 Eylül 1972 tarihlerinde,bu asil ata sporunu yeniden canlandırmak ve bütün dünyaya yaymak gayesiyle cirit oyunlarını bir müsabaka havası içinde Konya'da başlattı. Bu ilk yarışmaları Konya harasında 30.000 seyirci izledi(141).

Erzurum'un bazı köylerinde cirit oyunu,günlük bir ibadet gibi her vesile ile tekrarlanmakta,oynayanların,seyredenlerin ruhlarını asil duygularla doldurmaktadır.Kışın Erzurum köylerinde pazar günleri boşa geçirilmez.Köylülerin en zevkli meşguliyeti,komşu köyleri kendi köyelerine davet etmek,onlara ikramda bulunmak ve birbirleriyle cirit oynamaktır.Cirit oynamak üzere davet edilen köylülere civar köylerden de katılanlar olur ve 40-50 kişilik bir kafilе,davul zurna çalarak davet edildikleri köye varırlar. Hakemler nezaretinde 3 saat kadar oynanan oyunun molasında gençler bar tutarlar.Çok neşeli ve heyecanlı bir atmosfer içinde geçen oyunlardan sonra o günün en iyi ciritçisi de seçilir ve meydan o ciritçiye kalır(142).

(140) M.Şakir Ülkütaşır,"Eski Devirlerde ErtuğrulGazi Töreni",

Türk Kültürü,C.5.,no.51,Ocak1967,s.194-196. /Ank.1980,

(141) Fevzi Halıcı,"Atlı Cirit Oyunları",Milli Kültür,C.2,no.1,s.74.

(142) Mehmet Arina,"Köyde Cirit",Cirit,Ankara,1974, s.34-35.

3. GÖKBÖRÜ : Eski Türkler beden eğitimi ve spor çalışmalarını, oyun, eğlence, gösteri ve yarışmalarını, içinde buldukları çağların, çağlar içindeki devirlerin ekonomik, sosyal, politik, askerî ve dinî durum, tutum ve anlayışlarına paralel olarak ele almış ve uygulamışlardır.

Gökbörü, Türkistan'da oynanan millî oyunların başında yer almaktadır. Değişik Türk lehçelerinde Kökperi, Kopkeri, Afganistan'da, Buzkaşi, Kazak ve Kırgızlar'da Oğlak/Ulak ve Gökbörü olarak adlandırılmaktadır. Gökbörü'nün bugünkü Türkiye Türkçesindeki karşılığı Bozkurt'tur. Tarih boyunca Türkün hayat felsefesi ve bu felsefenin yön verdiği günlük yaşayışı, Bozkurt'la çok yakından ilgili olmuştur. Çünkü, bir manevî birlik ve moral tesanüd fikrini ifade eden hemen bütün efsane ve destanlarımızda bozkurt daima merkezi bir rol oynamıştır(143). Gökbörü oyunu son yüzyıllarda sadece atlı bir spordan ibaret ise de, menşei itibariyle çok eski devirlere kadar gitmektedir. Oyunun menşei hakkında ilk olarak malûmat veren Ziya Gökalp olmuştur. Bu malûmata göre oyun, eski Türklérde totem sayılan Bozkurt ile ilgili bir an'ane mahsulüdür. Kurt menkîbesi, Kırgızların "Gökbörü" dedikleri oyunda da tecelli etmektedir(144). Orta Asya kavimleri hükümdarları Gökkurt'a benzetildiğinden "Gökbörü Sultanım" diye adlandırılıyorlardı. Kurt menkîbesi (efsanesi) Atillâ ile Avrupa'ya girmiş ve hatta Cermenlere de geçmiştir(145).

Türk kavimlerine ait yapılan folklor ve etnografya araştırmaları gösteriyor ki, eski Türklerin "Siğir" diye adlandırdıkları sürek avları da bu Gökbörü/Bozkurt kültü ile ilgilidir. Umumiyetle at koşuları (yani atlı sporlar) hep gökbörü kültüne ait dinî bir törenin avcılık, göçebelik ve yüksek kültür merhalelerinde gösterdiği gelişmelerden başka bir şey değildir.

(143) Altan Deliorman, "Bugünkü manası ile Bozkurt", Türk Kültürü, C.V. sayı :55, Mayıs 1967, s.470.

(144) M.Şakir Ülkütaşır, "Çevgan Ve Gökbörü", Türk Kültürü, C.V, no.57, Temmuz 1967, s.667.

(145) Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi, İstanbul, 1971, s.26.

Eski imparatorluklar devrinde "sürek avları" bir askerî manevra olduğu gibi;Gökbörü,Cirit,Çevgan gibi atlı sporlar da askerî talim mahiyetinde olmuştur(146).

Kaynağını yüzyıllar öncesinden,Orta Asya bozkırlarından alan Gökbörü,eski totem devrinin daha çok dinî bir âyin ve töreni mahiyetindeyken,büyük göçebe imparatorluklarının kuruluşundan sonra atlı spor oyunu olmuştur. Oyun Özbekler,Kırgızlar ve Türkmenler arasında ve Kazakistan'ın Sırderya (Seyhun) bölgesiyle,bu bölgenin kuzey tarafındaki bozkırlarda canlı olarak yaşamaktadır(147).

Gökbörü oyunu Kazak-Kırgızlarla Özbeklerde az çok farklı bir şekilde oynanırsada,esas olarak birdir. Kazak ve Kırgızlarda oyun şöyle oynanmaktadır:

Kesilmiş,içi temizlenerek dikilmiş bir oğlağı yerde veya havada yakalayan oyuncu,onu bacakları ile eyeri arasına sıkıştırarak at koşturmaya başlar. Rakip oyuncular da,yetişip oğlağıelinden alarak turunu tamamlamasını önlemeye çalışırlar. Oğlağı alamazlarsa oyuncuyu attan düşürmeye çalışırlar. Boşta olan elleri ile bir çok atlıya karşı çetin bir mücadele veren oğlaklı oyuncu,Kazak tabirine göre "Takımı Mıktı",yani at üzerinde tutunma kuvveti yerinde ise,değil attan düşmek,rakiplerini dahi attan düşürebilirlerdi. Bu hareket Kazaklar tarafından takdir edilirdi. Oğlaklı süvari avını kaptırmadan tayin edilen yere geldiği zaman oğlağı yere atar ve takım oyunuyusa takımına bir puan kazandırır.Oyun tek tek kişiler arasında oynanıyorsa oyuncu bir puan alır,daha sonra rakibinin oğlakla turunu tamamlamasına fırsat vermezse oyunun galibi olurdu. Genellikle sabah başlayıp akşam üzeri sona eren oyun,oyuncu sayısına göre bazen günlerce sürerdi. Kazanan takıma ödülleri verildikten sonra ya-

---

(146) Ülkütaşır, a.g.m.,s.667.

(147) Ülkütaşır, a.g.m.,s.665.

rışma anında bir hayli yıpranmış, tartaklanmış durumda olan oğlak veya o günkü yarışmada kullanılmış olan hayvan kızartılır tertiplenen şölenin baş yemeği olurdu.

Özbekler, Gökbörü oyununu daha da geliştirmişlerdir. Üzerinde sular, hendekler, engeller ve engebeler bulunan bir arazi üzerinde oynayarak, zaten zor olan oyunu iyice güçleştirmişler ancak, seyrine doyum olmayan bir görünüm kazandırmışlardır. Afganistan Özbekleri ve Afganlılar oyuna "Buzkaşı" adını vermektedirler. Kelime olarak her ne kadar "bir keçiye zorla sürüklemek" anlamını taşıyorsa da oyun diğer Türk boylarında olduğu gibi başı kesilmiş bir buzağı ile oynanmaktadır. Oyun, Afganistan'ın kuzeyinde -ki tamamen Özbek Türkleri ile meskündür- hemen hemen her yerde, özellikle Kunduz ve Mazarı Şerif merkezlerinde her cuma günü, kasım ayı sonlarından mart başlarına kadar oynanmaktadır. Afganistan'ın Rus'lar tarafından işgalinden sonra Türkiye'ye göç eden Özbeklerin verdiği malûmata göre, Kuzey'in Türklerle meskûn eyaletlerinin usta takımları her yıl ekim ayının başlangıcında, Kral Zahir Şah'ın doğum gününün kutlanması dolayısıyla bu oyunu oynamak için Kabil'e geliyorlardı.

Gökbörü oyunu, Türk illerindeki Ergenekon/Nevruz törenleri ile ilgili oyun ve eğlencelerin başında yer almaktadır. Nevruz kutlamalarında oyun, her yıl ilk baharda bir ay kadar devam eder. Herkes atını Gökbörü oyunu için besler, ona göre terbiye eder. Oyunun başlayacağı gün, her tarafa ilân edilir. Yarışa katılacaklar atlarıyla sahada toplanırlar. Oyunun hakemleri tayin olunur. Oyuna binlerce atlı iştirak eder. Oyunda kullanılan hayvan ya oğlak ya da dana gövdesidir. Oyundan bir gün önce hayvan kesilir, iç organları boşaltılır, karnına kum doldurulur ve dikilir. O gece su içerisinde bırakılır. Bu haliyle hayvanın ağırlığı 30-40 kilo kadar olmaktadır(148). Oyun başlamadan önce alanın ortasına kireçle geniş bir daire çizilir. Buna "hallal" veya (148) Sabrina and Roland Michaud, "Bold Horsemen of the Steppes", National Geographic, C.144, no.5, Kasım 1973, s.661.

"adalet çemberi" adı verilmektedir. Oyuna katılacaklar bu dairenin etrafına dizilirler. Hakemler oğlağı meydanın yüksekçe bir noktasına götürürler. İşaret verilir verilmez, atlılar süratle hakemlerin bulunduğu yere doğru atlarını koşturarak, oğlağı atılacağı yerden kapmaya çalışırlar. Bu kitlenen üzerine hakemler oğlağı fırlatırlar. Oğlağı ilk anda ele geçirmek atların güçlü olmasına bağlıdır. Çünkü oğlak ilk on metreye ulaşabilen atlilarca kapılmaktadır. Oğlak bir süre çekiştirildikten sonra en kuvvetlinin elinde kalır. Oğlağa sahip olan biniçi bir ayağı ile onu kıstırır ve işaret direğinin bulunduğu yere doğru atını koşturur. Bu arada kendisine yetişerek bir başkası oğlağı elinden alabilir. Oyunun kazanılabilmesi için, oğlağı ele geçiren oyuncunun diğer atlıları atlatarak işaret direğinin çevresinden dolaşıp oğlağı "adalet çemberi"nin içine bırakması gerekmektedir(149).

Oyun, diğer birçok Avrupalı seyyah ve etnograflar tarafından da eserlerinde izah edilmiştir. Özbeklerin engebeli araziler üzerindeki gökbörü oyunları için bir doğu bilimkari uzmanı, bu çeşidin yanında İngilizlerin engelli at yarışlarının hiç kaldığına işaret etmektedir. Gerçekten de dört nala giden at ile mania aşmak bile güç bir iş olduğu halde, bir de oğlağı kapmak veya kaptırmamak gibi faaliyetlerin eklenmesiyle bunun ne kadar maharet ve yüksek vasıf isteyen bir spor olduğu görülür. Gökbörü oyunu için gereken bu yüksek vasıflar Türklerde fazlasıyla bulunduğundan bu oyun da halis ve muteber bir Türk oyunu olmuştur(150).

Gökbörü için geniş göğüslü, yüksek atlar seçilmektedir. Oyunda atın yürükluğünden ve gücünden ziyade, oyuncuların fizikî güçleri ve pratik düşünebilme yetenekleri daha önemli rol

(149) M. Abdulhalûk Çay, Türk Ergenekon Bayramı Nevruz, Ankara, 1984, s.119,120.

(150) Han İl, "Eski Türk Sporları", Kumil, no.7, Nisan 1952, s.16.

oynamaktadır. Türklerin ata sporu olan Gökbörü oyunu, bir oyunun spor olabilmesi için gerekli bütün şartlara sahiptir. Bu tür oyunlar zamanla, çeviklik ve zindelik kazandırma, hızlı algılamayı geliştirmeyi amaçlayan başka oyunların da kaynağını teşkil etmiştir.

Gökbörü ve onun bir takım değişik şekilleri, sosyal âdet ve geleneklerin de yaşatılmasına vesile olmuştur ve halen de olmaya devam etmektedir. Oyunun bir varyasyonu Kırgızlar'da o gün evinde toplanılacak ev sahibini tesbit etmek için oynanmaktadır. Bu oyunda süvariler önceden belirlenmiş bir çizgiden hep birlikte dört nala at koşturarak oğlağı kapmaya çalışırlar. Oğlağı kapamayan kişi atını evine doğru sürer. Diğerleri yakalamak ve oğlağı kaparak misafirlere şölen vermek şerefine erişmek için mütemadiyen sıkıştırırlar. Avını kaptırmadan evine ulaşan oyuncu oyunun galibi olur. Oğlak o evde pişirilerek misafirlerle birlikte yenir. Kırgızlar buna da "Gökbörü" demektedirler.

Temeli Gökbörü oyununa dayanan bir diğer yarışma da, evlenme törenlerinde yapılan, kesilmiş buzağıyı kaçırarak gelinin bunu damat ve arkadaşlarına kaptırmamak için kırbaçla mücadele etmesi esasına dayanan "Kızbörü" oyunudur(151).

Gökbörü oyununa hazırlık amacıyla oynanan oyunlardan biri de "Kög Ilak Tartkan" dır. Türkiye Türkçesinde "oğlak kapmaca" anlamına gelen, Uygur ve Kırgız Türklerinde çok sık oynanan oyun iki oyuncu arasında cereyan etmektedir. Canlı oğlak veya kuzuyu rakibine kaptırmadan bir tur atan oyuncu galip gelmektedir.

Kazaklar ve Kırgızlar'da ilkbahar ve sonbahar göçlerinden önce yapılan "attan avdarışma" isimli oyun da yine Gökbörü için idman niteliği taşımaktadır. Kızların da katıldığı bu ya-

---

(151) Cemal Alpman, Eğitimin Bütünlüğü İçinde Beden Eğitimi Ve Çağlar Boyunca Gelişimi, İstanbul, 1972, s. 31,

rişmalarda atlılar birbirlerini attan düşürmeye çalışmaktadırlar(152).Oyunun bir başka şekli de ikili mücadeleye dayanan"at sırtında güreş" tir.Atlılar birbirlerinin bellerinde sarılı olan "belbağı"nı elleriyle kavramakta ve rakibini elinden ilk kaçıran yenik sayılmaktadır. Bu oyunda atın çok iyi olması gerekmektedir. Çünkü binicinin iki eli de rakibiyle meşgul olmakta,atı gemlerinden idare edememektedir. Kazak atları binicisinin maksadını sezmede inanılmaz derecede hassastırlar. At sırtındaki güreşlerde çok kere binici devrilir gibi olduğunda,at hemen gerekli hareketi yapar ve onu kurtarır(153).

Gökbörü oyununun,halen Anadolu'da köy düğünlerinde atlılardan birinin at üstündeki gelinin kucagındaki yastığı kapıp kaçması ve diğer atlıların onun onun peşine düşüp yastığı geri almaya çalışması,sonunda yastığı kaçıranın veya alıp geri getirenin düğün sahibinden ödül alması şeklinde "yastık kaçıрма" adıyla yaşadığı görülmektedir(154). Şakir Ülkütaşır,oyunun Anadolu'da "öndül kapmaca" adı altında oynandığına da işaret etmektedir(155).

---

(152) Ülkütaşır,a.g.m., s.667.

(153) Hızırбек Gayretullah,Altaylarda Kanlı Günler,a.g.e.,s.34.

(154) Ali Ayağ, Türklerde Spor Geleneği Ve Kırkpınar Güreşleri, İstanbul,1983,s.14.

(155) Ülkütaşır,a.g.m.,s.665.

D. ÇÖĞEN : Orta Asya Türk kültüründen kaynaklanan atlı sporlardan birisidir. Değişik Türk toplumları tarafından "Çevgân" olarak ta adlandırılan oyun günümüzde "Polo" ismiyle Olimpiyatlar kapsamına da alınmıştır. Polo kelimesi Tibet menşe'li olup "top" anlamına gelmektedir ve Polo, atlı hokey oyununun ilk şeklidir.

Çin denizinden Avrupa içlerine kadar uzanan bir alan içerisinde oynanan ve zevkli bir spor dalı olarak kabul gören Çöğen, eski Türklerin avcılık kültüründen kaynaklanmıştır. Bir çeşit misk faresini at üzerinde kovalayarak ellerindeki uzun sopalarla onu yakalayan ve midesindeki kokuyu çıkararak esans yapan eski Türkler, oldukça hızlı koşan bu hayvanın bulunmadığı mevsimlerde yeteneklerini kaybetmemek için atlarıyla çalışırlar ve ellerindeki sopaları top biçimindeki keçelere vururlardı.

Asya bozkırlarının bu tipik binicilik oyunu Türklerden sonra İranlılar tarafından da "çevgân" adı verilerek oynanmış ve kervan yolu üzerinde olması sebebiyle de oyun İran'dan batıya yayılmıştır. Nitekim Bizans imparatorları 5.yüzyılda bu oyunu "Çukanyon" adıyla oynamışlardır. 1204 yılında haçlı şövalyeleri İstanbulu aldıktan sonra oyunu Avrupa'ya geçirmişlerdir, Burada oyun at üzerinde oynanan bir çeşit Golf oyunu haline gelerek mücadele oyunu değerini kaybetmiştir. Bizanslıların biraz değiştirdiği oyunun adı da batıya "Chicane" olarak geçmiş ve bugün oyunun kendisinden başka anlama gelmek üzere kullanılmaya başlamıştır(156).

Çöğen oyununu kendi millî sporları olarak kabûl eden İngilizler ise bu oyunu 1856 yılında Hindistan'da kurdukları sömürge yönetimleri döneminde görmüşlerdir. 1871 de ülkelerine dönen askerler çok sevdikleri bu sporu ülkelerinde uygulamaya

başlamışlar,sonraları da bir takım küçük kural değiştirmeleri ile,bu eski Türk millî sporunu,olimpik spor yapmayı başarmışlardır.

Çöğen oyunu Orta Asya'dan sırasıyla Çin'e,İran'a ve Hindistan'a geçmiştir. Aslı Türkçe "Çöğen" olup,topu çekmek için kullanılan ucu eğri çomak,değnek demektir(157). Bir takım sözlüklerde "Çevgân" kelimesi Farsça olarak gösterilmekte ise de, kelimenin aslı,en eski ve önemli Türk sözlüğü olan "Divan-ü Lûgat-it Türk"de yazıldığı gibi "Çöğen"dir ve Türkçedir(158).

Çöğen'in Babür Şah'ın ordularıyla Hindistan'a getirildiği söylenmektedir. 15.yüzyılda kurduğu imparatorluk 19.yüzyıl ortalarına kadar fasılasız devam etmiş ve bu zaman süresince Çöğen en parlak devirlerini yaşamıştır.Ancak çöğen,Babür'den çok önce,1206 yılında Hindistan'da hükümlan olan Delhi Türk Sultanlığı devrinde de oynanmaktaydı. Hatta,Delhi Türk Sultanlarından Kutbettin Aybek,1210 yılında çöğen oynarken atının tökezlemesi ile atından düşerek ölmüştür(159).

Çöğen,bütün Orta Asya Türk toplumlarının en gözde sporlarından olmasına rağmen,bazı Türk boylarında daha ileri seviyedeydi. Özellikle,Hindistan'da kurulan Türk Sultanlık ve imparatorluklarında,İlhanlılarda,İran ve Anadolu Selçuklularında,Ak ve Karakoyunlu Türkmenlerinde,Mısır ve Suriye Atabeklerinde bu oyun toplum hayatının önemli bir parçası durumundaydı. Hükümdarlar ve devlet büyükleri de bu sert,büyük maharet isteyen oyunu büyük bir ustalıkla oynuyorlar ve bazen hayatını kaybedenler dahi oluyordu. Kıpçak Türklerinden olan ve Mısır'da Kölemenler devletini kuran Aybey Sultan Levahur Meydanında Çöğen oynarken attan düşerek ölmüştür(160). Mısır Türk Memlûk hü-

(157) Ülkütaşır,a.g.m.,s.663.

(158) Kaşgarlı Mahmud,Divan-ü Lûgat'it Türk,C.I,Çev.Besim Atalay,Ankara,1939,s.187,223,242,405.

(159) Ayağ,a.g.e.,s.53.

(160) Ali Abalı,Gençlik ve Spor,Ankara,1974,s.27.

kümdarlarından Rüknettın Baybars'ın oğlu Börge'de, Delhi Türk Sultanı Kutbettın Aybek ile aynı tarihte, 1210 senesi içinde, Çögen oyunu esnasında ölen devlet büyüklerinden biridir(161),

Kutadgu Bilig'de elçilerin bilmeleri gereken Hey'et, (Astronomi), Hendese (Geometri), Tıp, yabancı diller, Satranç ile beraber "Çevgan oyunu"nda da maharet sahibi olmaları zikredilmektedir. Kutadgu Bilig'teki bu kayıt bize, daha Karahanlı Türk devleti (932-1212) zamanında bile beden idmanlarına, bu arada çevgân oyununa ne derece önem verilmekte olduğunu göstermektedir(162).

Halep-Suriye Atabeklerinden Nurettin Zengi'nin, çögen oynadığı için kendisini eleştiren bir şeyhe; "Biz kendimizin ve atlarımızın hamlamaması için top ve çögen oynuyoruz ve bunu en koyu ibadet sayıyoruz" cevabını vermesi Türklerin spor anlayışının en tipik örneği olarak tarihî kayıtlarda mevcuttur. Bu bilgileri, Ahbar-ül Ravzeteyn isimli eserinde veren Şahabettin Makdisî, Nurettin Zengi'nin hal tercümesini yazarken şunları söylemektedir(163):

"...Atın sırtında Nurettin Zengi kadar güzel bir insan görülmemiştir. O sanki atın sırtında yaratılmış gibi hiç sarsılmadan dururdu. Topa en iyi hakim olanlardan ve oynayanlardan idi. Top oynarken çövgen başının üstünde hiç görülmezdi. Bazan topa vurur, arkasından atı ile su gibi akar, yere düşmedentopu havada eliyle yakalar ve sahanın sonuna fırlatırdı. Oynarken süratin fazlalığından eli ve çögeni görülmezdi...Oyuna o kadar hâkimdi ki, en zor hareketleri yaparken bile top ve çögeni istihfaf ederdi...Halebe girdiği zaman geceleri bile meşale ile top oynardı."

Çevgan Çinde de bilinmekteydi. En meşhur oyuncular Hitay Türkleri idi. Çin vakayinâmelerinde ilk olarak 8.yy.da Çevgandan bahsedilmiştir. Oyun kadınlar ve kızlar tarafından da oynanacak kadar rağbet görmüştü. Çin imparatorları dahi Çevgan

(161) Ayağ, a. g. e., s. 53.

(162) Ülkütaşır, a. g. e., s. 664.

(163) Ayağ, a. g. e., s. 53.

oynamışlardır. Fakat Çevganın millî bir Çin oyunu olmaması dolayısıyla 11.yy'dan sonra bilhassa imparator ve hanedanı ile hükümet ricali arasında oynanması terkedilmiştir(164).

Fuad Köprülü, eski Sâsânî ve Selçuklu saraylarında bu oyunun çok oynandığını ve çok sevildiğini belirtmektedir(165). Anadolu Selçukluları devrinde de çevgan, bilinen bir Türk millî sporu olup, Konya, Niğde, Kayseri gibi şehirlerin meydanlarında oynanıyordu. Selçuklular bu sporu top ile beraber "guy-u Çevgan" şeklinde adlandırmışlardır. Türk halk şairi Yunus Emre divanında:

"Kim âla bu topı çevganumuzdan,
Top ûran meydanda çevgan benümdür."

"Erenler meydanında yuvarlanun top idüm,
Pâdişâh çevgânında kaldum ise ne oldu?"
mısralarıyla bu oyundan bahsetmektedir(166).

Top ile çevgan, tasavvuf edebiyatımıza ve mânâ iklimimize kadar nüfuz etmiş bir oyundur. Tasavvufta top insan kalbini, çevgân da darbî zikri temsil eder. Salik, bu temsilî oyunla ayrılıktan kurtulup vahdete (birliğe) davet eder(167). Dede Korkut destanında ise çevgan bir başka anlamda, benzetmelerde kullanılmaktadır(168) :

". . . . .
Başundağı tugulganı ne öğersin mere kâfir
Başumdağı borkümce gelmez maña
Altmış tutam gönderüni ne öğersin murdar kâfir
Kızılçık değneğimce gelmez maña
Kılıcını ne öğersin mere kâfir
Eğri başlu çevgenimce gelmez mana

Osmanlı Türklerinde, umumî olarak, çevgan oyununun oynanıp oynanmadığı hakkında pek malûmat bulunmamaktadır. Yalnız

(164) Ülkütaşır, a.g.e., s.663.

(165) Fuad Köprülü, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvuflar, Ankara, 1976, dipnot, s.193.

(166) Ülkütaşır, a.g.e., s.665.

(167) Ayağ, a.g.e., s.15.

(168) Aslan Ergüç, "Dede Korkut Kitabına Göre Türklerde Silâhan Yeri ve Önemi", Türk Kültürü, C.5, no.58, Ağustos 1967, s.755.

Evliya Çelebi bu oyuna Bitlis'te tesadüf ettiğini kaydetmektedir(169). Evliyâ Çelebi, Bitlis'te Şerefhan Camii yanındaki çevgân meydanında haftada bir defa yapılan oyunlardan birini seyretmiştir, şöyle anlatır(170) :

"...Meydanın başında sert kayadan bir sütun, ve diğer tarafında da yine yüksek bir sütun dikilidir. İki tarafta biner atlıya kadar toplanıp çevgân oynanabilir. Her atlının elinde kızılcaktan eğri bir çevgan vardır. Meydanın ortasında da insan başı kadar bir top. Sekiz kat mehterhane vurmaya başlayınca oyun açılır ve oyun devamında mehterhane çalmaya devam eder. Meydandaki topa atlılardan biri bir çevgan vurur, kendi tarafındaki çizgiye geçirmeye çalışır. Maksat, iki tarafın topu, kendi tarafındaki sütuna götürebilmesidir. Top çok defa havada uçarken çevganla vurulur. Sonunda mağlup taraf, galip tarafa ziyafet çeker. Tehlikeli oyundur. Zirâ çok defa çevgânlar atların ayağına isabet edip atları sakatlar. Onun için bu oyuna alışık olmayan atlarla oynanmaz. Oyunu bilen atlar, kendilerini çevgandan öyle sakınırlar ki, görmeyince inanılmaz. Müddet içinde top en çok hangi tarafın sütununa götürülürse, o taraf galiptir."

Büyük Selçuklu hükümdarı Alâeddin Keykûbat'ın, Akdeniz sahillerinde Alanya'yı fethederken büyük bir meydanda çögen oyunları tertip ettiği Selçuknâme'de yazılıdır(171).

Bu gün Türklerde çevgân oyunu, artık tamamiyle tarihin malı olmuştur. Ancak oyunun halen Erzurum ve Sivas havalisinde bir kısım köylüler tarafından oynanmakta olduğu ve adına da "çögen oyunu" denildiği bazı kaynaklarda zikredilmektedir(172). Çögenin atsız olarak Anadolu'da oynandığına işaret eden İl -Han uygulaması şekli hakkında şu bilgileri vermektedir(173) "Aslında atlı olan bu oyun bu gün Anadolu'da, yerdeki bir kütük veya kaya parçasını ucu eğri sopayla götürmek şeklindedir."

(170) Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, C.11, Ank.1978, s.354.

(171) Feyzi Halıcı, "Halk Edebiyatında At", Geleneksel Türk Sporları Semineri, Ankara, 1976, s.9.

(172) Ülkütaşır, a.g.e., s.665.

(173) İl-Han, "Eski Türk Sporları", Kumil, no.8, Eylül 1952, s.8.

II. OKÇULUK : İlk ve Ortaçağ'ların vazgeçilmez bir savaş aracı olduğu kadar bir yiğitlik sanatı ve gençlik sporu vasıflarını da muhafaza eden ok,Orta Asya Türk toplumlarında tarihin en eski devirlerinden beri biliniyordu. Okçuluk Türklerde önceleri hayat şartlarının zorluğundan kaynaklanmış bir mecburiyet iken daha sonraları önemli bir savaş ve antrenman aracı olarak gelişmiştir. Okçuluktaki maharet,mertlik ve yiğitlik ölçüsü haline gelmiştir. Eski Türk toplumlarında ideâl insan tipini canlandıran Alpların,alp olabilmeleri için uçan kuşları ok ile düşürebilmeleri yeteneğine sahip olmaları gerektiği,De-de Korkut hikâyelerinde açıklıkla anlatılmaktadır(174).

Tarihin her döneminde ve tarih boyunca ortaya çıkmış her Türk devletinde ok ile yayın Türk'le bütünleştiği görülür. Bu en az 4000 yıl öncesine kadar uzanan bir tarihtir.Orta Asya'da Kapçal ve Minusinsk bölgelerinde,Altaylarda ki Kuray ve Çalışman nehri yakınlarındaki Kudirge,Tuyak ve Kutanda'da,Volga bölgesinde ve Avrupanın çeşitli bölgelerinde ele geçirilen tarihi kalıntılar Hun,Göktürk,Kırgız,Hazar ve Avar Türklerinin ok ve yaya verdikleri önemi göstermektedirler(175). Türklerin ok ve yayları,yaşadıkları bütün çağlarda,diğer toplumların ok ve yayları karşısında tartışılmaz bir teknik üstünlüğe sahipti. Türk tekniği daha sonraları başka ülkeler tarafından kopya ediliyordu.Güney İngiltere'de ki Caerleon'da,eski bir Roma ordugâhının Hun yayları yapan atölyesinin kalıntılarına raslanmıştır (176).Türk Hakanı Mete'nin icat ettiği "ıslıklı oklar" ise bir çağ harikası olarak nitelendirilmektedir. Bu oklar son derece gelişmiş bir tekniğin simgesiydi. Zaten,Oğuz kelimesi açıklanınca "Ok+uz" formülü çıkmaktadır ki,anlamı,"Oklar aşireti" ya-

(174) Abdülkadir Karahan,"İslâm-Türk Tarih ve Edebiyatında Ok ve Ok Atma",Geleneksel Türk Sporları Semineri,Ankara, 1976,s.16.

(175) Cem Atabeyoğlu,"Orta Asya Türklerinin Ulusal Sporları-5" Yıllarboyu Tarih Dergisi,no.5,Mayıs 1984,s.70.

(176) Laszlo Rasonyi,Tuna Köprüleri,Ankara,1984.s.2.

nut "Ok erleri" demektir. Bir başka anlamı da "Okçular" dır. Gökalp'e göre, Oğuzların adından anlaşılıyor ki, "Ongun" (totem) larından biri ok'tur. Ve bu ok ta Mete'nin icat ettiği ıslıklı ok'tur(177).

Mete Han, kendi buluşu olan "ıslıklı oklar" veya diğer bir söylenişle "İşaret okları" ile okçuluğu zenginleştiren kişi olarak tanınmaktadır. Bu günkü savaşlarda kullanılan işaret fişeklerinin yaptığı işi yüzyıllar önce Mete Han işaret okları ile sağlamış ve bunu bir çok savaşta başarıyla kullanmıştır. İşaret oklarında, demirden yapılma temren yerine, okun daha hafif olmasının sağlamak amacıyla kemik veya geyik boynuzundan yapılma temrenler kullanılmıştır. Bu temrenler içine açılan delik ve kanallar, ok havada uçarken, delikler ve kanalların durumuna göre çeşitli sesler çıkarmakta ve işaret görevi görmektedir. Eski Türk işaret oklarında, "Hücuma hazır ol!" ikâzı yerine geçen "Kurbaga sesli ok", "Hücum!" emrini veren "düz ıslık sesli ok" ve "Ateş kes" ya da "Mola" emri anlamına gelen "kısa ıslık sesli ok" bilhassa önem taşımaktadır(178).

Orta Asya Türk toplumlarının günlük hayatlarının her zerresine nüfuz eden ok'un, eski Türklerde kabîle anlamına geldiği, bazı birleşmelerle meydana gelen Türk boylarının adlarının Üçok, Bozok, Onok, olarak anılmasıyla da izah edilmektedir.

Oğuz Destanı'nın İslâmî (Reşidüddîn) Oğuznâmesi rivayetindeki bir pasajda bu hususta şöyle denilmektedir(179) :

"...Oğuz yurduna dönünce, şerefine törenler yapıldı, şölenler verildi. Bu sırada beraberinde seferlere katılıp selâmetle dönen altı oğlu bir gün ava gittiler. Altın bir yay ile uç altın ok bularak bunları aralarında paylaştırmak

(177) Orhan Türkoğlan, Türk Tarihinin Sosyolojisi, Ankara, (t.y). s.194-195.

(178) Atabeyoğlu, a.g.m., s.71.

(179) Karahan, a.g.m., s.18.

üzere babalarına getirdiler. Oğuz yayı üç parçaya bölerek daha büyük olan üç oğluna (Gün, Ay, Yıldız), üç altın oku da üç küçük oğluna (Gök, Dağ, Deniz) verdi. Sonra onlara kararını bildirdi. Kendilerine yay verilen üç oğlun soyundan geleceklere "Bozok" denilecek, ok verilenlerin soyundan geleceklere de "Üçok"lar denilecektir."

Cengiz Han'ın da ölüm döşeğinde oğullarına, "bir ok kırılır fakat bir düzine ok bir arada olursa kırılmaz" anlamındaki tavsiyelerini ok ile vermesi eski ve bilinen bir anlayışın tezahüründen başka bir şey değildir.

Oğuz, çocuklarına ülkesini teslim ederken, sembolik, mânâlar taşıyan gümüş oklar verir ve onlara "ok gibi olun" der. Burada başka medeniyetlerde de görülen "kullandığı vasıta ve âletle aynîleşme" (bütünleşme) adı verilen bir hadise ile karşılaşılmaktadır. Bunun sosyolojik anlamı, insanoğlunun hayatına, düşüncesine ve hatta rüyasına bile içinde yaşadığı hayatın, kullandığı âlet ve vasıtaların şekil vermesidir. Oğuz'un şahsiyetine, kendi ehlileştiği at, yaptığı ve kullandığı ok şekil vermiştir(180).

Böylece, ok ve yay'ın Türklerde kutsal bir niteliği olduğu anlaşılmaktadır. Ok ve yay üzerine içilen andlar özel bir önem taşımaktadır. Hatta ölüm cezalarında, yay kirişi ile boğulma, bu cezaya çarptırılan için bir saygı ifadesi oluyordu. Eski Türklerde bir kutsal tören niteliği taşıyan evlenmelerde okun sportif amaçla kullanıldığı görülmektedir. Bu törenlerde gençler okla uzağa ve hedefe atma türünden becerilerini gösterirlerdi. Damat da törenin sonunda o Türk boyunun "ulu" kişisinden aldığı kutsal yayı gerer ve bütün gücünü kullanarak okunu, gelinle buluşacağı ilk yeri tesbit edecek noktaya, fakat mümkün olduğu kadar gözden uzak bir yere düşürmeye çalışırdı(181).

(180) Mehmet Kaplan, Oğuz Kağan Destanı, İstanbul, 1979, s. 35.

(181) Alpman, a.g.e., s. 33.

Gerdek yerinin tayini için ok atma geleneği Dede Korkut hikâyelerinde de görülmektedir. "Oğuz zamanında bir yiğit evlense ok atar-idi. Okı ne yirde düşse anda gerdek diker-idi. Beyrek Han dahi okın atdı, dibine gerdeğin dikdi(182)."

565-803 yılları arasında hüküm süren Avar İmparatorluğunun bayrağında bulunan yeşil zemin üzerinde, siyah, koşan bir atın üzerindeki erin geriye doğru ok atması ve 1040-1157 tarihleri arasındaki Büyük Selçuklu İmparatorluğunun bayrağı olan mavi zemin üzerinde gri iki başlı kartal ile üstünde siyah ok ve yay bulunması bize Türklerin bu spora ne kadar önem verdiklerini göstermektedir(183).

At üzerinde ok atma Eskî Türklerde çok yaygın bir faaliyettir. Bu konuda en eski belgeler Tibet bölgesinde bulunmuştur. M.Ö. 1000 yıllarına ait olan bir freskten anlaşıldığına göre Türkler bir hedef levhasına, dört nala koşan atlarının üzerinde önden, yandan ve hedefi geçtikten sonra geriye dönerek ok atışı yapıyorlardı(184). Yine milâddan önceki yıllarda Türkler, 30X40 santimetrelilik bir atlasın ortasındaki kırmızı yuvarlağa yüz adımdan ok atarlar, birinci gelen erkek ise bir hafta kral, bayan- sa kraliçe ilân edilirdi(185).

Oku bir savaş aracı olarak geliştiren Türkler, onu, çağdaşlarından çok ayrı bir taktikle de kullanmışlardır. Türkler savaşın kritik bir hâl aldığı durumlarda, derhal toplu olarak kendi ülkeleri içlerine doğru kaçmaya başlarlar, müsait bir yere geldiklerinde de atları üzerinde aniden geriye ok atarak rakiplerini imha ederlerdi. Turan taktiği denilen Türklerin bu savaş şekli ve becerileri Bizanslı yazarlarca övülmüştür(186).

(182) Ergüç, a.g.m., s.760.

(183) Cem Atabeyoğlu, "Okçuluk", Olimpiyat Dergisi, no.24/4, Nisan 1975, s.2.

(184) Alpman, a.g.e., s.33.

(185) Uğur Erdener, "Geçmiş Zaman Süreci İçinde Türk Okçuluğu" Olimpiyat Dergisi, yıl.14, no.52/1, s.23.

(186) Alpman, a.g.e., s.33.

Çeşitli yarışmalarla geliştirilen ok atmada isabet kaydetme becerileri, çağın gerekli kıldığı savaşlarda Türk ordusunun mutlak zaferlerini hazırlayan sebeplerden olmuştur. 1071 yılınra Sultan Alparslan'ın, Romanos Diogenes komutasındaki sayıca çok fazla Bizans ordusunu hezimete uğratmasında okçuların payı büyük olmuştur.

Türk atlı okçu süvarilerinin 15.yüzyıla kadar okları ile giriştikleri fetih hareketleri Türk olmayan milletlerin hafızalarında derin izler bırakmıştır. Öyle ki, Rus Çarı I. Aleksandr, 1807'de Napolyon'a ve onun ateşli silahları karşısına Kalmuk okçularını çıkarmıştır. Halbuki aynı okçular üç asır önce dünya fatihleri olmaktan çıkmışlardı(187).

İslâmiyetin kabulünden sonra kurulan Türk devletlerinde, özellikle Selçuklular'da okun önemi büyük olmuştur. Selçukluların ilk zamanlarında ok, hukukî sembol olarak kullanılmaktaydı. Tuğrul Bey'in paralarında ok ve yay resimleri mevcuttu.

Osmanlı Devletinin kuruluş yıllarında da hem spor , hem de savaş silahı olarak uygulama alanı bulan ok, 15.yüzyılda ateşli silahların icat edilmesiyle gerçek bir sportif anlam kazanmıştır. Bu devirde padişah, sadrazam, vezir gibi üst kademe yöneticilerinden sadé vatandaşa kadar bütün halkın müsabakalara katılması ile okçuluk bir kitle sporu görünümünü vermeye başlamıştır.

Fatih Sultan Mehmet'ten itibaren bütün padişahlar bu san'at koluyla bizzat meşgul olmuşlar, dikkatlerini ve himayetlerini hiç bir zaman esirgememişlerdir(188).

Okçuluk tarihinin incelenmesi ile, birçok Osmanlı ileri gelenlerinin ünlü birer okçu oldukları görülmüş ve ünlülerin

(187) René Grousset, Bozkır İmparatorluğu, İstanbul, 1980, s.9.

(188) İsmail Fazıl Ayanoğlu, Ok Meydanı ve Okçuluk Tarihi, İstanbul, 1974, s.5.

biyografilerine katkıda bulunulmuştur. Meselâ, Kara Mustafa Paşa, III.Selim, II.Mahmut, Baltacı Mehmet Paşa ve Evliya Çelebi bunlar arasındadır(189).

Osmanlı İmparatorluğunun sınırları dahilinde 34 adet ok meydanı bulunuyordu. Bu meydanlar devrin şartlarında gözde olan her türlü sporun yapılabilirdiği stadyumlar mahiyetindeydi. Meydanların en ünlüleri Belgrat, Sofya, Üsküp, Edirne, Cidde, Mekke, Kahire, Bağdat, Şam, Amasya, Diyarbakır, Ankara ve İstanbuldakiler idi(190). İlk alanı Orhan Bey Bursa'da atıcılar için kurdurmuş, Yıldırım Beyazıt'da Geliboludaki bir alanı ok meydanı olarak inşa ettirmiştir. Fatih Sultan Mehmet de, İstanbul'un fethinden sonra bugünkü ünlü ok meydanını yaptırmıştır. II.Bayezıt, II.Selim, III.Selim, İİ.Mahmut ve IV.Murat gibi Osmanlı padişahları okçuluğa en çok önem veren devlet adamları olarak tarihe geçmişlerdir.

Büyük okçuluk yarışmalarında rekor kıranların oklarının düştüğü yere kitâbeli nişan taşları dikiliyordu. Bu yarışmalara başta padişahlar ve diğer devlet adamları olmak üzere bütün sosyal dilimlerden insanlar katılabiliyorlardı. Yarışmalarda şampiyon olanlar için bir defter düzenlenmekte ve rekorlar bu deftere kaydedilmekteydi.

Bir okçunun şampiyon olabilmesi için 700 m.lik barajı geçmesi gerekmekteydi. Bu mesafeyâ aşan sporculara "menzil sahibi" deniyordu.700 metrenin üzerinde diğer derecelerden daha iyi sonuç alan sporcuların adlarına taş dikilirdi. Barajı geçen padişahlar da mevcuttu(191). Padişah olduğu halde 20 sene ok meydanına giderek ok atan Sultan II.Mahmut, 24 Ekim 1836'da 1228 geze yani 835.04 metreye ok düşürerek adına taş kitâbe dikilmiştir(192).

(189) Ayanoğlu, a.g.e., s.5.

(190) Cahit Öztelli, "Osmanlılar'da Spor", Geleneksel Türk Sporları Semineri, Ankara, 1976, s.48.

(191) Öztelli, a.g.m., s.49.

(192) Kahraman, "Sultan II.Mahmut'un Sporculuğu", a.g.m., s.1069.

Fatih Sultan Mehmet, Mimar Sinan'a yaptırttığı ok meydanını ok atıcılarına vakfetmek suretiyle İstanbul'da ilk spor teşkilâtını kurmuş oldu. Ancak, yazın yapılan bu spor için kışın da çalışmak gerekiyordu. Bu yüzden kapalı bir yere ihtiyaç vardı. Fatih, bunu da düşünerek, İstanbul'un kalabalık semtlerinden olan Unkapanı civarında "Okçular Tekkesi" denilen bir kurum tesis ettirdi. Spor kulübü niteliğindeki kurumun kitaplığı, idman salonları, müzesi, antrenör dairesi ve bedava yenilip içilen bir aşevi vardı. Ayrıca, belirli zamanlarda yapılan büyük yarışmalarda devlet ileri gelenlerinin oturmaları için şeref trübünü diyebileceğimiz özel bölümler yaptırılmıştı. Bugün bu kulübün arsası Şeb Sefa Hatun camiinin bitişiğindedir. Ok meydanı sadece ok atıcılarına mahsus bir yerdir. Hariçten hiç kimse, hiç bir surette bu meydana giremezdi. Ancak usta bir okçudan kabze alıp okçular defterine kayıt olunduktan sonra girilebişirdi(193).

Her yönüyle mükemmel bir teşkilâtlanma ve organizasyona sahip okçuluk sporunun bir de tüzüğü vardı. Uzman kişilerin titizlikle hazırladıkları tüzüğü padişah tasdik ediyordu. Tüzüğün adı "okçular kanunnâmesi" idi. Okçular tekkesinin, federasyon başkanı niteliğindeki bir "Şeyh"i bulunuyordu. Tesislerin bakımı, yönetimin sağlıklı yürütülebilmesi, disiplinin sağlanabilmesi için, bir şeref komitesi ve altı kişilik zabıta ekibi görev yapmaktaydı. En yüksek disiplin amiri Yeniçeri Ağası idi. Kuruluşun antrenörler, hakemler ve haysiyet divanı gibi alt birimleri vardı. Uluslararası yarışmalar için sporcular altı ay gibi uzunca bir süre kampa alınırdı. Sporcular kamp süresince evlerine gidemezlerdi. Bu kamplarda yalnız gıda, çalışma ve dinlenmelerine değil, uykularına dahi özel bir itina ve ihtimam gösterildiği bilinmektedir. Okçuların uyku sırasında sol kol-

ları ve kalp üzerine yatmamaları için sabaha kadar vazife gören özel bakıcıların kullanıldığı da Kemankeş Mustafa'nın "Kavisnâme" isimli eserinde yazılıdır(194). Kanunnâmelerde, hakemlerin tarafsızlıklarını muhafaza etmeleri, sporcuların uymakla yükümlü oldukları terbiye ve nezaket kuralları gibi konular en ince teferruatlarına kadar açıklanmıştır.

Okçuluk yarışmalarına ödül koymak sadece padişahlara, vezirlere ve tekke şeyhlerine mahsustu(195). Bazı yarışmalar büyük bir spor şenliği haline gelirdi. Yarışlar için civar bölgelerden gelen sporcu ve seyirci sayısının çok olduğu zamanlarda, yarışların yapılacağı şehirlerde bayram havası eser, olağan üstü bir hareketlilik göze çarpardı.

Ok meydanlarına devletin gösterdiği hassasiyet, bu spora verdiği önemle aynı değerdedir. Fatih Sultan Mehmet'in ölümünden sonra bazı kimselerin bağ dikip, ok meydanına tecavüz etmeleri üzerine Sultan Bayezıt, Sultan Süleyman, I. Mahmut, II. Mustafa ve son olarak Sultan Abdülmecit'in, "Ok meydanı yalnız ok atıcılarına ait olup bu meydan hududundan içeri girip atıcıların âyin ve erkânına ve nişan taşlarına ve saireye yeltenenlerin şiddetle def edilmeleri" hakkındaki fermanları. Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde, 950 no'lu defterde kayıtlıdır(196).

Osmanlılarda okçuluğa bu kadar önem verilmesinin en büyük sebeplerinden birisi hiç kuşkusuz İslâmiyettir. İslâm dini ok atmayı yalnızca öğütlemiyor, bunu bir görev olarak müslümanlara yüklüyordu. Sahabeler tarafından rivayet edilen değişik hadislerde, "Sizler, ok atmayı ve Kur'an-ı Kerîm'i okumayı öğrenmeye ihtimam gösterin", "Okçunun oku attığı yerden nişan mahalline kadar katettiği mesafe arasında cennet bahçelerinden bir büyük

(194) Atabeyoğlu, "Okçuluk", a.g.m., s.10.

(195) Atabeyoğlu, a.g.m., s.10,

(196) Ayanoğlu, a.g.e., ss.27-43.

bahçe vardır",denilmesi ve böylece Hz.Muhammed'in ümmetine,ok atmanın her bakımdan üstün bir san'at,bir spor olduğunu,bunun ruhu ve bedeni geliştiren bir nitelik taşıdığını belirtmesi Osmanlılara okçuluk hususunda itici güç olmuştur.

Okçuların ellerinde "Yâ Hak" levhasının bulunması da şart koşulmaktaydı. Müsabakalarda,ok yere düşünce,umumiyetle "Yâ Hak İ" derlerdi. Kullandıkları eşya ve aletlere ayrı ayrı hürmet ederler,abdest almadıkça ok atmazlar,pîrlerini yad etmedikçe vazifelerini bitirmiş saymazlar,kendilerinden önce gelen okçulara ve ihtiyarlara hürmet ederler,sokakta yürürken önüne geçmez,bunların ailelerini her taarruza karşı korumayı mertlik sayarlardı. Okçular heybet ve kuvvet timsali oldukları için bir mahallede bulunmaları polisin varlığından daha mühimdi.Onların ismini vermek,evlerine sığınmak,kötü kimselerin taarruzundan emin olmak için yeterliydi(197).

Okçuluk yüzyıllarca Osmanlılarda önemini korumuş fakat,İmparatorluğun gerileme dönemlerindeki siyasi çalkantılar ve aleyhte gelişen,toprak kaybına uğratan savaşlar sebebiyle ilgisiz kalmıştır.

Acı olan gerçek.15 asır önce Avrupa'da Türk yayları yapmak için atölyeler kurulurken,bugün yurdumuzda ne ok ne de yay yapılamıyor olmasıdır.Sadece 1682-1905 yılları arasında barajı geçmiş,rekor kırmış sporcu adedi 3375 tir(198).Günümüzde ise,bir kaç yıl önce 32 olan lisanslı okçu sayısı büyük gayretlerle 1985 lılı itibariyle 1000'e çıkarılmıştır(199).

---

(197) Ali Ayağ,Türklerde Spor Geleneği ve Kırkpınar Güreşleri, İstanbul,1983,s.45.

(198) Ergun Hiçyılmaz,"Osmanlılarda İlk Spor Teşkilâtının Kuruluşu ve İlk Batılılaşma Hareketleri",Tercüman Gazetesi, 5 Ocak 1978.

(199) Türkiye Amatör Spor,"Okçuluk Federasyonu Başkanı Uğur Erdener ile Söyleşi",no.7,Mart-Nisan 1985,s.24.

III. GÜREŞ : Güreş, tarihi M.Ö.8.yüzyıla kadar uzanan geleneksel Türk Sporlarından biridir. Yapılan araştırmalara göre güreş, Asya'da vücut bulan spor dallarının en eskilerindedir. Eski Türkler büyük göçten çok önce totem inançlarının verdiği hür ve serbest terbiyenin etkisi altında kalmış, tabiata, kuvvete tutkun karakteristik özellikleriyle pehlivanlığı baş tacı etmişlerdir(200).

Tarihi eski çağlardaki olimpiyatlardan da hayli geriye giden güreş, dünya milletlerinin dillerinde üstün insan gücü tarif edilirken kullanılan FORT COMME UN TURC (Türk Gibi Kuvvetli) sözünü ata sözü haline getirmiş bulunan millî bir Türk sporudur. Eski Yunanlılar ve Romalılar ilk güreş yapan milletlerden sayılıyorlarsa da bir çok tarihi kayıtlar en eski güreşçi millet olarak Türkleri tanımaktadır. Güreş Türk tarihinde, Orta Asya'da, Karakurum ve Tanrı dağları çevresinde başlayan, en eski çağlardan günümüze kadar gelen, bütün devirlerinde büyük şehirlerden en küçük köylere, otağ ve saraylardan kışlalara, han, hakan ve padişahlardan erlere, çobanlara ve hatta eski Türk kızlarına kadar Türk halkı arasında son derece ehemmiyet verilen, yaygın, devamlı ve gelenekselleşmiş bir spor, yarışma, eğlence ve oyun olarak görülmektedir. İlim ve fikir üstünlüğünden çok beden gücünün, atiklik, beceriklilik ve ustalığın makbul sayıldığı çağlarda yedidin yetmişe bütün Türkler binicilikte ve atıcılıkta olduğu gibi güreşte de usta olmaya çalışmışlardır.

İlk çağlardan itibaren erlerin savaş gücünü artırmak için Türk ordusuna yaptırılan idman ve müsabakalarda güreşe büyük önem verilmiştir. Kazan Türklerinden Abdülkerim'in Altınordu Devleti'nin Ruslar tarafından yenildiği sırada yazdığı kitabının mukaddimesinde Türk gücünü arttıracak olan bu sporun kurtuluş çaresi olarak görüldüğü anlatılmaktadır.

Türklerin bayram, toy ve ölüm olaylarında yaptıkları yarışmalarda, millî, dinî ve içtimai günlerdeki şölenlerde tutukları güreşlerde dinî inançların büyük etkileri görülmektedir. Hunların her ayın onbeşinde ölümlerinin mezarları başında güreştikleri bilinmektedir. Çinli Song-Wen, Kivişka'da gördüğü Türk spor bayramlarını şöyle nakletmektedir: "Mabetlere bağlı spor kuruluşları aralıksız olarak üç gün üç gece spor bayramları tertip ederler. Bu bayramlarda pehlivanlar güreşir, insanlar koşar, biniciler at sürer, cirit oynanır, top oynanır ve ok atılır."

Ölen yiğitleri silahları ile gömen Türkler, dinî vecibelerin yerine getirilmesinden sonra mezarın çevresinde dokuz gün dokuz gece güreşirlerdi. Ayrıca, ölüm yıldönümlerinde üç gün süren ve binlerce güreşçinin katıldığı güreş şölenleri düzenlenirdi. Hiyong-Nu'lar, ölüm törenlerinde halkın tasesını dağıtmak için büyük güreşler düzenlemekteydiler. Ölünün yakınlarının sosyal durumuna göre bu törenler ölümün yıldönümünde de içinde at yarışları, güreşler, koşular gibi çeşitli sportif faaliyetler bulunan şenlikler halinde tekrarlanırdı(201)..

Türklerde güreşin çok eski devirlere dayandığı hakkındaki en önemli bilgileri Koryak Türklerinin tahtadan yaptıkları süs eşyalarındaki güreşçi figürlerinden öğrenmekteyiz. Yine günümüzde Yunanlılardan kaynaklandığı yağlı güreşlerin belirgin özelliği olan Kıspeti ise, İskitlerin kemikten bir avadanlık üzerine işledikleri güreşçi figürlerinde görmekteyiz(202). Milâddan sonraki 8. asırda geçen olayların işlendiği Kırgızlar'ın Manas Destanı'nda yapıldığından söz edilen milletlerarası yarışmalarda da kısbetli güreşlerden söz edilmektedir(203)

(201) Alpman, a.g.e., s.34.

(202) Alpman, a.g.e., s.34.

(203) Abdülkadir İnan, Manas Destanı, İstanbul, 1972, s.98.

Türk güreşinde,müzik ruhu kamçılayan bir unsurdur. Davul ve zurnanın güreş müziği eşliğinde güreşçiler şevkle güreş tutarlar. Güreş öncesi cazgırın duası ve pehlivanları isteklendirici manzum sözleri de başarıyı etkileyen bir faktördür(204). Cazgır geleneğinin Osmanlı ve Selçuklu'lardan önce Orta Asya Türk toplumlarında da olduğu,yine Kırgızların Manas Destanında görülmektedir.Destanda bir cazgır,yarış öncesi atların ve güreşler öncesi de güreşçilerin vasıf ve kahramanlıklarını manzum sözlerle açıklamakta,onları övmektedir(205).

Türklerde en eski güreş biçimi Karakucak'tır. Bu güreş türü Yakut Türklerinden Moğolistan'a,Doğu Ve Batı Türkistan'dan Kırım Türklerine varıncaya kadar bilinen bir spordur.Karakucak güreşi rakibi tuşla yenme esasına dayanan,çayır ve toprak alanlarda yapılan ve oldukça sert oyunları olan serbest güreş tarzıdır. On asırdır hiç bozulmadan gelen ve kurallarını kaybetmeyen karakucak güreşleri "pırpıt" denilen,keçi kılından örülmüş ve ıslanmış vücuda yapışan dar bir pantolonla yapılmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu devrinde de güreşe büyük önem verilmiştir. Sporun millî ve manevî değerlerle içiçe,kültürden ayrılamayan özelliğini ortaya koyan bir önemli örnek,yine güreşle ilgili olan "Güreş Tekkeleri" dir. Osmanlılar döneminde bugünkü kulüplere eşdeğer nitelikteki tekkeler,sosyal nitelikleri bakımından bugünkü kulüpçülük anlayışından daha ileri ve faydalı fonksiyonları yerine getiriyorlardı.Yeni fethedilen ve batı feodalitesinden kurtarılan,ahalisine yüzyılımızın hür köylü tipi statüsü verilen topraklarda,imparatorluğun yerleşme organizasyonunun bir gereği olarak birer güreş tekkesi açılmış

(204) Nail Tan,"Tarihi Türk Güreşi Hakkında Notlar",Geleneksel Türk Sporları Semineri,Ankara,1976,s.61.

(205) İnan,Manas Destanı,a.g.e.,s.88.

ve çevrede bulunan kaabiliyetli gençlerin pehlivan olarak yetiştirilmeleri amaçlanmıştır(206).

Osmanlı Sultanlarından I.M urat Edirne'yi fethettiğinde Edirneye, Fatih Sultan Mehmet'te İstanbul'un fethinden sonra İstanbul'a birer pehlivan tekkeleri kurdurtmuşlardır. Bu tekkelerin her birinin şeyhleri (Öğretmenleri), müridleri (Sporcuları) mevcuttu. Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde anlattığına göre mevcutların içinde en büyüğü Zeyrek yokuşundaki tekkeydi. Pehlivan mâmur adı verilen bu tekkede 300 pehlivan yiyor içiyor ve idman yapıyorlardı. Pehlivanlar için Kasımpaşa'da ayrı bir hamam tahsis edilmişti. Konya müzesinde bulunan 970 ve 971 yıllarına ait Şer'i sicil defterinde, Ankara Kuyud-u Hâkanî'de ve İstanbul Başbakanlık devlet arşivindeki belgelere göre Konya'da güreşçiler tekkesinin yanında bir de "Güreşçiler mahallesi" vardı. İmparatorluğun hemen hemen her şehir ve kasabasında sporu teşvik için böyle tekkeler kurulmuştu(207). Ayrıca her spor tekkesinin bir de vakfiyesi bulunuyordu. Böylece Osmanlı sosyo-ekonomik yapısı içinde önemli bir yer tutan vakıf müessesesi spor alanında görülmektedir(208).

XVIII. Asırda, Türkiyede, eğitim ve öğretim müesseselerinin büyük bir kesimi vakıf olarak kurulmuş ve masrafları vakıf müessesesi tarafından karşılanmıştır. Vakıf gelirleri aşağı yukarı devlet bütçesinin yarısına eşittir. Vakıf bütçesinin %28.16 sı eğitim ve öğretim hizmetlerine ayrılmıştır. Vakıf olarak kurulan ve Türk vakıfları tarafından çok önemli vakıf gelirleri ile desteklenen müesseseler arasında önemli bir yer işgal eden tekkelere vakıf giderlerinin %3.8 i tahsis edilmiştir(209).

(206) Mustafa Erkal, Sosyolojik Açıdan Spor, İstanbul, 1982, s.162.

(207) Tan, a.g.m., s.57.

(208) Erkal, a.g.e., s.163.

(209) Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf Müessesesinin 18. asırda Kültür Üzerindeki Etkileri", Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920), Ankara, 1980, s.160.

Vakıflar dinî inanç ve düşüncelerin güçlü olduğu müesseseler olarak, siyasî çalkantıların, idarî istikrarsızlıkların dışında kalmışlar ve bu sayede toplum hayatımızda istikrar ve devamlılık sembolü olmuşlardır(210). İmparatorluğun çöküş dönemlerinde sosyal fonksiyonlarını yitiren ve amaçları dışında faaliyet gösteren birer kuruluş haline gelen tekke ve zaviyeler, özellikle imparatorluğun gelişme ve büyüme dönemlerinde o yıllar için yaygın kitle haberleşme araçlarının etkili rollerini yerine getiriyordu. Haberleşme ve ulaştırma ağının ve tekniğin gelişmemiş olduğu çağlarda, bu kuruluşlar hem sosyal ve kültürel teması sağlıyor, hem de toplumu birleştirici ve bütünleştirici görevleri yerine getiriyordu. Yaygın eğitim kapsamında içinde halk eğitimi de gerçekleştiriliyordu(211). Çatısı altındaki güreşe hem maddî, hemde manevî desteği olan tekkelerin kapatılmalarıyla güreş beklemediği bir boşluğa düşmüştür.

Milletlerin varlıklarını sürdürebilmesi, hayatîyetlerini kendi hür iradeleri ile devam ettirebilmesi, daima güçlü ve kuvvetli kalabilmesi için insanların fizikî ve ruhî gelişimleri kapsayan çeşitli oyunlara alıştırmaları, maharet sahibi yapması tabiidir. Güreş te Türklerin engin tarihi derinliklerinden aynı amaçla ortaya çıkartılıp, günümüze kadar gelen sportif oyun türlerinden biridir. Hayatîyetini Türk kültürüne borçlu olan güreş, artık, kendisini filizlendiren, yeşerten, büyüten ve dallarını yirminci asır insanına kadar uzatan atasından gereken ilgiyi ~~aytık~~ görememektedir.

---

(210) Nazif Öztürk, Mensei Ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar, Ankara, 1983, s.1.

(211) Erkal, a.g.e., s.164.

IV. TEPÜK (Futbol) : Türklere ait olduğu tarihi belgelerle sahip olan bir takım kültür değerlerinin, batı milletleri tarafından küçük değişikliklere uğratılarak ve sosyal yapısına uygun kurallara bağlanarak kendi öz kültürleri olarak tanıtılması olayı alışkanlık haline gelmiş bir vakiadır. Futbol da sahip çıkamadığımız için başka milletlere mâl olmuş değerlerimizden biridir.

Futbolun beşiği sayılan ve anavatanı olarak nitelendirilen ülke İngilteredir. Tarihi kayıtlar bize gösteriyor ki İngiltere'de bu sporun yapılmaya başlandığı yıl 1855'tir.

Günümüzden 8000 yıl önce Türklerin Orta Asya'da maden çağını açtıkları devirde, uyguladıkları spor türleri arasında ayakla ve yuvarlak bir nesne ile oynadıkları bir oyunun mevcudiyetini eski Türk destanlarından da öğrenmekteyiz. "La Tartarie" adlı eserinde, Orta Asya'da Tsang bölgesinde kız ve erkeklerden kurulu takımların ayak topu oynadıklarını seyrettiğini yazan Hiuan isimli Çinli, büyük tapınakların avlularında sık sık ayak oyunlarının oynandığını, sopa ile dokunulmasının yasak olduğunu, ayakla ya da başla vurularak rakip kaleye geçirilmesinin gerektiğini anlatmaktadır(210).

Futbolun Orta Asya'da "Tepük" adıyla oynandığını, Kaşgarlı Mahmut dokuz yüz yıl önce, "Divan-ı Lûgat-it Türk" adlı eserinde yazmış ve zaman zaman yarışmalarda çatışmaların çıktığını, dolayısıyla da bu oyunun günah olarak nitelendirildiğini belirtmiştir(211).

Ayasofya Mizesi Kütüphanesi 3029 numarada kayıtlı "Tarih-i Timur" adlı eserden anlaşıldığına göre, Timur döneminde

---

(210) Fahrettin Süldür, Türk Futbol, Ankara, 1977, s.11.

(211) Ali Abalı, Cumhuriyetin 50.Yılında Gençlik Ve Spor, Ankara, 1974, s.26.

Türkler, içi hava ile doldurulmuş kuzu derisinden yapılmış bir top ile oynamaktaydılar. Ayrıca bu kitapta, topa el değdirmenin ve çizgiden çıkarmanın yasak olduğu da yazılıdır(212).

İçi hava ile doldurulmuş top oyununun en güzel misâline Hitay Türklerinde şahit olunmaktadır. İranlı seyyah Seyit Ali Ekber'in yazdığı, Kanuni Sultan Süleyman'ın Türkçeye çevirdiği ve Süleymaniye Esat Efendi Kütüphanesi 2107 numarada kayıtlı "Hitay-ı Name" isimli eserin 56. sahifesinde tepük oyununa da temas edilmiştir(213). XIII. yüzyılda Hitay Türkleri tarafından oynanan bu oyunun özellikleri Hitay-ı Name'de şöyle anlatılmıştır(214):

"...Top oyunu Hitay'da güzeller işidir. Ve dahi harabeti (düzensiz kalabalık) çok oynar ve sığır derisinden top düzmüşler (yapmışlar) ve mahbub (erkek) ve mahbubeleri (kadınları) durdurmuşlar ve topu ayakları ile urarlar (vururlar), şöyle ki, elini ol topa deydirmeye ve ol topu yere düşürmeye ve nazik ayak uçları ile dürte, baldırlarıyla ve usulsüz urmak ve yere düşürmek ve daireden taşra (dışarı) çıkarmak vaki olmaz."

Türkler tepük oyununda kullandıkları topları ilk zamanlarda oval biçimdeki kalıplara dökülen kurşun kitlesinin üzerine keçi kılı veya keçe sarmak sureti ile elde etmişler, daha sonra içi hava doldurulmuş yuvarlakça küçük tulumları aynı maksatla kullanmışlardır. Oyun, topu belli kurallar içinde, karşılıklı olarak dikilen kalelerden geçirmek suretiyle sayı kazanmak esasına dayanmaktadır(215).

Dolayısıyla bugün batı toplumlarının kendi millî sporları olarak tanıttıkları bazı spor türleri, onların bu sporları bilmedikleri çağlarda Türkler tarafından uygulanmıştır. Futbol da, Türk boylarının Avrupa içlerine kadar yayılmasıyla bu kıt'a-

(212) Doğan Yıldız, Türk Spor Tarihi, İstanbul, 1979, s.106.

(213) Yıldız, a.g.e., s:106.

(214) Mustafa Keten, Türkiyede Spor, Ankara, 1974, s.28.

(215) Alpman, a.g.e., s.35.

da başgöstermiş,önce İtalya ve Fransada tutularak halk arasın-
da oynanmaya başlanmıştır. İngiltere'ye futbolun girişi ise
çok daha sonraki asırlara raslamaktadır. 1526 yılında Babür
tarafından kurulan Hindistan Türk İmparatorluğu 19,yüzyıla ka-
dar yaşamış,1856 yılında İngilizlerin Hindistanda bir sömürge
yönetimi kurmalarıyla sona ermiştir. 19,yüzyıl sonlarına doç-
ru Hindistan'dan İngiltere'ye dönen askerler, 1206 yılında ku-
rulan Delhi Türk Sultanlığından başlayarak altı asır boyunca
Türkler tarafından oynanan tepük oyununu beęenerek ülkelerine
taşımışlardır.

V. KAYAK :Eski Türklerin Kayak yaptıklarını gösteren bir çok tarihi belge gün ışığına çıkarılmıştır. Türkler "kayak" kelimesi yerine, dilbilimcilerin türkçe-moğolca menşe'li olduğunu kabul ettikleri "çana" kelimesini, "kızak" yerine de "çanak" ı kullanıyorlardı(216). Bugün halen, Orta Asya'da yaşayan kazak'lar, uzun tahtalara hayvan derilerini sararak, ayaklarına bağladıkları araçlarına "çanga" demektedirler.

Kayak, Kuzey Avrupa ülkelerine, büyük göçten önce Ural Dağları eteklerinde Türklerle birlikte yaşayan Finliler tarafından getirilmiştir. Finlilerin Orta Asya'da Bulgar Türkleri ile komşu olarak yaşadıklarına temas eden Zeki Velidî Togan, "Eski Türklerde Kayakçılık" isimli araştırmasında bu konuda şunları belirtmektedir(217): "Bulgardan bunlara ağaç kızaklar üstünde yirmi günde gelinir. Bunlar erzaklarını bu kızaklar üzerine koyarak kendileri çekerler; yahut da köpeklerine çektirirler. Başka bir nevi kızakları da vardır ki, kemikten yapılmıştır. Onu ayaklarına bağlarlar ve kısa vakitte uzun mesafeleri katederler."

Göktürk kitabelerinin sık sık bahsettikleri ve tarihçilerin, Orta Asya'nın bütün kültür özelliklerini taşımakta olduklarını söyledikleri, Baykal gölü kıyılarında oturan Kurikan' lara ait kaya resimlerinde, üzerleri keçelerle örtülmüş, atlar ve köpeklerle çekilen kızak kabileleri görülmektedir(218).

Togan, Bulgar Türklerinde kayakçılık konusunda, "...Kar çok olduğundan...insanlar sığır kemiklerini ayaklarına bağlayarak gezerler. Elleri de başları dişli iki dayak alırlar ve onları kar üzerinde arkaları tarafına dayayarak kayarlar ve öyle bir süratle kayarlar ki, günde bir çok mesafe katederler(219), demektedir.

---

(216) A.Zeki Velidî Togan, "Eski Türklerde Kayakçılık", Askerî Mecmua, Yıl:57, Sayı:115, Aralık 1939, ss.1165-1172.

(217) Togan, a.g.m., s.1166.

(218) Bahaeddin Ögel, İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Ankara, 1984, s.204.

(219) Togan, a.g.m., s.1166.

Burada geçen sığır kemikleri yerine zaman zaman at kemiklerinin kullanıldığı da eserde belirtilmektedir. Togan, Finlandiya millî müzesinde örnekleri bulunan bu kemiklerle ilgili olarak müze müdürü Hamalainen'in "yumuşak kar üzerinde değil, buz üzerinde kaymak için kullanılmıştır" dediğine işaret ederek, bugünkü buz patenine eş değerde bir aracın geliştirilmiş olduğunu söylemektedir(220).

Türk-Moğolların avcılığı ile ilgili bir kaynakta, "kemikten veya tahtadan patenleri üzerinde ormanda yaşayanlar kışın en soğuk günlerinde bile samur ve sincap avlayıp bunların ticaretini yapıyorlardı" denilmektedir(221). Yine aynı kaynaktaki Grousset, Rubrouck'a atfen, "İyi şekilde parlatılmış küçük kemikleri ayaklarına bağlayan ve bununla buz ve kar üzerinde son derece süratle koşup hayvanları avlayan Orenğay (Uriyangkay)lar da vardır" demektedir(222).

Kayakçılık ile ilgili en eski bilgiler Çin kaynaklarından gelmektedir. Bunlar daha çok Orta Sibirya, Altay ve Sayan Dağları ve daha Kuzey'de yaşayan kavimlerle ilgilidir. "Tang sülalesi tarihinin bilhassa VII. asıra ait olan kayıtlarında Orta Sibirya'nın Göktürk kabileleri (Tu-kiu, yahut Tut-kwat) sığır kemiklerinden yapılmış buz kayaklarıyla koştuklarından "Sığır ayaklı Türk" tesmiye edilmişlerdir(223)." Birtakım Göktürk kabîleleri de, ağaçtan yapılmış kayaklar üzerinde koştuklarından Çinliler tarafından "Mu-Mu Tu-kiu" yani "ağaç atlı Türk" olarak adlandırılmışlardır(224). Bahaeddin Ögel'de eserinde, Kırgızların doğusunda yaşayan bazı Göktürk kabîlelerinin kışın kayak kullandıklarına ve bu yüzden de Çinlilerce "tahta atlı Göktürkler" denildiğine işaret etmektedir(225).

---

(220) Togan, a.g.m., s.1165.

(221) René Grousset, Bozkır İmparatorluğu, İstanbul, 1980, s.192.

(222) Grousset, a.g.e., dipnot, s.192.

(223) Togan, a.g.e., s.1166.

(224) Togan, a.g.e., s.1167.

(225) Ögel, a.g.e., s.209.

Tang sülalesi kayıtlarına göre(226): "...Bunlar (yani Göktürkler) ağaçtan yapılan ve çatısı kayın kabuğu ile örtülü evlerde otururlar. İyi atları vardır. Bunlar buz üstünde "ağaç ata" binerek koşar ve oynarlar. Ayaklarına kayak bağlarlar. Koşarken bir eğri ağaç dalını ellerine alırlar ve kayak yarışı yaparken ona dayanarak iter ve büyük süratle koşarlar." Tang sülalesi kayıtlarından, Göktürklerin avcılık ve taşımacılık yanında sportif faaliyet olarak ta kayak kullandıkları anlaşılmaktadır. Yine Çin kaynaklarında "kendi âdetlerine göre tahta ata binen, ayrıca ayaklarının altına ucu kıvrık tahtalar koyarak, bunlarla yüz adım ileri fırlayan Kırgızlar"dan bahsedilmektedir(227). Dünya spor tarihinin en yeni sahifelerinde adı geçen kayakya uzun atlama yarışmalarının eski Türklerde, yarışma olarak yapılmasa dahi en azından hareket olarak bilindiği görülmektedir.

Togan araştırmalarında, "gerek buzda kaymanın, gerekse kar üzerinde kayakçılığın Sayan Dağları'nda yaşayan Tuba Türkleri'nde spor olarak kullanılmış olmasına" dikkati çekmekte, Basml Türklerinde ve Kırgızlarda ise avcılık aracı olarak ele alındığını belirtmektedir(228). Adı geçen kaynakta Togan, Çin Kaynaklarına atfen Basml Türklerinin kayaklı avcılığı hususunda şunları söylemektedir(229):

"...Bunlar "ağaç at" denilen kayaklar üzerinde kayarlar, bunun baş (ön) tarafı (ucu) kalkık olup (arka tarafının) altı beygir derisiyle, kılları önden arkaya yatmış bir halde kapatılmıştır. Bunlar böyle yapılan kayaklarıyla dağlarda öyle süratle koşarlar ki, takip ettikleri geyiğin arkasından yetişir ve geçerler. Kayakçı düz yerde koşuyorsa elinde bulundurduğu dayak ile kara dayanarak iter

(226) Togan, a.g.m., s.1167.

(227) Alpman, a.g.e., s.35.

(228) Togan, a.g.m., ss.1167-1168.

(229) Togan, a.g.m., s.1168.

ve (suda) kayak üzerinde kürek çekmek gibi bir manzara arzeder ve şöylece (kendileri tarafından takip olunan) hayvanın arkasından yetişirler. Eğer kayakçı dağa çıkacaksa aynı ağaç ona dağa çıkış işinde de yardım etmektedir."

Kayağın yokuşlarda geri kaymaması, inişlerde de kaymayı kolaylaştırması için bugün kayakçılıkta fok derilerinin gördüğü işi görmek üzere, kıllarının istikameti geriye yatık at derilerini kullanmaları, Türklerin eriştiği yüksek kültür ve medeniyet merhalelerinin göstergesi olmaktadır(230).

Bütün bunlar kayağın, Avrupa'nın kuzeyindeki milletlerden çok önce eski Türk yurdunun çevreleyen bölgelerdeki Türk boyları tarafından kullanıldığını, taşımacılık ve avcılık için olduğu kadar bir "spor" aracı olarak ta ele alındığını göstermektedir.

VI. AVCILIK :Türklerin binlerce yıllık geçmişe sahip bir sporudur. Gerçek bir spor zevki ile yapıldığı kadar,iktisadi bir ihtiyaca da tekâbül eden ve aynı zamanda da bir tür savaş oyunu olan avcılık Türklerde millî ve dinî bir gelenek haline gelmiştir. Gerek münferit olarak ve gerekse sürekliliklerinde toplu olarak çok usta avcı olan Türkler kadar avaya düşkün başka bir millet görülmemiştir.Bu özelliklerinden dolayı Rönesans hükümdarları,avda yanlarında bulundurmamak ve fikir almak için Türkiye'den avcı transfer etmişlerdir(231).

Av için alıştırılmış kartal,şahin,doğan gibi yırtıcı kuşlarla,tazı ve zağar cinsi köpeklerle yayan veya at üzerinde yapılan "siğir" adı verilen süreklilik avları Türklerin içtimai hayatlarında çok önemli bir yer tutmuştur(232). Gökalp'e göre, eski Türklerde en çok göze çarpan avlar dinî avlardır. Bu nedenle dört yönün totemlerine ve merkezin totemine (ongununa) aynı türden totem kurban etmek gerekirdi:

- 1) Doğu'nun totemi :Koyun
- 2) Güney'in totemi :Kuş
- 3) Batı'nın totemi :Köpek
- 4) Kuzey'in totemi :Domuz
- 5) Merkez'in totemi :Tibet

Bu totemler,Tsin dininin totemleridir.Tsin Türkleri yılda beş defa,mevsimlerinde,dinî katılma için,bu totemlere sürgün avlarını yaparlardı.Tibet öküzüne "siğir" adı verildiği için,eski Türkler sürgün avlarına siğir diyorlardı(233).

Gökalp'e göre süreklilik veya sürgün avlarına değer vermek Uzak-Doğu uygarlığı dönemine mahsus değildir. Selçukluların, Osmanlıların,Cengizlilerin,Timurluların,Akkoyunluların,devlet-

(231) Yılmaz Öztuna,Büyük Türkiye Tarihi,C.11,İstanbul,1978, s.353.

(232) Alpman,a.g.e.,s.33.

(233) Orhan Türkdoğan,Türk Tarihinin Sosyolojisi,Ankara,(Tarih yok),s.195.

lerinde, sarayın mükemmel avcı teşkilâtıyla, okçu teşkilâtı bulunmaktaydı(234).

Çocukların iyâ avcı yetiştirmeleri için onlara cirit, mızrak, kılıç ve ok-yay kullanmasını, nişancılığı, biniciliği öğreten Türkler, bu sayede yeni nesilleri daima zinde tutmasını bildirmişler, onların cesur, güçlü ve sportmen yetiştirmelerini sağlamışlardır. Avcılık, ok ve kement atma kabiliyetini geliştirdiği için savaşlarda da önemli rol oynamaktaydı. Avlanmak için akla gelebilecek her türlü aracı kullanan Türkler, ayrıca at sırtında, ucu kıvrık sopalarla yapılan antilop avına da oldukça düşkünlüydüler. Alıştırılmış kuşlarla yapılan avlara kadınlar da iştirak ediyorlardı(235).

Ögel, Uygur yaylalarının vahşi ve av hayvanları ile dolu olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca yaylaları süsleyen büyük ve korkunç kartallar vardı. Kartallar eski Türklerin oyun ve düşüncelerinde de büyük yer almıştı. Ayrıca av için kullanılan ve evde yetiştirilen, ehli kartallar da vardı. Bunların yardımı ile bir geyiği veya kürklü bir tilkiyi avlamak, işten bile değildi. Uygur Ülkesini ziyaret eden Çinli elçi, gökte uçan büyük kartalları ve her türlü yırtıcı kuşları görünce, adeta şaşkınlığa uğramıştı(236). Aslında, kartal ile avlanmak, islâm, Öncü asya ve Çin kültürleri için tamamen yabancı bir av ve spor şekliydi. Çin hükümdarlarının Türkler tarafından yetiştirilen av kartallarına düşkünlüğünü ve hayranlığını bilen Türk Kağanları Çine gönderdikleri elçilerle iyi ve cins av kuşları da yolluyor, Çin hükümdarlarına hediye ettiriyordu. Türklerin islâmiyeti kabul etmeye başlamalarından sonra kartal avcılığı Öncü asya'da ve Arap aleminde süratle yayılmıştır. Hatta, "Songgur"

(234) Türkdoğan, a.g.e., s.195.

(235) Alpman, a.g.e., s.33.

(236) Bahaeddin Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, C.I, s.121.

"Çağrı" gibi kartal ve doğan adları Arap diline "Şakr" ve "Şunkar" olarak girmiş ve yerleşmiştir(237).

Orta Asya bozkır sanatının da baş konusunu avcılık ve buna bağlı olarak kartal avcılığı teşkil etmiştir. Türkler kartallarını sadece zevk ve av sporu için ehlileştiriyor ve besliyorlardı. Dolayısıyla kartal, Türk düşüncesine ile mitolojisinin her yanına nüfuz etmiş ve Türkün kafasında önemli bir yer tutmuştur. 24 Oğuz boyunun arma ve sembolleri de, büyük veya küçük av kartallarından meydana geliyordu. Ögel'e göre kartal, bir devlet arması olarak Avrupa'ya "Kuzey Türkleri" ve "Selçuklu Türkleri" tarafından götürülmüştür. Devlet arması kartal olan Selçukluların ilk defa tarih sahnesine çıktıklarında liderlerinin Tuğrul, Çağrı ve Beygu gibi hep av kartallarının adlarını taşıyor olmaları, avcılığın ve kartalın toplum hayatındaki yeri ve önemini en güzel şekilde belirtmektedir.

Orta Asya'nın, coğrafî açıdan farklılık gösteren bölgelerinde yaşayan Türkler, bölge şartlarına uygun avcılık tarzları geliştirmişlerdir. Ormanda yaşayanlar, kemikten veya tahtadan yaptıkları patenleriyle kışın samur ve sincap avlıyorlardı. Hayvancılıkla uğraşanlar da uçsuz bucaksız bozkırda kementle veya okla geyikleri ve sağanları kovalayıp yakalıyorlardı. Bozkır asilzadelerinin ise doğan ile avlandıklarına işaret eden Grousset, ayrıca, Rubrouck'a atfen, ayaklarına bağladıkları parlatılmış kemiklerle kar ve buz üzerinde süratle koşarak avcılık yapan Oreyngay (Uriyengkay)lardan söz etmektedir(238).

Eski Türklerden sonra av ile ilgili örf ve âdetler Selçuklular ve Osmanlılar devrinde de devam etmiştir. Sık sık yapılan av partilerinin birçoğuna padişahlar da bizzat katılmışlardır. Avcılığın disiplinli bir düzen içinde yapılabilmesi için

(237) Bahaeddin Ögel, "Türklerde Kartal Ve Kartal Arması", Türk Kültürü, Yıl:10, no.118, Ağustos 1972, s.1129.

(238) Grousset, a.g.e., s.192.

sarayda geniş bir teşkilât kurulmuştur. Osmanlı av teşkilâtında başta atmacacılar, doğancılar, şahinciler ve çakırcılar olmak üzere, çaylak avcıları, zağarcılar, turnacılar, sekbanlar, sasoncu veya seksoncular gibi birimler mevcuttu ve bunların hepsine birden "Hassa Avcıları" deniliyordu. Her birim değişik kıyafet ve üniformalara sahipti. Bu teşkilât 18.yy.da Tanzimat Fermanı ile kaldırılmıştır.

Türk Destanları av ile ilgili geleneklerden oldukça sık bahsetmektedirler. Bunlardan biri de, bir kimsenin, kendi toprakları içinde başkası tarafından avlanmış hayvanlardan pay alma hakkının olmasıdır. Diğer Türk kavimlerinde de bulunan bu geleneğin esası henüz Anadolu'da yaşamaktadır(239).

Osmanlı döneminde Türklerin yetiştirdikleri Doğan, Şahin gibi kuşlar yüksek fiyatlarla Türkiye'den ihraç edilmekte idi. Bu av kuşları Avrupa'da çok makbuldü ve hükümdarlar arasında teâtî edilen hediyelerin başında gelmekteydi(240).

Geniş Türk İmparatorluğunda her çeşit av için çok iyi av sahaları vardı. Özellikle Manyas gölü avcılar tarafından cennetten bir köşe olarak telâkkî ediliyordu. Burası serbest av sahası olmadığı için sadece devlete vergi ödeyenler avlanabiliyorlardı. Serbest av sahalarının sayısı da bir hayli fazlaydı. Bunun dışında sadece Hakan'a mahsus av sahaları vardı ki, orada hakan namına, hakan için veya hakanla birlikte av yapılabiliyordu. Osmanlı İmparatorluğu içinde, İmparatorluk teba'sından olmayanlar her yerde avlanamaz, ancak belirli yerlerde izin alarak avlanabilirlerdi(241). Ava meraklı padişahlar içinahır kapı-

(239) Türkdöğün, a.g.e., s.193.

(240) Öztuna, a.g.e., s.352.

(241) Öztuna, a.g.e., s.353.

sında muazzam bir kuşhane vardı. Burada avcı kuşlar terbiye ediliyordu. Yine zağar denilen av köpekleri için de ayrı bir teşkilât kurulmuştu.

Günümüzde, Kazak Türklerinde halen alıştırılmış kartallarla (Bürküt) yapılan avlar çok muteberdir. Kartal avı oldukça zor, heyecanlı ve enteresandır. Kazaklar kendi yakaladıkları ve ehlileştirdikleri kartallarla "Arhav", "Kulga", "Tawteke", "Ayuw" (ayı) ve "Tülkü" (tilki) gibi hayvanları kolaylıkla avlamaktadırlar(242). Kazak Türklerinde ekseri tilki avı sürek şeklinde yapılmaktadır. Zira Türkistanda şapka yapılırken genellikle Tilki postu kullanılmaktadır. İyi yetiştirilmiş tazılar tilkileri ürküterek sürerler. Av için hazırlanmış özel sürek atları ile avcılar tilkinin peşinden at salarlar. En süratli olan at tilkiye yetişir. Avcı elindeki sopa ile tilkinin boynuna vurarak öldürür ve yüzerek derisini alır.

Tüfekte avcılık Kazaklarda iyi nişancılığın belirtisi sayılmaktadır. Tüfekte avlananlara "Anşı", iyi nişancı olanlarına da "Mergen" denilmektedir(243). Atillâ'dan sonra Avrupa'da büyük bir devlet kuran Avarlarda da iyi nişancı olan okçulara mergen deniliyordu. Daha sonraları oldukça sık biçimde şahıs ismi olarak kullanılan "mergen" yani "okçu", Türk avcılık kültüründen kaynaklanan bir kelime olarak Avarlar sayesinde Batıda da tutulmuş ve XIII.yüzyıla kadar Hırvatlar tarafından şahıs ismi olarak kullanılmıştır(244).

---

(242) Hasan Oraltay, Hürriyet Uğrunda Doğu Türkistan Kazak Türkleri, İstanbul, 1975, ss.54-57.

(243) Oraltay, a. g. e., s. 55.

(244) Laszlo Rasonyi, Tuna köprüleri, Çeviren: Hicran Akın, Ankara, 1984, s. 11.

SONUÇ

Türk spor kültürü, Türklerin Orta Asya'da günümüzden yaklaşık 5000 yıl önce oluşturdukları "Atlı Bozkır Kültürü"nden kaynaklanmıştır. Afanesyevo kültürüne ait bir kurgandan çıkan at kemikleri, atın M.Ö.2500 yılından çok önceleri Türkler tarafından ehlileştirildiğini ortaya çıkarmıştır.

Son 20-25 yıl içinde yoğunlaşan Orta Asya ve Eurasya bozkırlarındaki kazılardan elde edilen buluntular, nihayet, Türklerin yaşadıkları bölgelerin kültür hayatını bütün yönleri ile tasvir edebilir hale gelmiştir. Bu buluntular, Çin denizinden Avrupa ortalarına kadar uzanan bir alanda hâkim bir sanat derecesine yükseltelen ve Türk toplumlarını olduğu kadar çevre kültürleri üzerinde de silinmez izler bırakan "Bozkır San'atı"na aittir. Bu san'atın esasları, kemer tokaları, hançer ve kılıç kabzaları, süs eşyaları, at koşum takımları, mezar taşları ve Bengü Kaya'lar üzerine Türk kültür hayatına ait figürlerin büyük bir incelikte tezyin edilmesine dayanmaktadır. Üzerlerinde avcılıkla ilgili tekniklerin, at yetiştiriciliği ve terbiyesi metodlarının, güreş ve okçuluk müsabakalarının, at güreşlerinin bol miktarda işlenmiş olduğunun görülmesi, Türk spor kültürü adına sevindirici olmuş, bu kültürün inkîşafı ve toplum hayatındaki yeri hakkında gerçek, öz bilgileri muhteva etmesi, karanlıkta kalan spor tarihi sayfelerine ışık tutmuştur. Hiç şüphesiz, bozkır san'atının doğuşu, Türklerin ölümden sonra yeni bir hayatın başladığına olan inançlarıyla yakın ilişkili olmuştur. Ölen alpların mezarlarına, onların kahramanlıklarını, sportif faaliyetlerini, boy veya kabîlesinin hayat tarzını üzerlerine işledikleri, ölüye ait okçuyay, hançer, kılıç ve at koşum takımlarını koymuşlardır. Aynı figürler balbal denilen mezar taşlarına ve Bengü Kaya (Ebedî Taş)lara da işlenmiştir.

Bozkır san'atının hikâye, efsane ve destan gibi edebiyat türlerinde, her türlü dinî inançlarda, örf ve âdetlerde de geniş bir yer tutması, maddî kültür kalıntılarından öğrenilen bilgilerin bunlarla mukayesesi ve sağlıklı yorumlar yapılabilmesi imkânını doğurmuştur. Özellikle Manas, Ergenekon, Oğuz Kağan ve Dede Korkut destanlarında bozkır san'atına ve kültürüne dayalı sportif faaliyetlerin izleri net olarak görülmektedir.

Bozkır san'atına ait maddî kültür kalıntıları, Milâd-dan önceki 3000 yılından itibaren Çin (den Avrupa ortalarına kadar bütün Türk kültür çevreleri hakkında kronolojik olarak bilgi vermektedir. Bu bilgilerden, ilk düzenli spor faaliyetleri sayılan ve M.Ö.776 yılına atfedilen Antik Olimpiyatlardan çok daha önceleri Türklerin "spor" anlamı içinde beden eğitimi faaliyetlerine önem verdiklerini, yarışmalar düzenlediklerini ve hatta Çinlilerle millî okçuluk karşılaşmaları yaptıklarını öğrenmekteyiz..

Milâddan önceki çağlarda muhtelif ülkelerde sportif faaliyetlerin hız kazanması ve toplum hayatında ön plâna çıkması ile Türklerin o ülkelerdeki hakimiyetleri aynı tarihlere tekâbül etmektedir. Türklerin "Halktan-Hakan'a "Spor" adını verebileceğimiz spor anlayışı, Türk kültür çevresi yakınlarında yaşayan bütün sair halkları da etkilemiştir. Meseîâ, M.Ö.1000 yıllarında Kuzey Çin'e hakim olan Türk Çu'lar döneminde Çinliler Türk âdet ve geleneklerine uyarak güreşlerde aynı uygulamayı başlatmışlardır.

Türkler M.Ö.1000 yıllarında önce ferdiyetçi temâyüllü boylar halinde yaşıyorlardı. Ferdiyetçi temâyüllü boylarda ortaya çıkan alp'ler, ilk Türk spor teşkilâtının da temellerini atmışlardır. Alp'ler o dönemin, günümüz tabiri ile sporcular-

rıydılar. Avlanmakta,dört nala giden at üzerinde hem öne,hem de arkaya isabetli ok atmakta,ata binmekte ve binicilik oyunlarında ve güreşmekte toplum içinde temayüz eden kişiler "Alp" sıfatını alıyorlardı. Alp'ler toplumun ideal insan tipini teşkil ediyorlardı.Gerek fizikî,gerekse ruhî erdemleri ile toplum içinde ayrı bir konumda olan alplerin kendi aralarında ayrı bir teşkilât kurmaları kaçınılmazdı. Nitekim M.Ö.8.asıra doğru Pi-Yung adı verilen kale şeklindeki bir binada "Alplik Teşkilâtı"nı kurdular. Teşkilâta üye kabulündeki kıstaslardan biri ve en önemlisi sportif faaliyetlerde toplum içinde yükselmiş olmaktı. Mallarını dahi müşterek kullanan alpler birlikte ava gidiyor,birbirleri arasında spor yapıyor ve beraber savaşa gidiyorlardı. Orta Asya'da böyle bir teşkilât anlayışının o devirde gelişmiş olması,yüksek bir kültür ve medeniyetin varlığını göstermektedir. Alplik teşkilâtlarının gelişmeleri ve sayıca çoğalmaları ile çok geçmeden,muhtemel olarak önce bir konfederasyon anlayışı doğmuş,sonra da universalist devlet mefhumu ortaya çıkmıştır.

Sportif faaliyetler Modern Olimpiyatlardan önce hiç bir zaman milletlerarası yarışmalar muhtevası taşımamıştır. M.Ö.776 yılından itibaren sadece Yunanlıların katılmalarıyla M.S.394 yılına kadar devam eden Antik Olimpiyatlarda,M.Ö.146 yılında Yunanistanı ele geçirmelerinden sonra Romalılar'ın zorla oyunlara katılmaları dışında milletlerarası karşılaşma niteliği kazanmamıştır. Türklerde milletlerarası faaliyetlerin ilk izleri,Türklerle Çinlilerin milâddan önceki asırlarda yaptıkları okçuluk karşılaşmalarında tecelli etmektedir.Ancak geniş kapsamlı milletlerarası yarışmaların en mükemmeli Kırgızlar'ın Manas destanında geçen yarışmalardır.Bu yarışmalara din,dil,ırk ayırımı yapılmaksızın bütün Orta Asya halkları

davet edilmiştir.Yarışmalar için daha geniş yaylalara göçül-
müş,Karkıra yaylalarına binlerce çadır kurularak misafirler
ağırlanmış,yenilmiş,içilmiş,spor yapılmıştır. Bu haliyle Kar-
kıra yaylaları bir olimpiyat köyü havasını yaşamıştır.Yarış-
malarda,günümüzdeki tertip komitesinin fonksiyonlarını icra
eden bir gurubun bulunması,disiplinin sağlanabilmesi için ha-
kemlik müessesesinin ihdası,8.yüzyılda,20.yüzyılın spor or-
ganizasyonundaki ciddiyetin hâkim olduğunu göstermesi açınsın-
dan ilginçtir. Ayrıca yarış atlarının ve güreşçilerin yarış
öncesi manzum sözlerle methiyelerini yapan bir cazgırın ve gü-
reşlerde kısbet'in bulunması Kırkpınar güreşlerindeki bir ta-
kım geleneklerin menşe'inin Osmanlı ve Selçuklu dönemlerinden
çok daha gerilere gittiğini ortaya koymuştur.Eski Türk spor
anlayışının bugünün anlayışıyla paralellik arzettiği görül-
müştür.Hatta,sporu kanlı gösteriler olarak telâkki eden Av-
rupalılar,spor adına asırlarca kan döktükleri arenalarında
ve hipodromlarındaki kanları,16.yüzyılda tehlikesiz Türk spor-
larını alarak temizleyebilmişlerdir.

Türk spor kültüründen kaynaklanan bir takım spor tür-
leri Türkler arasında unutulurken,bu sporlar bazı Batı ülke-
leri tarafından alınmış,geliştirilmiş ve kendi kültürlerine
mâledilmiştir.Türk avcılık kültürünün eseri olan Çöğen oyunu,
önce Çin,Hindistan ve İnan'a,oradan da Bizans'a geçmiştir.Za-
manla Önasya ve Avrupa'da unutulan çöğen,kaynağı olan Orta As-
yada hayatiyetini devam ettirmiş,Babür'ün Hindistan-Türk İm-
paratorluğuyla birlikte 19.yy.ortalarına kadar yaşadıkdan son-
ra,1856 yılında,kendisini sonradan Modern Olimpiyatların se-
vinli sporu yapacak olan İngilizlerle tanışmıştır.Bugün Polo,
Atlı hokey,Çim hokeyi gibi adlarla anılan oyunlar,çöğen ve o-
nun varyasyonlarından ibarettir.

Türk spor kültürü ve anlayışının bugünkü dünya spor kültürü ve anlayışına yardımları, karanlıkta kalmasına razı olunamayacak kadar büyük olmuştur. Orta Asya Türk kültürünün mirası olan geleneksel Türk sporlarının araştırılması, geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması gerekmektedir. Büyük çoğunluğu halen Türkistan'da yaşatılmakta olan bu değerlerimizden sadece bir kaç Anadolu'nun bazı bölgelerinde yaşamaya çalışmaktadır.

Günümüzde yaygın spor faaliyetleri Millî Eğitim Gençlik Ve Spor Bakanlığı tarafından yürütülmektedir. Geleneksel Türk sporları ise folklorik yönünden hareketle Kültür ve Turizm Bakanlığının uhdesinde bulunmalı, ancak M.E.G.S.B. ve Gıda Tarım Ve Hayvancılık Bakanlığı ile koordinasyon sağlanmalıdır. Halk oyunlarında olduğu gibi geleneksel sporlarımız da araştırılmalı, derlenip düzenlenmelidir. Yakın geçmişe kabu sporların uygulanma alanı buldukları bölgelerden her spor dalı için bir "Gösteri Ekibi" kurulmalı, kalabalık halk kitlelerinin toplandığı bayramlarda, şenliklerde, futbol maçlarının devre aralarında bu elit ekipler tarafından geleneksel sporlarımız yeniden Türk milletine tanıtılmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA

KİTAPLAR :

- Abalı, Ali, Cumhuriyetin 50. Yılında Gençlik Ve Spor, GSB Yayını, Ankara, 1974.
- Alpman, Cemal, Eğitimin Bütünlüğü İçinde Beden Eğitimi Ve Çağlar Boyunca Gelişimi, GSB Yayınları, İstanbul, 1972.
- Anadol, Cemal, Tarihe Hükmeden Millet Türkler, Milli Kültür Yayınları, İstanbul, 1977.
- Arseven, Rıza, Eskrim Tarihi ve Modern Eskrim, Ankara, 1976.
- Ayağ, Ali, Türkler'de Spor Geleneği Ve Kırkpınar Güreşleri, İstanbul, 1983.
- Ayanoğlu, İsmail Fazıl, Ok Meydanı Ve Okçuluk Tarihi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1974.
- Baykal, İ. Hakkı, Enderun Mektebi Tarihi, İstanbul, 1953.
- Bulut, Sebahattin, Türk Halk Oyunlarında Totemizm Ve Şamanizmin İzleri, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1983.
- Çay, M. Abdulhalûk, Türk Ergenekon Bayramı Nevruz, TKAE Yayını, Ankara, 1985.
- Çay, M. Abdulhalûk, Anadolu'da Türk Damgası, TKAE Yayını, Ankara, 1983.
- Dela, Croix, Memoires II, Paris, 1684.
- Diyarbakirli, Nejat, Hun Sanatı, MEB Kültür Yayınları, İstanbul, 1972.
- Erkal, Mustafa, Sosyolojik Açından Spor, İstanbul, 1982.
- Eröz, Mehmet, Milli Kültürümüz Ve Meselelerimiz, İstanbul, 1983.
- Fişek, Kurthan, 100 Soruda Türkiye Spor Tarihi, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1985.
- Fişek, Kurthan, Devlet Politikası Ve Toplumsal Yapıyla İlişkileri Açısından Spor Yönetimi, SBF Yayınları, Ankara, 1980.
- Köprülü, Fuad, Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ankara, 1976.
- Gayretullah, Hızırбек, Altaylar'da Kanlı Günler, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1977.
- Gazi Zahiruddin Muhammet Babur, Baburnâme (Babur'un Hatıratı) 1, Doğu Türkçesinden Çeviren: Reşit Rahmeti Arat, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970.

- Grenard, Fernand, Babur, Çeviren: Osman Yüksel, MEB Yayınları, İstanbul, 1971.
- Grousset, René, Bozkır İmparatorluğu, Attila-Cengiz-Timur, Çeviren: M. Reşat Uzman, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1980,
- Gülbeden, Hümayunnâme, Farsçadan Çev. Abdürrab Yelgar. Annette S. Beveridge tarafından Babur, Gülbeden ve Haydar'da adı geçen kadınların hal tercümeleri hakkında yazılanları İngilizceden Çevirenler: A. Yelgar, E. Manyas. Giriş ve Tarihi Özeti Yazan: Y. Hikmet Bayur, TTK Yayınları, Ankara, 1944.
- Gümüş, Ali, Teknik Güreş Ve Ustaları, İstanbul, 1973.
- Gürün, Kamuran, Türkler Ve Türk Devletleri Tarihi, C.1, 1981.
- Hiçyılmaz, Ergün, Çağdaş Yaklaşım Futbol, Doğuran Matbaası, 1975.
- İnan, Abdülkadir, Manas Destanı, I. Baskı, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, İstanbul, 1972.
- Kaplan, Mehmet, Oğuz Kağan Destanı, I. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1979.
- Kaşgarlı Mahmud, Divan-ı Lügat-it Türk, Çev. Besim Atalay, C.1, Ankara, 1939.
- Keten, Mustafa, Türkiye'de Spor, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1974.
- Kısakürek, Necip Fazıl, At'a Senfoni, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 1984.
- Kurtkan, Amiran, Genel Sosyoloji, İstanbul, 1982.
- Koryürek, Cüneyt, Olimpiyatlar, Akbank Yayınları, İstanbul, 1976.
- Kunter, Halim Baki, Eski Türk Sporları Üzerine Araştırmalar, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1938.
- Oraltay, Hasan, Hürriyet Uğrunda Doğu Türkistan Kazak Türkleri, Türk Kültürü Yayınları, İstanbul, 1975.
- Ögel, Bahaeddin, İslâmiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, 2. Baskı, TTK Yayınları, Ankara, 1984.
- Ögel, Bahaeddin, Türk Mitolojisi, C. I., Ankara, 1971.
- Ögel, Bahaeddin, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, C. I., TTK Yayınları, Ankara, 1984.
- Öztuna, Yılmaz, Büyük Türkiye Tarihi, C. I., Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1983.

- Öztuna, Yılmaz, Büyük Türkiye Tarihi, C.II., Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1983.
- Radloff, W., Sibirya'dan, Çev. Ahmet Temir, İstanbul, 1956.
- Rasenyı, Laszlo, Tarihte Türklük, Ankara, 1971.
- Rasenyı, Laszlo, Türk Devletinin Batıdaki Varisleri Ve İlk Müslüman Türkler, Yayına Hazırlayanlar:Ş.K.Seferoğlu, Adnan Müderrisoğlu, TKAE Yayınları, Ankara, 1983.
- Rasenyı, Laszlo, Tuna Köprüleri, Macarcadan Çev. Hicran Akın, TKAE Yayınları, Ankara, 1984.
- Süldür, Fahrettin, Türk Futbol, Kısmet Matbaası, Ankara, 1977.
- Sümer, Faruk, Türklerde Atçılık Ve Binicilik, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1983.
- Taneri, Aydın, Türk Devlet Geleneği, Töre Devlet Yayınevi, Ankara, 1981.
- Taneri, Aydın, Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı, 1.Baskı, Bilge Yayınları, Konya, 1977.
- Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, Tarih I., Devlet Matbaası, İstanbul, 1932.
- Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, Tarih II., Devlet Matbaası, İstanbul, 1933.
- Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, Tarih III., Devlet Matbaası, İstanbul, 1934.
- Turan, Osman, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi, Nakışlar Yayınevi, İstanbul, 1978.
- Türkdoğan, Orhan, Türk Tarihinin Sosyolojisi, Hasret Yayınları, Ankara, (tarih yok).
- Wratislaw, Wenceslaw, Anılar (16.yy.Osmanlı İmparatorluğundan Çizgiler), Çev. M.Süreyya Dilmen, Karacan Yayınları, 1981.
- Yıldız, Doğan, Türk Spor Tarihi, Eko Matbaası, İstanbul, 1979.

MAKALELER :

- Arat, Reşit Rahmeti, "Kutadgu Bilig Ve Türklük Bilgisi", Türk Kültürü, C.IX., no.98., Aralık.1970, s.70-90.
- Arina, Mehmet, "Köyde Cirit Köyde Düğün", Ata Spor Cirit, Erzurum Atlı Spor Kulübü Yayınları, Ankara, 1974, s.34-35.

- Atabeyoğlu, Cem, "Ortaasya Türklerinin Ulusal Sporları :3",
Yıllarboyu Tarih Dergisi, C.12, no.3, Mart 1984, s.68-71.
- Atabeyoğlu, Cem, "Ortaasya Türklerinin Ulusal Sporları: 5",
Yıllarboyu Tarih Dergisi, C.12, no.5, Mayıs 1984, s.70-71.
- Atabeyoğlu, Cem, "Okçuluk", TMOK Dergisi, no.24/4, Nisan 1975.
- Atılcan, İhsan Coşkun, "Gerçek Milli Sporumuz Cirit", Ata Spor
ru Cirit, Erzurum Atlı Spor Kulübü Yayını, Ankara, 1974.
s.19-21.
- Babüroğlu, Selahattin, "Erzurum Ve Milli Sporlarımızda Cirit",
Ata Spor Cirit, Erzurum Atlı Spor Kulübü Yayınları, An-
kara, 1974, s.10-12.
- Damar, Kemal, "Cirit", Ata Spor Cirit, Erzurum Atlı Spor Ku-
lübü, Ankara, 1974, s.7-9.
- Deliorman, Altan, "Bugünkü Manası ile Bozkurt", Türk Kültürü,
C.V., no.55, Mayıs 1967, s.470-475.
- Doğan, Serdar, "Okçuluk Federasyonu Başkanı Uğur Erdener İle
Söyleşi", Türkiye Amatör Spor Dergisi, no.7, Mart-Nisan
1985, s.24-25.
- Erdener, Uğur, "Geçmiş Zaman Sürecinde Türk Okçuluğu", TMOK
Dergisi, no.52/1, s.23.
- Ergüç, Aslan, "Dede Korkut Kitabına Göre Türklerde Silahın
Yeri Ve Önemi", Türk Kültürü Dergisi, C.V.,no.58, Ağus-
tos 1967, s.752-763.
- Ertan, Muhtar, "At ve Atlı Spor", Ülkü (Yeni seri), C.4.,no.44,
Temmuz 1943, s.5-6.
- Esin, Emel, "Türklerin İç Asya'dan Getirdiği Üniversalist Dev-
let Mefhûmu ve Bunun "Ordu" (Hükümdar Şehri) Mimârisindeki
Tezahürleri", Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi, (1071-
1920),(Birinci Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik
Tarihi Kongresi Tebliğleri, Hazırlayanlar:Osman Okyar, Ha-
lil İnalçık,Ankara,11-13 Temmuz 1977), Ankara,1980,s.9-25.
- Gözaydın, Nevzat, "Osmanlı İmparatorluğunda Kullanılan Ok Çe-
şitleri ve Özellikleri", Geleneksel Türk Sporları Semine-
ri, Konya Turizm Derneği Yayınları, Ankara, 1976, s. 1-8.
- Halıcı, Feyzi, "Atlı Cirit Oyunları", Milli Kültür Dergisi,
C.2., no.1, Haziran 1980, s. 73-75.
- Halıcı, Feyzi, "Halk Edebiyatında At", Geleneksel Türk Spor-
ları Semineri, Konya Turizm Derneği Yayınları, Ankara,
1976, s. 9-15.

- Hiçyılmaz, Ergun, "Osmanlılarda İlk Spor Teşkilâtının Kurulması ve İlk Batılılaşma Hareketleri", Tercüman Gazetesi, 5 Ocak 1978.
- İl-Han, "Eski Türk Sporları", Kumil, no.7, Nisan 1952, s. 15-16.
- İl-Han, "Eski Türk Sporları", Kumil, no.8, Eylül 1952, s. 8-9.
- İnan, Abdülkadir, "Epope ve Hurafe Motiflerinin Tarih Bakımından Önemi", Türk Kültürü Dergisi, C.V., no.53, Mart 1967, s. 364-366.
- Kafalı, Mustafa, "Türkler'in Ana Yurdu", Tarihte Türk Devletleri Sempozyumuna sunulan tebliğ, Ankara, 20-22 Mayıs 1985, s. 1-2.
- Kahraman, Atıf, "Kırkpınar Güreşleri", Milli Kültür Dergisi, C.II., no.9, Şubat 1981, s. 57-64.
- Kahraman, Atıf, "Türklerde Top Oyunu", Türk Kültürü, C.X., no. 112, Şubat 1972, s.262-264.
- Kahraman, Atıf, "Şair Haşmetin Sporculuğu", Türk Kültürü Dergisi, C.IX., no.104, Haziran 1971, s. 704-707.
- Kahraman, Atıf, "Sultan II.Mahmud'un Sporculuğu", Türk Kültürü Dergisi, C.X., no,118, Ağustos 1972, s. 1068-1071.
- Karahan, Abdülkadir, "İslâm-Türk Tarih ve Edebiyatında Ok ve Ok Atma", Geleneksel Türk Sporları Semineri, Konya Turizm Derneği Yayını, Ankara,1976, s. 16-26.
- Karaküçük, Suat, "Milletlerarası Politikadaki Önemi Açısından Olimpiyat Oyunları", (Basılmamış Master Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1986).
- Koşay, Hamit, "Macaristan'da Bir Avar Prensinin Mezarı Bulundu", Türk Kültürü Dergisi, C.IX., no.105, Temmuz 1971, s.772.
- Mutlu, Mustafa, "At,Yiğit,Cirit", Ata Sporu Cirit, Erzurum Atlı Spor Kulübü Yayını, Ankara, 1974, s. 27-33.
- Nasrattınoğlu, İrfan Ün-er, "Türk Sporları ile İlgili Bibliyografya Denemesi", Geleneksel Türk Sporları Semineri, Konya Turizm Derneği Yayınları, Ankara, 1976, s.34-46.
- Oraltay, Hasan, "Altın Elbiseli Adam", Türk Kültürü Dergisi, C.IX., no.100, Şubat 1971, s. 303-305.
- Orhonlu, Cengiz, "Tayımı Sana Veriyorum", Türk Kültürü Dergisi, C.V., no.59, Eylül 1967, s. 863-868.

- Ortaç, Selahattin, "Erzurumun Sönmeyen Meşalesi, Dadaşlık Nişanesi Cirit", Ata Sporü Cirit, Erzurum Atlı Spor Kulübü Yayını, Ankara, 1974, s. 13-14.
- Ögel, Bahaeddin, "Türklerde Kartal - e Kartal Arması", Türk Kültürü Dergisi, C.XI., no.118, Ağustos 1972, s. 1128-1146.
- Özbeyli, Nihat, "Cirit Oyununun Kuralları", Ata Sporü Cirit, Erzurum Atlı Spor Kulübü Yayını, Ankara, 1974, s. 22-25.
- Öztelli, Cahit, "Osmanlılarda Spor", Geleneksel Türk Sporları Semineri, Konya Turizm Derneği Yayını, Ankara, 1976, s.47-50.
- Öztelli, Cahit, "Cirit ve Cirit Oyunu Üzerine", Geleneksel Türk Sporları Semineri, Ankara, 1976, s.51-55.
- Sabrina ard Roland Michaud, "Bold Horsemen of the Steppes", National Geographic, C.144, no.5, Kasım 1973.
- San, Haluk, "Sporun Tarihi", TMOK Dergisi, no.22/2, Şubat 1975, s.2.
- Schreider, Helen and Frank, "In The Footsteps Of Alexander The Great", National Geographic, Vol. 133, no.1, Ocak, 1968, s. 1-66.
- Şapolyo, Enver Behnan, "Ankara'da Cirit Oyunu", Ülkü (İlk Seri), C.12, no.68, Ekim 1938, s. 165-168.
- Tan, Nail, "Tarihi Türk Güreşi Hakkında Notlar", Geleneksel Türk Sporları Semineri, Konya Turizm Derneği Yayını, Ankara, 1976, s. 56-61.
- Togan, A.Zeki Velidi, "Eski Türklerde Kayakçılık", Askeri Mecmua, Yıl:57, no. 115, Aralık 1939, s. 1165-1172.
- Türkkan, Reha Oğuz, "Tarihin Müthiş Silahları", Yıllarbolu Tarih Dergisi, C.8., no.5, Mayıs 1982, s.34-35.
- Ülkütaşır, Şakir, "Eski Devirlerde Ertuğrul Gazi Töreni", Türk Kültürü Dergisi, C.V., no.51, Ocak 1967, s. 194-197.
- Ülkütaşır, Şakir, "Çevgân ve Gökbörü", Türk Kültürü Dergisi, C.V., no.57, Temmuz, 1967, s.663-667.
- Ülkütaşır, Şakir, "Türklerde Toplu Oyun ve Sporlar", Gökbörü, C.I., no.6, Şubat 1943, s.7-8.
- Unver, Süheyl, "Tarihte Anadolu Türklerinde Spor", Geleneksel Türk Sporları Semineri, Konya Turizm Derneği, Yayını, Ankara, 1976, s. 62-64.